

III. Az összefogás intézményrendszere

1. Vallási közösségek

a) Katolikusok

A katolikusok nemcsak Magyarországon, de a nyugati magyar diaszpórában is többségben vannak. A felekezeti arányok nagyjából megfelelnek a magyarországi vallási megoszlásnak. Míg az emigráció első évtizedeiben viszonylag kellő számú pap állt a hívek rendelkezésére és végzett lelkipásztori munkát, a nyolcvanas években már sokhelyütt érzékeny paphiány mutatkozott, Míg a hatvanas évek végén csaknem 800 magyar pap élt a Kárpátmedencén kívül eső országokban, 1992-re számuk, a külföldön élő katolikus magyarok püspöke szerint, 465-re csökkent. Ennek következtében kevesebb lett nemcsak az állandó beosztású lelkészek, de a vendégpapok száma is. Helyenként csak ritkán jelent meg magyar pap, hogy misét mondjon vagy más szertartást végezzen.

A magyar istentiszteletek nyelve az esetek túlnyomó többségében magyar, de van úgy - főleg Észak-Amerikában és Ausztráliában -, hogy a misét és szentbeszédet két nyelven, magyarul és az ország nyelvén, legtöbbször angolul, mondják. Ez a magyart rosszul vagy nem értő fiatalok miatt történik és azért, hogy szüleikkel együtt vehessenek részt az istentiszteleteken. Amikor a II. Vatikáni Zsinat eredményeként a helyi nyelv a latin mellé liturgikus nyelvvé lépett elő, a magyar diaszpórában is terjedt az anyanyelv használata. Ezt sokan meglelégedéssel és örömmel fogadták, hiszen a magyar nyelv ápolásának és fennmaradásának lehetőségét látták benne. Kerny Géza ausztriai főlelkész szerint jótékony hatással volt a szórvány magyarokra. 1992 őszén így Összegezte tapasztalatait: "Aki közöttük él, tapasztalhatja már a második nemzedék életében, milyen veszteség éri a magyarságot. Még ha a családban mindig magyarul beszélnek is a szülők egymással és a gyermekeikkel, a testvérek egymáshoz már a befogadó ország nyelvén szólnak. Nem túl sok kivétel van, csak ha a szülők következetesen és színvonalasan tartják fenn és fejlesztik bennük a magyar nyelv ismeretét, illetve ha gyermekeiket magyar iskolába járatják. A nagy többség konyhanyelvet használ, szűk szókinccsel, bár az értelmiségi család szókinccse gazdagabb és színvonalasabb. Ez meglátszik gyermekeik magyar beszédén is". Kerny Géza úgy vélte, hogy a magyar istentiszteletnek nemcsak hitet tápláló, hanem a nemzetet összetartó ereje is van, hiszen nagyrészt a nyelv tartja össze a magyarokat és az istentisztelet nyelvkincse - beleszámítva a Szentírást - roppant gazdag. "A nyelv -írta - nem csupán eszköze a közlésnek. Az ember érzelm világára fogalmi meghatározással ki nem fejezhető hatása van... Anyanyelvünk szavai válnak a Szentlélek kegyelmének hordozóivá, kezdve a gyermeki imáktól az utolsó fohászig. Megrendítő élmény a szórvány lelkipásztora számára, amikor az idős haldokló magyar asszony a kórházban már nem reagál az idegen beszédre, de a magyar szóra még egyszer felnyitja a szemét. Utoljára. Ezt nem lehet elfelejteni*.¹

A nyugati világban szétszórt magyar katolikusok egyházközségekben, missziókban vagy egyszerűen laikus közösségekben élik vallási életüket. A Bécsben működő Magyar Egyházsociológiai Intézet szerint: "A külföldön lévő magyar egyházi közösség egyre inkább a hazai egyház önálló arculattal rendelkező 'társegyházává', a magyar katolikuság 'részegyházává' válik, mely a szellemi és anyagi javak kölcsönös kicseréléséből kiveszi a maga részét. Ugyanakkor összekötő szerepet is betölt a külföldi katolikus egyházak és a magyar katolikus egyház között. Nincs még egy olyan magyar szervezet, párt, mely annyi kapcsolatot épített volna ki külföldön, annyi emberrel és szervezettel, mint éppen a magyar katolikus lelkipásztori szolgálat: a helyi vezetőkkel, a helyi egyházzal és az egyházmegyék keretében a hívekkel. A külföldre került magyar hívek által ismertté vált a magyar kultúra, a magyar nép, a történelem és az aktuális magyarországi események. A külföldi magyar egyházi kapcsolatok megbecsülést szereztek a magyar kultúrának, a magyar névnek, a magyar népnek".²

Az emigráns magyar katolikusoknak az Egyház hierarchikus rendjének megfelelően mindig volt legfelső vezetőjük. Ez 1983 májusa óta "a külföldön élő római katolikus magyarok püspöke" nevet és rangját viseli. A püspök - mint az imént említett Magyar Egyházsociológiai Intézet összefoglalta: "Elnököl a nyugati magyar pasztorációs munkában, segíti és ellenőrzi a lelkipásztorok működését. Gondoskodik - szükség esetén - új anyanyelvi pasztorációs helyek felállításáról. Magyar hívőközösségek kialakításán fáradozva, híveinek igyekszik a szabad döntést biztosítani a befogadó környezetbe való beilleszkedés és a magyar önazonosság megőrzése kérdésében. Gondját viseli annak, hogy a magyar pasztoráció betölthesse kultúraközvetítő hivatását megfelelő intézmények és aktivitások által. Összekötő kapocs szerepet tölt be a Nyugaton működő más felekezeti magyar pasztorációk felé, valamint a külföldi magyarság és a befogadó országok között. Gondoskodik a nyugati magyar pasztoráció lelkészi utánpótlásáról és - szükség esetén - alkalmas világi vezetők alkalmazásáról. Képviseli a külföldi magyar katolikus egyházi életet a Szentszék, a magyarországi és az utódállamokbeli egyházak, valamint a magyarság társadalmi és politikai vezetői felé az egész világon. Akciókat kezdeményez, melyek kifejezik és ápolják az egész magyar egyház összetartozását".³

A külföldi magyarok első püspöke Irányi László, Amerikában működő piarista szerzetes volt, aki azonban csak nem egészen négy évig láthatta el feladatát. 1987 márciusában meghalt. Utóda 1989 augusztusában a Kanadában tanító Miklósházy Attila jezsuita lett, akit a torontói bíboros-érsek november 4-én szentelt fel püspökké. Egy nappal később már kibocsájtotta a magyar hívekhez szóló első pásztorlevelét és röviddel később megkezdte a három kontinensen szétszórt egyházközségek meglátogatását.

A püspöknek két helynöke van. Az európai delegátus Szőke János, a németországi Königsteinben dolgozó szaléziánus, és az Egyesült Államokban működő delegátus Mustos István jezsuita, passaici plébános. Az 1992-ben nyilvántartott 465 nyugati magyar pap közül a legtöbb – szám szerint 161 - az Egyesült Államokban, 80 Ausztriában, 64 Németországban, 55 Kanadában, 28 Olaszországban, 25 Ázsiában (misszionáriusok), 16 Svájcban és 15 Brazíliában élt.

Más országokban 10 alatt volt a számuk. Sok országban működik főlelkészség. Európában főlelkészségük van az angliai, ausztriai, Benelux-országokbéli, franciaországi, németországi, skandináviai és svájci katolikus magyaroknak.⁴ A főlelkészek időnként az időszerű kérdések megbeszélésére értekezletre hívják össze a magyar papokat. A legjelentősebb a németországi, mivel ott él a lelkipásztor-kodással foglalkozó legtöbb pap. Az évenként megrendezett "Németországi Magyar Papi Konferencia" két napig szokott tartani. A Fejős Ottó főlelkész által vezetett 1994. októberi brüsszeli konferenciáról Cserháti Ferenc müncheni plébános ezt írta: "nemcsak hazánk, de egész magyar népünk üdve szolgálatának jegyében zajlott, abban a biztos. tudatban, hogy a keresztre feszített Jézus Krisztusra, akit hirdetnek, Európa összes népének éppúgy szüksége van, mint magyar Hazánk otthon és idegenben élő fiainak, akiknek egyéni és közösségi érdekében, számkivetett sorsuk közepette is, európai gondolkodású Szent István királyunk keresztény szellemében fáradoznak".⁵

A kolóniákról szóló részben nem érintett katolikus intézmények és kezdeményezések közül a következők érdemelnek említést.

A Bécsben működő *Pazmaneum*, amelyet Pázmány Péter bíboros alapított és évszázadokon át a magyar papnevelést mozdította elő, e szerepét 1965 óta már nem tölti be, nem foglalkozik többé papképzéssel, az épületből eltűntek a kispapok. Mivel az intézmény az esztergomi érsekség tulajdona volt, e házban lakott bécsi tartózkodása alatt, 1971-75-ben Mindszenty bíboros-érsek. Most a bécsi érsek gyakorolja a felügyeleti jogot és az épületből papi otthon, valamint egyházi kulturális intézet lett, amely helyiségeit magyar világi szervezeteknek is bérbe adja. A Pazmaneum rektora 1987-ig Giannone Egon volt, őt Liptay György követte.

Ugyancsak Bécsben működött 1957-től kezdődően az *Opus Mystici Corporis* (OMC) katolikus magyar könyvkiadó. Először magánvállalkozás volt, később az Osztrák Püspöki Kar Lelkipásztori Intézete magyar osztályának része lett. Kiadványai a lelkipásztori munkát voltak hivatva segíteni. Hittankönyveket, imakönyveket, liturgikus műveket, bibliai tárgyú ismeretterjesztő munkákat, szentek és szentéletű emberek életrajzait, hitbuzgalmi iratokat és elmélkedéseket, ifjúsági könyveket adott ki. Kiadványai száma meghaladta a háromszázat. Hangszalagokat és kazettákat is forgalmazott. Vezetője - az alapító Török Jenő piarista tanár 1983-ban bekövetkezett halála után - Liptay György lett. Ügyvezetőként 1984 és 1988 között a kiadónál dolgozott a jezsuita Kozma György ifjúsági lelkész. A politikai változások előmozdítására és a hazai katolikus könyvkiadás megerősítésére 1989-ben áthelyezte tevékenységét Magyarországra.

Jelentős katolikus vállalkozás volt az Adriányi Gábor bonni egyetemi tanár által 1973-ban elindított magyar egyháztörténeti sorozat, a *Dissertationes Hungoricae ex historia Ecclesiae*. Ennek célja az volt, hogy a Magyarországon ki nem adott vagy ki nem adható egyháztörténeti munkák megjelenhessenek. Adriányi jó érzékkel válogatta ki a nyomtatásra méltó kéziratokat, amelyek közül például Hermann Egyed "A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig" című alapvető műve második kiadásban is megjelent, miután az első rövid idő alatt elfogyott.

A köteteknek - amelyeknek szerzői között volt Salacz Gábor, Meszlényi Antal, Pfeiffer János és Adriányi Gábor - különösen Magyarországon akadt sok olvasójuk. Ezek nagyrészt magyar nyelven jelentek meg, de volt köztük német nyelvű is. 1989-ig a Molnár József által indított Aurora könyvek között láttak napvilágot, utána a német Görres Gesellschaft vette át a kiadást. A kötetek száma már 1992-ben meghaladta a tizet

A katolikus egyházi sajtó vezető orgánumai a folyóiratokról szóló fejezetben tárgyalandó *Katolikus Szemle* és a Münchenben megjelenő *Életünk*, Az utóbbi 1962-ben jött létre hét európai egyházközségi lap egyesüléséből. Az egyetlen kontinentális katolikus lap. 13 ezres példányszámával a legnagyobb nyugati magyar sajtótermék. Minden hónap elsején jelenik meg és talán az egész nyugati magyar diaszpórában a legpontosabban megjelenő lap. Ez nemcsak a jól szervezett szerkesztési és kiadási munka, de az anyagi megalapozottság jele is. 1989-ig Harangozó Ferenc szerkesztette, azután Szőke János lett a főszerkesztő és Fejős Ottó a felelős szerkesztő. A lap tartalmi gazdagodása és színvonala nagy mértékben Szamosi József író bekapcsolódásának volt tulajdonítható. A nyolcvanas évek második felétől kezdődően mint olvasó- és tördelő szerkesztő sokat tett a lap fejlődése érdekében. Mint szerző irodalmi és történelmi tanulmányaival, esszéivel és időszerű kérdésekkel foglalkozó cikkeivel tűnt ki. Egy idő óta a főszerkesztő és felelős szerkesztő munkáját szerkesztőbizottság támogatja. Ennek tagjai: Boór János, Frank Miklós, Kovács K. Zoltán és Szamosi József, valamint tagja volt 1994. februári haláláig Bogyay Tamás, továbbá 1995. októberi haláláig .András Mária. Az *Életünk* vallási, egyházpolitikai és kulturális témájú írásokon kívül az egyházi életet ismertető beszámolókat és tudósításokat közöl, igen gazdag a hírvivata. Az utolsó tíz esztendő gyakori munkatársai közé tartozott, az imént említettekén kívül: Adriányi Gábor, Cserhádi Ferenc, Cser-Palkovits István, Horváth Árpád, Hóry László, Jáklai István, Kada Lajos, Kozma György, Közi Horváth József, Major Márk, Mehrle Tamás, Morei Gyula, Prokop Péter, Scher-mann Rudolf, Skultéty Csaba, Teleki Béla, Vass György, Weissmahr Béla.

A katolikus gondolkodás és közvélemény alakítása szempontjából elsőrangú fontosságú *a. Mérleg* című negyedévi folyóirat, amely tallózó orgánumként a Zsinat utáni katolikus megújulást és korszerű szemléletet előmozdító új nyugati áramlatokkal igyekezett a magyar olvasókat megismertetni. Befolyása és hatása jóval nagyobb volt Magyarországon és a szomszédos országokban, mint a nyugati magyarok körében, hiszen azok hozzájuthattak és eredetiben olvashatták a *Mérleg* által bemutatott nyugati műveket és folyóiratokat. A folyóirat 1964 óta rendszeresen áttekintést adott a nyugati teológiai, bölcseleti és természettudományi kutatásokról, tudományos eredményekről és felfogásokról. Böven tájékoztatott a vonatkozó témakörökben végzett teljesítményekről és a könyvpiac újdonságairól. Szerepe különösen a kommunista diktatúra elzártágában volt jelentős. Bejutott ugyanis Magyarországra, főleg annak tulajdoníthatóan, hogy politikai állásfoglalásoktól és témáktól tartózkodott, az emigráns közélettől távol tartotta magát (még a politikát nem érintő külföldi magyar tudományos vagy szépirodalmi alkotásokról is következetesen hallgatott) és külföldi egyházi orgánum szerepében lépett fel. Ezzel a taktikával sikerült elérnie, hogy a kommunista kormány - a katolikus egyházzal való zavartalan viszony érdekében is - nem akadályozta postai terjesztését és nem üldözte a vele kapcsolatot tartókat

Magyarországon főleg katolikus papok és teológusok olvasták, akik látókörét nagy mértékben tágította a folyóirat magas színvonalú és az egész nyugati katolikus szellemiséget átfogó tájékoztató munkája. Szerepe a kommunizmus bukása és a sajtószabadság beköszöntése után csökkent, hiszen azóta már a magyarországi egyházi és tudományos könyvkiadás és folyóirat irodalom is figyelemmel kíséri a nyugati világ eredményeit és a gondolkodás különböző irányait.

A MÉRLEG a bécsi Herder Kiadó gondozásában negyedévenként jelenik meg. A kiadás költségeit egyházi forrásokból teremtette elő. A jelenlegi laptulajdonos az Osztrák Püspökkari Konferencia Lelkipásztori Intézetének Pastoreale Ungarnhilfe nevű magyar részlege, amely a Pazmaneumban működik. A folyóirat szerkesztési munkáit kezdettől fogva - 1988-tól mint főszerkesztő - Boór János irányította és irányítja. Főmunkatársak 1988-tól Szabó Ferenc és Weissmahr Béla, 1989-től a budapesti Endreffy Zoltán. A magyarországi rendszerváltozás óta már az előbbi kettő is Magyarországon él. A MÉRLEG változatlanul Münchenben jelenik meg.

Két nyugati katolikus sajtóorgánium azonban hazatért. Az egyik a *Távlatok* című világnézeti, teológiai és kulturális folyóirat, amely a *Szolgálat* című folyóirat utódaként 1991 januárjában indult. A *Szolgálat* 1990 végéig jelent meg a kismartoni Prugg Verlag gondozásában. Felelős kiadója 1981-őtől Hegyi György bécsi magyar lelkész volt. 1984-88-ban Benkő Antal, 1988-89-ben Teleki Béla szerkesztette. Az örökébe lépett *Távlatok*-at már a Vatikáni Rádió magyar adását vezető Szabó Ferenc jezsuita szerkesztette és az ugyancsak jezsuita Nagy Ferenc volt a társszerkesztő. Bécsben adták ki, de nem sokáig, mert átköltözött Budapestre.

Ugyancsak Budapest lett a megjelenési helye a külföldi jezsuiták *A Szívei*-mű kanadai havi lapjának, amelyet 1982-től 1988-ig Nagy Ferenc, 1988-tól pedig Sajgó Szabolcs szerkesztett. 1990 májusában Magyarországra költözött és Budapesten mint "katolikus lelkesítő tájékoztató" jelenik meg. Kiadója a Jézus Társasága magyarországi rendtartománya. Szerkesztője Bárdossy Éva. A tíz tagú szerkesztőbizottság elnöke a jezsuita Nemeshegyi Péter.

Mindszenty József bíboros hamvainak hazaszállítása és Esztergomban 1991 május elején történt eltemetése után az általa létrehozott *Mindszenty Alapítvány* tevékenysége két ügyre összpontosul: a boldoggá avatási eljárásban való segédkezés és a bíboros hagyatékának végleges elhelyezése. A boldoggá avatási eljárás ügye a Bécsi Főegyházmegyétől 1994 tavaszán átkerült az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye illetékességébe és márciusban Paskai László bíboros-prímás a boldoggá avatási ügy postulatőrává a Nyugaton élő Szőke János szalézi szerzetest nevezte ki. A mariazelli rendház két szobájában berendezett *Mindszenty Múzeum* anyaga előreláthatóan Esztergomba kerül és az írásos hagyatékot a Budapesten megnyíló *Mindszenty Kutatóközpont* őrzi.

A Nyugaton élő magyar papok közül a legmagasabb rangra Kada Lajos érsek emelkedett. Vatikáni diplomáciai szolgálatból már mint érseket 1984-ben Rómába rendelték és az Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció titkára lett. 1991 augusztusában a pápa a bonni, 1995 szeptemberében pedig a madridi apostoli nunciatura vezetésével bízta meg. Kapcsolata a magyar katolikus egyházzal eleven maradt azután is, hogy a Szentatya közvetlen munkatársai egyikévé vált.

Amikor II. János Pál 1991 nyarán Magyarországra látogatott, kíséretében ott volt Kada Lajos is. Ő tanította a pápát a magyar szavak kiejtésére és hozzájárult magyar ismeretei gyarapításához.

A nyugati magyar katolikus klérus nézeteit tükrözték azok a szavak, amelyeket Kada Lajos egy interjúban két időszerű hazai témáról Lőcsei Gabriellának, a Magyar Nemzet kulturális rovatvezetőjének 1993 végén mondott. A keresztény kurzus vádját illetően kijelentette: "Keresztény kurzusról a jelen körülmények között csak azok beszélhetnek, akik annak még az árnyékát sem akarják látni. Közben pedig megfosztják a társadalmat az elmúlt évtizedekben megtagadott erkölcsi és vallási értékek újraélesztésétől, amelynek szükségességét pedig a mai nagyhangúak is hirdették még nemrég. Ahol a hívek igénylik a katolikus és a többi történelmi egyház intézményeit, ott igenis joguk, sőt kötelességük a törvény által biztosított lehetőségek kihasználására törekedni, sőt azt megkövetelni. Nem ők a demokrácia ellenségei, hanem azok, akik a törvény szándékának a megvalósítását akadályozzák vagy kijátsszák". Arra a kérdésre, hogy miként vélekedjék a társadalom a katolikus főpapságnak azokról a tagjairól, akik a Kádár-rezsimben megalkudni látszottak a hivatalos politikával és együttműködtek az Állami Egyházügyi Hivatallal, Kada érsek így válaszolt: "Majdnem 47 éve tartózkodom külföldön. Olyan időbeli és térbeli távolság ez, amely lehetetlenné teszi, hogy tárgyilagos ítéletet mondhassak azokról, akik számomra - és sokak számára - ismeretlen körülmények között cselekedtek, nagyon gyakran szabad elhatározás nélkül, kényszer alatt. A megkívánt döntés vagy cselekvés megtagadása sokszor nemcsak az ő számukra jelentett veszélyt, hanem a gondjaikra bízottakra is. E kényszerhelyzetekben hozott elhatározások lelki kínjait nehéz lemérni. Főleg a kívülállónak nehéz. Véleményem szerint maguknak a kérdéses személyeknek a kötelessége őszinte lelkiismeretvizsgálatot tartani, és következetes lépéseket tenni. Jóakarattal, igaz elszántsággal meg lehet találni a megoldást a közjó érdekében. De soha ne feledkezzünk meg arról, hogy Istenben az igazságosság és az irgalom együtt van jelen, és nekünk, embereknek igyekeznünk kell ítéleteinkben e két tulajdonságot együtt alkalmazni. Ezzel természetesen nem óhajtok mindenre leplet vetni, mert tudom, azok felé is igyekezni kell igazságot szolgáltatni, akik mások miatt szenvedtek".⁶

Rómában erősen megcsappant az egyházvezetés központi intézményeiben dolgozó magyar papok aránya. Ez annak volt tulajdonítható, hogy többen meghaltak, megöregedtek vagy más beosztást kaptak.

A katolikus klérust az 1985 és 1995 közötti évtizedben érzékenyen érintette több tevékeny és neves pap halála. Elhunyt 1985-ben Ispánki Béla, 1986-ban Tomek Vince és Rezek Román, 1987-ben Irányi László, 1988-ban Közi Horváth József és Magyary Gyula, 1991-ben Harangozó Ferenc, 1993-ban Fábián Károly és Hieró István, 1994-ben Kögl Szeverin, 1995-ben Nyers János és Kerny Géza. Érdekes jelenség, hogy katolikus papok - a nyugati magyar szellemi elit minden más rétegét messze túlszárnyalva - 1990 után nagy számban tértek vissza Magyarországra és vállaltak szolgálatot az egyházi élet újjászervezésében. Vonatkozott ez különösen a szerzetesrendek tagjaira. A jezsuiták közül például 1990 és 1995 között 25-en tértek vissza Magyarországra. 57 maradt Nyugaton, lelkipásztori vagy tudományos munkával foglalkozva.

Ez a fordított irányú exodus érzékenyen érintette a nyugati magyar katolikus intézményrendszert és lelkipásztorkodást, amely utánpótlását újabban részben a szomszédos országok magyar kisebbségei köréből kapja.

b) Protestánsok

A református magyar gyülekezetek és egyházi szervezetek tevékenységét az 1985 és 1995 közötti évtizedben főleg két törekvés jellemezte. Az egyik a vallási közösségek életben tartása, még azon az áron is, hogy helyenként és a fiatalok kedvéért az istentiszteleti nyelv - főleg Amerikában - a magyarral párhuzamosan a befogadó ország nyelve, az esetek túlnyomó többségében az angol lett. A másik törekvés, különösen 1990 után, a hazai és kisebbségi egyházakkal való kapcsolatok ápolása és az egyetemes magyar református intézményrendszerbe való bekapcsolódás volt. A nyugati magyar reformátusok többsége Észak-Amerikában él és ott működnek - részben a hajdani nagy arányú bevándorlás örökségeként - a legerősebb és legkiterjedtebb szervezetek is.

Nyugat-Európában az egyházi munka hatékonysága nagyrészt attól függ, hogy a magyar gyülekezetek el tudnak-e tartani egy lelkészt vagy kapnak-e annyi támogatást, hogy lelkészüket teljes munkaidőben törödhessék a hívek lelki és kulturális gondozásával. A diaszpórában ugyanis az egyházi embereknek hagyományápoló kulturális tevékenységet is kell végezniük, főleg az ifjúságnak magyarként való megmaradása érdekében.

A lelkészek munkájára vonatkozóan példaként érdemes idézni két félállású svájci magyar lelkész jelentéséből. A bázeli, badeni és schaffhauseni gyülekezet gondozásával megbízott Szathmári László az utóbbiban végzett 1986-os működéséről szólva ezt jegyezte fel: "Havonta kétszer tartunk (ti. Bázelen) istentiszteletet, látogatottsága jónak mondható, az átlag létszám az utóbbi időben 40-50 között mozog. (A gyülekezet taglétszáma valamivel 160 fölött van.) Istentiszteleti helyünk az Elisabethen-Kirche, szép neogótikus templom, amelynek névadója Árpád-házi Szt. Erzsébet... Az istentiszteletek nagy részét én végzem, de negyedévenként egyszer Joób Olivérrel szószékcserét tartunk. Ezenkívül évente néhányszor helyettesítésre és vendég-igehirdetésre is sor kerül, amely a gyülekezet számára - és az én számomra is, ha jelen lehetek - gazdagodást jelent. A magyarországi HEKS (*Hilfswerk der Evangelischen Kirchen der Schweiz, Svájci Evangéliumi Egyházak Segélyszerve, B. Gy.*) ösztöndíjasokat rendszerint megkérem istentisztelet tartására. Az istentiszteletek után mindig együtt maradunk a gyülekezeti helyiségben kávézni, amellyel gyülekezetünk tagjai személyes kapcsolataikat ápolják, erősítik. Többször előfordul, hogy - mivel a templom központi helyen fekszik - a világ legkülönbözőbb tájáról érkező turisták tévednek be a templomba, akik közül többen az istentiszteletet végighallgatják, legtöbbször sejtelmük sem lévén, hogy az milyen nyelven folyik. Rendszerint meghívom őket kávéra. Néhány éve katolikus testvéreinkkel is tartunk istentiszteleteket Ez váltakozva katolikus és református templomban történik. 1986-ban Poósz Lajos kollégámmal három közös istentiszteletet tartottunk. Az igehirdetést mindig a vendéggyülekezet lelkésze végzi. Bázelen hetenként kétszer tartunk bibliaórákat is, ezeken átlagban 8-12-en vesznek részt, olykor többen.

Ezeken az alkalmakon nem csak én beszélek, hanem beszélgetünk és 'teologizálunk' is. Erőnköz képest végzünk diakónia szolgálatot, nyújtunk segítséget ott, ahol ez szükséges és ahol tudunk. Ez a szolgálatunk nem korlátozódik gyülekezetünk tagjaira, sőt, az ennek a szolgálatnak csak elenyészően kis részét teszi ki. Elsősorban magyarországi templom- és parókiaépítkezéshez nyújtunk vagy szerzünk anyagi segítséget, ha tehetjük, Erdélybe is. Erdélybe azonban elsősorban élelmiszer csomagokat küldünk. 1986-ban több mint 60 csomagot küldtünk el, amelyek költségeit egy hangverseny rendezéséből és más gyűjtésből fedeztünk". A zürichi, St. Gallen-i és luzerni gyülekezetet vezető jóbb Olivér szerint: "A lelkesi munka középpontjában az istentisztelet állnak. Ez a gyülekezeti élet tengelye is. Zürichben havonta két istentisztelet van, utána még együttlétet tartunk. Ezek programja változatos volt, részben az egyházi évhez igazodott. Említést érdemel a karácsonyi ünnepély, az aratási hála és reformáció megemlékezés. Luzernben havonta egyszer tartunk istentiszteletet, de húsvét körül és adventben kettőt. - St. Gallenban havonta szintén egyszer van istentisztelet, de a pünkösdi találkozó és a szabadság idején egy-egy istentisztelet elmaradt. Mindkét helyen istentisztelet után szintén tartunk együttlétet programmal; kiemelkedő volt mindkét helyen a magyarországi diavetítés és karácsonyi ünnepély"/

A gyülekezeti lelkesek munkája érdemben 1986 óta sem változott és többé-kevésbé más országokban is azonos azzal vagy hasonló ahhoz, amit a fenti svájci példák érzékeltettek. Az ottani munkát változatlanul az 1980-ban alakult *Svájci Magyar nyelvű Protestáns Gyülekezetek Szövetsége* koordinálja. A Szövetségtől függetlenül működik a *Berni Protestáns Magyar nyelvű Gyülekezet*. Lelkipásztora, Péter Iván, a berni és a bieli magyar protestánsokon kívül 1994 óta a lemondott Szathmári László utódként részidőben a szövetséghez tartozó három gyülekezetet is gondozza. A reformátusok, evangélikusok és a kisebb protestáns felekezetek hívei, más európai országokhoz hasonlóan, Svájcban is közös istentiszteleteken és összejöveteleken vesznek részt. A legtöbb országban szívélyes viszony alakult ki a katolikusokkal és sokhelyütt rendeznek alkalmanként ökumenikus istentiszteleteket.

A nyugati magyar protestáns lelkesek és hívek közül számosan vettek részt a *Magyar Reformátusok II Világtalálkozásán*., amelyet Debrecenben rendeztek 1991. június 21-e és 30-a között. Az 1938 augusztusában ugyancsak Debrecenben rendezett első világtalálkozó után 53 évnek kellett eltelnie, hogy a világban szétszórt református magyarok újból összejöhessenek. Ez magyarázta a különös ünnepélyességet és meghatottságot, amely az eseményt kísérte. A találkozó előtt Harsányi András, az Amerikai Magyar Református Egyház püspöke így nyilatkozott: "A Magyar Reformátusok II. Világtalálkozásának jelentőségét többek között abban látom, hogy a magyarországi, utóállamokbeli és nyugatvilági magyar reformátusságot egymás megismerésére és az egymással való törődésre ösztönzi, a félig magyar családokban a nem magyar házastársakat és a félig magyar gyermekeket a magyarság megbecsülésére, sőt szeretetére vezeti, a magyarokban pedig fölébreszti azt a vágyat, amit én gyökérkeresésnek hívok, vagyis kutatni családjuk nagy-magyarországi eredetét, családtörténetét és ezáltal a magyar református örökség történelemformáló erejének megismerését".⁸

A találkozót megnyitó és Ravasz László emlékét felidéző budapesti ünnepségen Hegedűs Lóránt püspökön és zsinati elnökön kívül beszédet mondott Bertalan Imre, az Amerikai Magyar Református Egyesület elnöke és Szűcs Zoltán, az Amerikai Kálvin Egyház püspöke. A tíz napos Világtalálkozón több nyugati magyar előadója és felszólalója volt a Debreceni Református Kollégiumban rendezett Tudományos Szimpóziumnak és egyéb üléseknek. A Világtalálkozón megalakult a *Magyar Reformátusok Világszövetsége*. Ennek elnöke Bütösi János, a volt bridgeporti református püspök lett.

A *Nyugat-Európai Magyar nyelvű Református Lelkigondozó Szolgálat* vezető szerve, az Intéző Bizottság évenként ülésezett és megválasztotta tisztségviselőit. Ezt az ülést 1992-uen eiső ízoen íví a gyár országon, Sárospatakon tartották, a németországi Varga Pál lelkészi és a svédországi Békássy N. Albert világi elnök vezetésével. 1993 októberében a Párizs közeiben lévő Sensban rendezték az ülést. Ezen nyolc országból 25-en vettek részt. A többi között szóba kerül a Lelkigondozó Szolgálatnak a Magyar Református Egyetemes Zsinathoz való viszonya is. A kérdésben úgy határoztak, hogy: "Szolgálatunk nem rendelkezik saját zsinattal és nem is áll szándékában a jövőben pl. fegyelmi ügyekkel foglalkozni. Egy 'egyetemes zsinat' döntései a nyugat-európai magyar gyülekezetekre - éppen azok függetlensége miatt - nem lehetnek jogerős döntések. Eddigi megbízásunk az egyetemes zsinat alakuló ülésein megjelent küldötteinek számára csupán a megfigyelői státust tartalmazta. A szavazás nyomán a résztvevők döntése: a NYEMRLSZ az alakuló 'Egyetemes Zsinat' munkájában csak megfigyelőként - és nem alapító tagként - vesz részt".⁹

A Lelkigondozó Szolgálat 1995. szeptember elején a London melletti Watfordban tartott küldöttközgyűlésén vendégként részt vett Csiha Kálmán erdélyi püspök, a *Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinata* áprilisban megválasztott elnöke. Biztosította a jelenlévőket, hogy a Zsinat - amint ezt az alakuló közgyűlésen módosított neve is kifejezi - valóban csak konzultatív, a kölcsönös tájékoztatást és támogatást célzó testület, melynek határozatai a tagegyházakat nem kötik. Ennek alapján a küldöttközgyűlés szótöbbséggel úgy döntött, hogy a NYEMRLSZ csatlakozik a Tanácskozó Zsinathoz. A Szolgálat új lelkészi elnökévé Soós Mihály bécsi lelkészt, titkárává Varga Pál addigi lelkészi elnököt választotta.

Abban is döntés született, hogy a Magyar Református Világszövetségben, amelynek a Lelkigondozó Szolgálat alapító tagja, a világi és a lelkészi elnök fogja ellátni a nyugat-európai területi képviseletet.

Az evangélikus lelkészek a reformátusokhoz hasonlóan ugyancsak a magyar nyelvű pasztorációt és kulturális tevékenységet helyezik az előtérbe és ezért, ahol református lelkész nincs, a reformátusok lelki gondozását is magukra vállalják. A nyugati magyar diaszpórára jellemző, hogy a protestánsok az egységben és szolidaritásban gondolkodnak, tehát mind a református, mind az evangélikus lelkészek működési területük valamennyi protestáns hívéért lelkipásztori felelősséget éreznek. Ez olykor kellően nem méltányolt vagy figyelmen kívül hagyott érdemük. Ha viszont nagyra értékeljük az egyházak szerepét a magyar nyelv és a nemzeti hagyományok ápolásában, akkor elsőrendű jelentősége van annak, hogy protestánsok legfeljebb csak ott nélkülöznek a vallási és magyar kulturális

igények kielégítését, ahol nincs sem református, sem evangélikus, sem más felekezetű protestáns lelkész. Az evangélikus lelkészek 1989. szeptemberi örvidéki konferenciájának határozata szerint: "Külföldön ma nincsenek kizárólag evangélikus és református magyar gyülekezetek, csakis együtt tekinthetjük magyar protestáns egyháztagjaink közösségét 'gyülekezetnek', amelyeket helyenként egy evangélikus vagy református teológiát végzett lelképásztor vezet".¹⁰

Az evangélikus lelkészeket a *Külföldön Elő Magyar Evangélikus Lelkigondozók Munkaközössége* fogja össze. Ennek-vezetésében a nyolcvanas években Vájta Vilmos volt strasbourgi teológia tanár játszott kiemelkedő szerepet. Az ő tevékenysége azonban elsősorban a teológiai irodalomban és a magyar evangélikus hívek nemzetközi képviselőjében volt jelentős. Vájta után Terray László, Pátkai Róbert és Gémes István irányította a Munkaközösség működését. Mindhárman fontos egyházszerzői és lelkigondozói munkát végeznek. Terray László jeles vallástörténész, egyházi író, Norvégiában él és számos kezdeményezés sugalmazója. Pátkai Róbert először magyar, majd angol nyelvű gyülekezetben szolgált és évekig az Angliai Evangélikus Egyháztanács püspöki jogú elnöke volt. Ma a magyar lelkigondozók munkaközösségének üv. elnöke. Tevékenyen vesz részt az angliai magyarok szervezeti életében is. A Lelkigondozók Munkaközösségének jelenleg Gémes István az elnöke. Németországban működik. Stuttgartban és környékén olyan protestáns gyülekezetet hozott létre, amelyben egyaránt otthonra találtak evangélikus, református, unitárius, baptista magyarok. Magyar teológiai szaklapot szerkesztett, tevékeny szerepet játszik az ifjúság összefogásában és nevelésében, szerkeszti az *Útitárs* című evangélikus havilapot. 1989-ben mint főállású lelkész nyugalomba vonult, de lelképásztori, hithirdetői és szerkesztői munkáját nem adta fel.

Az *Ausztriai Evangélikus Magyar Lelkigondozói Szolgálatot* immár több mint harminc év óta Szépfalusi István vezeti. O lelkési munkáján kívül tanári, írói és irodalomszervező tevékenységet is folytat. Az ausztriai magyar protestánsok legtekintélyesebb vezetője Gyenge Imre felsőöri református lelkész, aki negyven évi szolgálat után 1992 nyarán nyugalomba vonult. Egy ideig szuperintendense (püspöke) volt egyházkerületének. Nyugalomba vonulása után a felsőöri gyülekezet élére egy Magyarországról érkezett fiatal lelkész, Guthy László került. (Gyenge Imre 1996-ban elhunyt.)

Visszatérve az Evangélikus Lelkigondozók Munkaközösségére, említésre méltó, hogy 1993-ban először rendezte Magyarországon évi konferenciáját. Ennek színhelye Piliscsaba volt. A következő évben, 1994. szeptember elején az evangélikusok közös értekezletre ültek össze a nyugati református lelkészekkel. Ez volt az 5. nyugat-európai protestáns teológiai konferencia. A Kolozsvárott és Nagyváradon rendezett értekezlet módot nyújtott az erdélyi protestáns lelkészekkel való találkozásra. A két nyugati lelkigondozó szolgálat ismét kifejezésre juttatta azt az együttműködési szándékot, amely a két egyház nyugati részei között a szétszórtságban élő protestáns hívek lelki gondozásának érdekében hosszabb idő óta magától értetődő jelenség. Egyúttal tovább szövődtek a nyugati és az erdélyi gyülekezetek közötti kapcsolatok szálai. A megnyitóbeszédet Békássy N. Albert, a református szolgálat világi elnöke tartotta. Távlati célként felvetődött az egységes Nyugat-Európai Protestáns Lelkigondozó Szolgálat megalakítása.

A protestáns sajtóban előkelő helyet vívott ki magának az *Útitárs* című "magyar evangéliumi lap", amely 1957 óta jelenik meg, 1996-ban elérte negyvenedik évfolyamát. Példányszáma jelenleg öt és félezer. Stuttgartban adják ki. A nyolcvanas évek közepén Terray István volt a főszerkesztője és Gémes István szerkesztette. Később megszűnt a főszerkesztői tisztség és a lapot Gémes mint felelős szerkesztő jegyzi. A szerkesztőbizottsága előbb Terrayból, a németországi Frankfurtban, majd Giessenben szolgáló Cseri Gyulából, az ugyancsak németországi Glatz Józsefből állt. Hozzájuk csatlakozott utóbb az amszterdami Szabó Julianna. Az *Útitárs* rendszeresen közöl vallásos elmélkedéseket, egyháztörténeti cikkeket, emlékezéseket, protestáns gyülekezeti beszámolókat és híreket.

Ugyancsak Stuttgartban működik Kovács Árpád irányításával, a szabad egyházak intézményeként, az *Evangéliumi Kiadó*, amely negyedévenként megjelenteti a *Vetés és Aratás* című, 1968-ban indult, főleg hitbuzgalmi írásokat közlő "evangéliumi folyóirat"-ot. Ára nincs, az érdeklődők ingyen kapják. A Kiadó *Evangéliumi Iratmisszió* nevű sorozatában vallásos tárgyú könyveket is kinyomtat és terjeszt. A szerzők nagyrészt nem-magyarok. Ennek magyarázata az, hogy a Kiadó önkéntes adományokból él és az adakozók zöme nem magyar, viszont magyar szerzők helyett olyanok írásaira kíváncsi, akiket ismer. Ugyancsak a szűkös anyagi erőforrások következménye, hogy a kiadó nem fizet a szerzői jogokért és könnyebben jut idegen művekhez, mint magyarokhoz. A magyar szerzőket hiányoló olvasóknak azt szokta mondani, hogy jó fordításban idegen szerzők megtalálják az utat a magyar lelkekhez, arról nem is szólva, hogy az evangélium hirdetése egyetemes jellegű feladat és tevékenység.

1992 óta havonta rendszeresen jelenik meg a *Protestáns Híradó*, amelyet a németországi Rajna-Veszfáliai Magyar Gyülekezet ad ki. A magát kezdetben "Gyülekezeti Híradó"-nak nevező havi lap felelős kiadója Benedek Gábor kurátor (a hajdani öttusázó olimpiai és világbajnok). Az első szerkesztő Winter Silvia volt, aki arra törekedett, hogy a gyülekezeti tagoknak szánt kiadvány mások által is olvasott folyóirattá váljék és irodalmi, történelmi, magyarságismereti írásokat is tartalmazzon. Időközben azonban ellentétek támadtak az ő tervei és a gyülekezet vezetőinek elképzelései között, úgyhogy az együttműködést fel kellett mondani. Winter Silvia 1994 áprilisában elbúcsúzott az olvasóktól, a szerkesztést májustól Gábry Sándor lelkész végzi és a megjelenési hely Münster helyett Köln lett. A *Protestáns Híradó* jellege azonban nem igen változott. A vallási témájú írásokon és egyházi beszámolókon kívül irodalmat és ismeretterjesztő cikkeket is közöl.

A protestáns igehirdetés fontos fóruma a Norvég Egyházi Misszió magyar nyelvű rádióadása, amely a Radio Monté Carlo rövidhullámhosszán havonta 8-10 alkalommal hallható. Az igehirdetők protestáns lelkészek. Az elmúlt évtizedben gyakran szerepeltek a mikrofon előtt Terray László, Pósfay György, Gémes István, Kemény Péter, Antal Béla, Joób Olivér, Visky Béla, Varga Pál, Gáncs Péter, Molnár-Veress Pál. Az adás szervezője és szerkesztője 1991 szeptemberétől 1992 június végéig Pósfay György volt. Utóda Gáncs Péter lett.

2) Irodalmi élet

Az emigráns irodalom alkotó és szervező egyéniségei az idők múlásával mind meggyőzőbben és következetesebben hangoztatták, hogy ez az irodalom a hazaitól és a kisebbségitől eltérő feltételekkel és saját intézményrendszerrel működik, tehát önálló, senkinek nincs alárendelve és mivel önmagát tartja el, senkinek nincs kiszolgáltatva. A függetlenségét a többi között az is alátámasztotta, hogy a szerzők az esetek túlnyomó többségében maguk teremtették elő könyveik kinyomtatásának költségeit. Verseikért, elbeszéléseikért, tanulmányaikért és cikkeikért honoráriumot az anyagiakban szegény folyóiratoktól nem kaptak, a szerkesztők még a lapkészítéssel járó fizikai munkát is maguk végezték. Senki sem parancsolt nekik. Azt tették, amit jónak és helyesnek láttak. Némely mecénás legfeljebb az egyéni és közösségi terheken enyhített, de lapokat vagy folyóiratokat nem tartott el.

Czigány Lóránt londoni irodalomtörténész találóan állapította meg, hogy a nyugati magyar irodalomnak az autonómiája volt a legfontosabb ismertetőjegye. Vagyis - mint írta - "az a tény, hogy intézményrendszere nem állami dotáció segítségével jött létre, s nem is egy ilyen állandó, külső támogatás működteti, hanem, önerejéből építkezik. Ebből következik többközpontúsága is: intézményrendszerének nincsen központi csúcsszerve, csupán tágan értelmezett konszenzusra alapuló értékrendje. A nyugati magyar irodalom fő mozgatórugója az az igény, hogy egy, a magyarországitól eltérő, öntörvényű irodalmi tudat kifejezési formát kapjon. Autonómiájának másik, sarkalatos tényezője az olvasók hiánya, mely függetleníti az írókat a népszerűség bukta-tóitól. A Szabó Zoltántól származó aforizmával kifejezve: a nyugati magyar író nem az olvasónak ír, tehát nem az esetleges közönségének, hanem a papírra. Szabó Zoltán ezzel a paradox megfogalmazással természetesen nem azt óhajtotta kategorikusan kinyilvánítani, hogy a nyugati magyar írókat nem érdeklik lehetséges olvasói, hanem azt, hogy az író elsősorban és mindenekfelett belső kényszer miatt ragad tollat és képes arra, hogy a társadalmi megbecsülés és az olvasói elismerés hiányából eredő külső, negatív stimulust sikeresen leküzdje".¹¹

Az írók számáról különböző adatok kerültek forgalomba. A hetvenes évek közepén e könyv szerzője kutatásait bármely nyelven publikáló magyar és magyar származású szerzőkre kiterjesztve, az Izraelben élőket is beleértve, és az írósgót tágan értelmezve, tehát történészekre, társadalomtudományi, képzőművészeti, zenei, stb. írókra is gondolva, mintegy három és félszáz íróról tett említést. Az 1992 nyarán megjelent nyugati irodalmi lexikonában az 1945 és 1992 közötti időszakban Nyugaton működött nyolcszázhatvankilenc személy adatait közölte. Ezekből 1984-ig kétszázhatvanan, 1985 és 1995 között százötvenhatan haltak meg. E könyv lezárásáig tehát mintegy négyszázötvenre tehető azok száma, akiknek mint íróknak, szerkesztőknek, szakíróknak, újságíróknak, tudósoknak, kiadóknak, nyomdászoknak, irodalmi szervezőknek közül van a nyugati magyar diaszpóra irodalmához. A Budapesten kiadott *A Magyar Irodalom Evkönyve* 1989-es kötete név szerint százhatvenhét nyugati írókat sorol fel. Ez a szám az 1992-es és 1993-as kötetben kétszázötzetre, az 1994-esben a közben teljesen vagy részlegesen hazatértekkel

együtt kétszázhuszra emelkedett. Az iménti adatok csak hozzávetőlegesen tájékoztatnak, hiszen egyéni elbírálás kérdése, ki tekinthető írónak és ki nem. Nincs általánosan elfogadható szabály arra vonatkozóan, hogy ki üti meg az íráság mércéjét. Bármilyen erre vonatkozó összeállítás tehát csak bizonyos kritikával és fenntartással fogadható.

Irodalmi élet, annak hagyományos és megszokott formáiban, nem létezett, hiszen az írók szétszórta, egymástól nagy távolságban éltek és csak arra nyílt lehetőség, hogy a legjobb esetben évente egyszer-kétszer, valamely értelmiségi konferencián találkozzanak. Az alkotói problémák megbeszélésére, esztétikai kérdések megvitatására, információk kicserélésére alig kínálkozott alkalom, és a kommunikációnak szinte egyedüli módja a levelezés volt. Így hát irodalmi életről nyugati viszonylatban nemigen beszélhetünk. Az irodalom művelői legfeljebb néhány nyugat-európai nagyvárosban örvendhettek annak, hogy nincsenek egyedül és olykor íróársakkal összejöhetnek. Bécs, München, Párizs és London voltak azok a helyek, ahol mégiscsak kialakult valamelyes közvetlen személyes érintkezés.

Ez a földrajzi elszigeteltség nemcsak az írók egymás közötti kapcsolatát, hanem az olvasókkal való viszonyt is jellemezte. Az olvasók is csak levelezés útján juttathatták kifejezésre - gyakran kontinensek közötti postaforgalomban -, hogy valamely mű milyen benyomásokat keltett bennük. Az olvasói visszajelzés szinte mindig hiányzott, ami állandó bizonytalanságban tartotta az alkotókat afelől, hogy milyen fogadtatásban részesült munkájuk.

A Nyugaton született könyvek eladása is mind nehezebb lett. Egyfelől azért, mert a meghalt olvasók helyébe nem igen léptek fiatalok, hiszen azok nagyrészt – még ha értettek és beszéltek is - irodalmat már nem olvastak magyarul. Másfelől versenytársként jelentek az otthoni művek. A hazlátogatások szaporodásával mind többen szerezték be olvasmányaik a magyarországi könyvpiacra, már csak azért is, mert a hazai újdonságok jóval olcsóbbak voltak, mint az emigráns kiadványok. Ezzel párhuzamosan nyugati szerzők kezdtek Magyarországon is publikálni. Ez egészséges kulturális cserét indított el, tehát örömdetes fejleménynek bizonyult. Viszont hátrányai is jelentkeztek, írók és olvasók szempontjából egyaránt. Az írók emigráns olvasóik fogyásával párhuzamosan - ha kihasználták a kínálkozó lehetőségeket - nyertek ugyan hazai olvasókat, de azoktól még távolabb élvén, a reakcióikról szinte nem is értesültek. A nyugati olvasók azzal, hogy irodalmi igényeiket mindjobban Magyarországon elégítették ki, megelégedtek a külföldi könyvről, és így megnehezítették a velük sorsközösségben élő írók munkáinak megjelentetését Ennek nemcsak az írók, hanem ők is vesztesei lettek, hiszen életérzéseiket és emberi állapotukat csak ezek fejezhették ki, és nem mások.

A nyugati írókban és az irodalom szervezőiben a nyolcvanas évek második felében a kedvező hazai változások ellenére is erős volt az alkotókedv és a saját intézményrendszer védelme. Jóllehet sokakat lelkesített a hazai publikálás, könyvekben, folyóiratokban és lapokban való megszólalás, de ettől egyáltalán nem csökkent a kinti megjelenés igénye. Erről tanúskodik a külföldi magyar irodalmi folyóiratok gazdag anyaga és változatlan munkatársi gárdája. Ha átfutjuk például az 1987 és 1989 közötti nyugat-európai és amerikai magyar könyvújdonságok listáját, feltűnik, hogy költőknek, szépíróknak és az értekező

próza művelőinek mily sok könyve jelent meg "ez alatt a három év alatt. Makacs elszántsággal nyomatták ki könyveiket, megtakarított pénzüket áldozták megjelentetésükre és nem igen törődtek azzal, hogy ebből mennyi térül majd meg. A költők közül Bebek János, Csokits János, Határ Győző, Kannás Alajos, Major-Zala Lajos, Mirtse Ágnes, Mózsi Ferenc, Zas Lóránt, Zend Róbert jelentetett meg kötetet, a prózaírók közül Márai Sándor, Halász Péter, Miska János, Hajnal László Gábor könyve került kiadásra, napvilágot látott Szenté Imre Kalevala-fordítása, megjelentek Gombos Gyula esszéi, Borsody István, Csicsery-Rónay István, Gosztonyi Péter, Hanák Tibor, Molnár Miklós, Nagy Károly, Sziklay Andor, Vajay Szabolcs történeti munkái, valamint több tanulmánykötet.

Mindez arra engedett következtetni, hogy az írókban továbbra is elevenen élt az emigráns öntudat és szerepvállalás. Talán igazolni akarták teljesítményük magas értékét és becsvágyukat, hogy fényes felszereléssel jelenhessenek meg a szabadság hazai honfoglalásában. Erdemeik elismerésének fogták fel Csoóri Sándornak azt az 1988. februári nyilatkozatát a budapesti Kossuth Klubban, hogy a magyar irodalom 1948-ban megszakadt folyamatosságát a nyugati magyar írók egyike - másika, mint Márai Sándor és Cs. Szabó László, tartotta fenn. Ehhez Görömbei András hozzátette, hogy a nyugati magyarság már elvégezte, amit a hazai csak ezután kezd el, a magyar történeti szemlélet felmérését. Az ilyen megállapítások – még ha tudva lévő volt is, hogy nem fedik minden hazai ellenzéki író felfogását - bátorítón hatottak a nyugatiakra, és növelték nemcsak az önnön újuk helyességének tudatát, de a jövőbe vetett bizalmat és reményt is.

Az írók nem alkottak sem esztétikai, sem politikai értelemben egységes tömböt. Nézeteik és véleményeik némely kérdésben erősen megoszlottak, de az ellentétek sohasem vezettek oly dermesztő jelenségekre, mint amilyenek a mai hazai irodalmi közéletben észlelhetők. Az eltérő felfogások nem okoztak végzetes elhidegüléseket, és nem törtek ketté barátságokat. Pedig vita volt elegendő, főként a körül a kérdés körül, hogyan ítélnék meg a magyarországi közállapotok, mi az, ami valódi és őszinte, mi az, ami szemfényvesztés és megtévesztés, meddig lehet az emigráns lét és szerep megsértése nélkül a diktatórikus hatalmat tudomásul venni, kedvező intézkedéseit méltányolni, némely intézményével érintkezni. Ezek nem elvi, hanem merőben taktikai kérdések voltak, mégis mérges összetűzéseket és szenvedélyes szóváltásokat okoztak. Viszont sohasem fajultak el annyira, hogy az ellenfeleket egymás ellenségévé tették volna. A politikai és irodalompolitikai harcoknak ez a sportszerű, tisztességes és emberséges megvívása annak eredménye volt, hogy a nyugati magyar szellemi emberek a befogadó társadalmakban egyebek között a demokrácia iskoláját is kijárták. A legtöbben elsajátították az elvi küzdelemnek az ellenfél meggyőzésére, és nem megsemmisítésére irányuló emelkedett stílusát és modorát.

Arról, hogy a tárgyalt időszakban hányan olvastak magyar könyveket és folyóiratokat, csak keveset tudunk. A könyvek általában nyolcszáz-ezer példányban jelentek meg. Voltak, főleg történelmi és politikai művek, amelyek valamivel magasabb példányszámot is elértek és voltak - például verseskötetek és elbeszéléskötetek -, amelyeknek a példányszáma ötszáz körül mozgott. Bizony nem sok, mégha azt az optimális helyzetet nézzük is,

hogy egy könyvet esetleg ketten olvasnak el. Az irodalmi folyóiratok átlagos példányszáma is ezer körül mozgott. Gömöri György Innsbruckban egy előadásában ötezerre tette az Új Látóhatár, az Irodalmi Újság, a Katolikus Szemle és a Magyar Műhely együttes olvasóközönségét, ami szerinte lehangolóan alacsony szám, ha figyelembe vesszük - mint mondta - az egy-másfél-milliós nyugati magyarságot.¹²

A Nyugat-Európában és a tengerentúli országokban kinyomtatott könyvek és folyóiratok a nyolcvanas évek második felében - noha a velük szemben érvényesülő tilalmak továbbra is fennálltak - már szép számban bejutottak az országba, és ha az átlagolvasókat nem is, de a szellemi elit némely tagját már elérték. A posta ugyan változatlanul visszaküldött vagy eltüntetett külföldi küldeményeket, de a szaporodó turisták kétszer annyit vittek be az országba. A Nyugatra látogató hazai írók ráadásul személyesen is találkozhattak az addig csak névről ismert nyugati társakkal, és ez tájékozottságuk javulására, látókörük tágulására vezetett. Ennek hatása jelentős volt. Görömbei András debreceni irodalomtörténész egy 1987-es amerikai útjáról hazatérve lelkesen számolt be az utazás szülte felismeréseiről: "Kiderül, hogy a körülmények ellenére - mert szinte véletlenszerű módon - sok minden beszivárgott a tudatunkba a nyugati magyar értékekből. S őszinte öröm, hogy az utóbbi időben végre legális úton is egyre több elérhető Magyarországon. Most sok esetben a művek mellé társíthattam az élő, alkotó embert, a találkozások, beszélgetések öröme tette teljesebbé a képet. S ha késve és lassan is, de megindult a nyugati magyar kultúra itthoni megismerése, a szűk látókörű korlátoltság legkülső páncélja lepattanni látszik. És ez nagyon fontos. Magamról tudom, ismereteimmel párhuzamosan nőtt az érdeklődésem a nyugati magyarság teremtette értékek iránt. S az utóbbi évtizedben már fölöttébb csonkának éreztem volna magamat eme ismeretek nélkül".¹³ Egy másik irodalomtörténész, Pomogáts Béla szerint - mint egy beszélgetésben elmondta - "Voltak olyan témák, amelyekről itthon nem lehetett szólni. Holott hagyományaink szerint az irodalom mindig a nemzet lelkiismerete volt, és a magyar irodalom műveiből teljes történelmünk kiolvasható. Emellett létrejöttek olyan értékek is, amelyeket kizárólag egy idegen közegben élő irodalom tud megteremteni. Például azáltal, hogy a nyugati magyar írók egymástól elszakítva, más országokban és más kontinenseken éltek, az irodalmi életnek a formája visszatért a reformkoréhoz; levelekben érintkeztek egymással az írók, s hatalmas irodalmi levélanyag maradt ránk. Ezenkívül a nyugati magyar irodalomra erősen hatott, hogy német, francia, angol közegben dolgozott, tehát nagyon sok mindent átvett a legújabb nyugati irányzatokból, a szemiotikai iskolákból és különféle nyugati filozófiai iskolákból, s ezáltal olyan esztétikai és kritikai elvekkkel oltotta be a magyar irodalmat, amely oltásokat itt a Kárpátmedencében nem lehetett volna megkapni. Nézetem szerint ebben áll a nyugati magyar irodalom legfőbb jelentősége".¹⁴

Zalán Tibor költő egy amerikai előadásában ugyancsak a száműzetésben készült művekkel való találkozás maradandó hatását elevenítette fel. "A nyugati magyarság irodalma, mint ellenséges propaganda - mondotta - évtizedeken keresztül a betiltott alkotások listáján szerepelt. A hazai értelmiségnek ezért is jelentett különösen nagy izgalmat ezzel a tiltott irodalommal megismerkedni. Fontos missziós szerep jutott ebben az időben az emigrációnak:

közvetíteni azokat a nyugati magyar és nem magyar értékeket, amelyeket elzártak a hazai horizont elől a nem csak ideológiai szinten feszülő drótok. Egy Márai-kötet, egy Határ Győző-szöveg, egy Jászi-, Cs. Szabó- vagy Szabó Zoltán-esszé, vagy a másik esztétikai frontvonalról Joyce-szöveg, Derrida- eszmefuttatás - sorolhatnám még sokáig - esemény volt a hazai szellemi élet számára" }⁵

Az 1990-es fordulat lehetővé tette, hogy a hazai és az emigráns intézményrendszer egymásra találása és együttműködése meginduljon. Ez azonban nem úgy történt, hogy az utóbbi feloszlatta önmagát és beleolvadt az előbbibe. A nyugati magyar irodalom nem szűnt meg létezni, csak szerepe módosult, irodalmi központ mivoltának összetevői átalakultak, és az összhangot előmozdító elemek megerősödtek. Görnöri György már említett innsbrucki előadásában találóan jellemezte a folyamatot: "... akik azt hitték, a rendszerváltás felszámolja a nyugati magyar irodalmat, pontosabban a magyar irodalom külföldi művelését, tévedtek; ami történt, az egyfajta súlypontáthelyezés: bár Nyugaton élünk, tagjai lehetünk a Magyar írószövetségnek, írásainkért a lapok annyit fizetnek (vagy nem fizetnek), mint hazai íróársainknak. Lehet, hogy léggyökereink mellett lassan majd gyökeret eresztünk a pesti aszfalt repedéseibe vagy a kecskeméti homokba (is) - de lényegében tesszük továbbra is a dolgunkat. Írjuk verseinket, novelláinkat, tanulmányainkat - az angol, a francia és a német mellett - magyarul, s megpróbáljuk Nyugaton (a politikai pártszempontok háttérbe szorításával) az egyetemes magyar érdekeket képviselni, ki-ki erejéhez mérten, legjobb képességei szerint".¹⁶

Arról, hogy az emigráció műveinek és szerzőinek a hazai irodalomban való integrálódása megtörtént-e, eltérnek a vélemények. Zalán Tibor imént már idézett előadásában kételyét fejezte ki a tekintetben, hogy az emigráns irodalom értékeit befogadta az egyetemes magyar irodalom, és az alkotók is illő helyükre kerültek az irodalmi rangsorban. "A kezdeti lelkesedést és reménykedést a keserűség hangjai váltották fel. Az emigráció irodalma eddig a pillanatig még nem integrálódott a magyar irodalom egészébe, legalábbis a napi - az aktuális - megnyilvánulások szerint. Néhány szerző bebocsáttatást nyert ugyan a Pantheon felé vezető lépcsősor várótermébe, de az emigráció irodalmának nagy része megint kívül maradt. A csalódás sajnálatos, de két okból, illetve két téves elvárásból eredően várható volt és könnyen megmagyarázható. Tévedett a hazai, nem teljesen tájékozott, mostanra részben botcsinálta és felkavarodott irodalom abban, hogy az emigráció irodalmában minden mű jó és minden alkotó tehetséges, és szervesen a hazaihoz - vagy az egyetemeshez - illeszthető. Nem cinikus, inkább szomorkás megjegyzés: könnyű volt addig szerkesztőknek, íróknak hitegetni a nyugatiakat is, amíg biztosan tudták, hogy a politikai viszonyok nem teszik lehetővé, vagy jócskán korlátozzák ez Ígérek beválthatóságát. Ugyanakkor tévedett az emigráció is, amely kialakította az idők folyamán az értékrendjét, hogy az általa elképzelt, vélt helyi értékek a magyar irodalom egészének az összefüggésében is megvédhetőek lesznek. Keserves csalódások időszaka volt a nyugaton alkotók nagy része számára az eltelt pár év, hiszen a különösség, a tiltottság és távolság vonzó mázának lefosztása után a hazai irodalom meglehetősen brutalitással bánik az itt élő alkotókkal".¹⁷

Ezzel a tapasztalattal szemben a Kolozsvárott élő Kántor Lajos irodalomtörténész így vélekedett "A nyugati magyar emigráció, illetve diaszpóra ma - a legkülönbözőbb színhelyeken láthatjuk - olyannyira jelen van a magyar irodalom, a magyar kultúra egészében, hogy jeles egyesületek és személyiségek teszik fel maguknak mindegyre a kérdést: van-e még értelme külön (egységként) létüknek? ... A politikai változásokkal szerintem nem szűnik meg, egyelőre legalábbis, az ilyen fórumok szerepe - legfeljebb némiképpen módosul; de szükség van rájuk, egyszerre külső és belső nézőpontjukra, toleranciájukra, kultúrák közötti közvetítésükre, igény szintjükre".¹⁸

A Nyugaton élő szerzőket kevésbé foglalkoztatta a kérdés, megtörtént-e az irodalmak egybefonódása és létrejött-e összhangjuk, milyen helyet foglalnak el a nyugati értékek az egyetemes magyar irodalomban, és kinek hol a helye az alkotók rangsorában. Mintha bizton tudnák, hogy ezt az élők ítéleteivel és nyilatkozataival úgysem lehet eldönteni. Figyelmüket láthatóan arra irányítják, hogy kapnak-e megjelenési helyet a hazai irodalmi orgánumban, és lehetőséget könyveik kinyomtatására. Úgy tetszik tehát, hogy az irodalomba való befogadás helyett egyelőre inkább az intézményrendszerben való részvétel az érdekes. Ha a Magyarországon végbement változásoknak a hatása foglalkoztatja is őket, ez főleg ebben a bánatos sóhajban jut kifejezésre: "Be kár, hogy hajdani virágzó folyóirataink megszűntek, a könyvkiadásunk Összeomlott, és ki vagyunk téve a sors szeszélyének!" Csiky Ágnes Mária elégikus szavakkal elmélkedett azon, hogy "volt egyszer egy ötödik síp", és az emigránsok felelősségét sem hagyta szó nélkül. "Talán, ha valamivel előbb eszmélkedünk - írta -, eszünkbe idézve, micsoda közös erőfeszítés és - mondjuk ki végre ezt a patetikus szót - áldozatkészség árán jött létre ez a diaszpóra-kultúra - ami az emigrációs közösségek jóformán egyetlen kimutathatóan eredményes és időtálló vállalkozása és igazolása a történelem előtt -, nem hagyjuk, hogy további sorsa és gondozása teljesen kicsússzon kezünkől". A kölni író szerint: "Egyetlen nemzeti irodalom, a világnyelveké sem ismeri a szellemi függetlenségnek azt az ideális fokát, amelyet az Ötödik Síp képviselt Még, ha pártnak vagy államnak nincs is elkötelezve, a kommersznek annál inkább. Aki beleszagolt már egy ország irodalmi üzemébe, tapasztalhatta saját bőrén az 'elvárások' végtelen láncolatát az egyedül üdvözítő trend enciklikáit gyártó pápáktól kezdve piackutatók, médiák, könyvkiadók és - kereskedők mind ezzel manipulálnak, mind manipulálják a szerzőt. Az Ötödik Síp ilyen értelemben nem 'üzemelt'. Ropant hátrányából, a pénztelenségből eredtek összes erényei. Értelmetlenné vált az üzemelés Összes penetráns kísérőjelensége, protekcionizmus, kenyéririgység, klikkrendszer és gyilkos beharcok. Ezzel elpárologtak a kezdetre jellemző, még hazulról hozott beidegződöttségek is. A fanatikus pártoskodást józan pártfogolás váltotta fel, fölöslegessé vált a 'hazaáruló' titulus osztogatása, miután a hivatalos haza bőségesen részesítette benne az egész nyugati magyarságot Az évtizedek során egyre növekvő távlat és táguló panoráma létrehozott egy toleráns együttélésre alkalmas terepment, ahol a szellemi szabadságnak paradicsomi állapotát élvezhették az Ötödik Síp művelői: senkinek és semminek nem voltak elkötelezve önmagukon kívül. Ez a légkör volt a kárpótlásuk egyéb földi javakért.

Függetlenül attól, kit, s mennyire elégitett ki, minőséget is jelentett, bár nem a mágikus színvonal skáláján, A humánus megközelítésének lehetősége elsősorban személyes élmény: otthonosan berendezkedni egy fanatizmustól és előítéletektől messzemenőn megtisztított szellemi közegben, ahol semmilyen kényszer nem fenyeget és az ökológia gyakorlása nem fizetődik ki. Hosszú évekbe telt, míg ilyen otthonná kvalifikálódott az Ötödik Síp. Elnémulása most újabb hontalanná válást jelent". Ennek elviselésére gyógymódként Csiky Ágnes Mária közös erőfeszítést ajánl, kívánatosnak vélvén, hogy "az ifjabb generáció átvegye a stafétabotot a nyugalomba vonulást többszörösen kiérdemelt szerkesztőktől és szervezőktől, legalább egyetlen fóruma maradjon a nyugati magyar irodalomnak, egyesületeink legalább másodévenként idekint rendezzék a konferenciákat" .⁹

Az emigráns írók teljesítményeit illetően gyakran elfelejtődött, hogy mit tettek az egyetemes magyar irodalom értékeinek külföldi megismertetése és népszerűsítése érdekében, jóllehet voltak, akik - például a kommunizmus idejében a hazai irodalompolitikai hivatalok - főleg ezt tekintették a külföldön élők feladatának és legfeljebb ennek méltánylására mutattak hajlandóságot. A közvetítő szerepet fontosabbnak ítélték, mint az alkotói ténykedést. Az emigráns írók közül többen olykor a műfordítói tevékenységet a szépírói elé helyezték, nemzeti küldetést vélve teljesíteni a hazai íróársak műveinek nyugati nyelvekre való átültetésével és ezáltal az egyetemes magyar irodalom külföldi szolgálatával. Határ Győző ezzel szemben azt vallotta, hogy minden író főfeladata a saját életmű gyarapítása, nem pedig mások szolgálata. Csak keveseket győzött meg. A nyolcvanas évek második felében is sok hazai és kisebbségi magyar vers, elbeszélés, novella nyugati magyarok munkája és fázadozása révén került a külföldi könyvforgalomba és folyóiratokba. Ilyen munkát végzett a többi között Véronique Charaire (Kovács Veronika), Czjzek Éva, Györgyey Klára, Szépfalusi-Wanner Márta, Virág Ibolya, Csatlós János, Gömöri György, Itámár János-Keszt, Kabdebó Tamás, Kassai György, Kolumbán Miklós, Újlaky Sári, Makkai Ádám, Oplatka András, Ozsváth Zsuzsanna, Sulyok Vince, Szenté Imre, Szépfalusi István, Szirtes György, Thinsz Géza. A magyar irodalom kritikai vizsgálatát és bemutatását illetően mindenki mást megelőzve Haldimann Éva neve érdemel említést. A *Neue Zürcher Zeitungban* és német nyelvű irodalmi lexikonokban főleg neki köszönhető a magyar írók és művek méltatása. A magyar nyelvű kritikai tevékenységet illetően az Albert Pál írói néven publikáló Sipos Gyula, Czigány Lóránt, Ferdinandy György, Gömöri György, Hanák Tibor, Határ Győző, Monoszló Dezső, Sárközi Mátyás munkája keltett nagyobb figyelmet. A nyugati magyar irodalom felmérése tekintetében a nyolcvanas kilencvenes években mindenkinek előtt Miska János rendszerező és elemző munkássága volt jelentős, még ha annak csak egy részével, a kanadaival foglalkozott is behatóbban. E téren azonban oly sokat tett, hogy - kiegészítve talán Bisztray György munkáival - a nyugati magyar irodalomnak Kanada lett a legalaposabban feltérképezett területe. Sajnos, ehhez hasonló munkát sehol másutt nem végeztek, legfeljebb az Egyesült Államokban Várdy Béla és felesége, Huszár Ágnes az amerikai magyar tudományos irodalom angol nyelvű bemutatásával.

Ennek szükségére és fontosságára legmeggyőzőbben Hanák Tibor hívta fel a figyelmet. További halaszthatatlan feladatnak ítélte meg a második világháború utáni emigráció emlékeinek felkutatását, összegyűjtését és a külföldön töltött évtizedek emberi történeteinek megírását. "Veszélyben a történelem" - írta - a nyugati magyarság, az emigráció szerény történelmére gondolva. A Magyarországgal szomszédos államokban a példák sokasága mutatja, hogyan tűnnek el a magyar emlékek, és "már a következő nemzedék nem is tudja, mi volt a múlt". Hanák szerint: "A nyugati magyarság emlékeit rendszerint nem bántja az állam, pusztulnak azok maguktól is. Franciaországnak, Angliának, Amerikának vagy Ausztráliának nem érdeke, hogy eltüntesse a bevándorlók nyomát, ezek az országok nem kívánnak nagyobb múltra és nagyobb etnikai egységre hivatkozni, mint amekkorával ténylegesen rendelkeznek vagy rendelkeztek, és mégis eltűnik az emigránsok nyoma szerte a világon... Mátyás király kortársáról, I. Miksa császárról jegyezték fel, hogy tudatosan gondoskodott saját emlékének megőrzéséről. Azért írt könyveket, azért építkezett, rendelt domborműveket, azért vett részt lovagi tornákon és ünnepeken, hogy neve fennmaradjon, emlegessék. Egyik mondása az volt, ha az ember nem gondoskodik saját emléke megmaradásáról, amint meghúzzák fölötte a lélekharangot, már el is felejtik. - Ha nem gondoskodunk idejében a magyar emigráció emlékeinek összegyűjtéséről, erre a sorsra jutunk, s ha mással nem is, de egy színfolttal szegényebb lesz a 20. század történelme".²⁰

Hanák Tibornak ezt a véleményét idézve érdemes emlékeztetni tragikus sorsára. 1991 karácsonyán hirtelen támadt, súlyos kór ágynak döntötte, öntudatát elvesztette és eszméletét azóta sem nyerte vissza. A nyugati magyar irodalom és tudomány legjelentősebb alakjainak egyike munkaképtelenné vált, és betölthetetlen űrt hagyott maga után.

Az 1990-es változásokat megelőző évtizedben az írók - miután magyar irodalmi társaságok már nem léteztek - egyetlen hivatási szervezetben tömörülhettek: ez a *Nemzetközi PEN Club* volt. Némelyek a lakóhelyüknek megfelelő országos PEN Központ tagjai lettek, mások a *Hontalan írók PEN Központjába* léptek be. Ennek három területi csoportja működött: az amerikai, a párizsi és a német nyelvterületi. Valamikor működött egy londoni csoport is, de az a nyolcvanas évekre elsorvadt. A magyar részvétel a legerősebb az amerikai csoportban volt. Tagjai az Egyesült Államokban és Kanadában éltek. Az amerikai csoportnak 1982 óta Györgyey Klára az elnöke, és nagyrészt az ő szervezői tehetségének tulajdonítható, hogy a több mint húsz különböző nemzetiségű és nyelvű írókból álló társaság hosszú időn át nemcsak együtt maradt, hanem munkálkodott, sőt működéséről rendszeres tájékoztatót is kiadott. A magyarok közül Aczél Tamás, Király Béla, Csicsery-Rónay István, Varga László, Baránszky László, Makkai Ádám, Püski Sándor, Mózsi Ferenc, Vitéz György, Horváth Elemér, Birnbaum Marianna, Szathmáry Lajos, Nagy Károly, András Sándor, Kemenes Géfin László tartoztak a tevékeny tagok közé. Párizsban Méray Tibor vezette a magyar csoportot, amelynek működésében a francia fővárosban élő csaknem valamennyi neves író részt vett. A német nyelvterületi csoportban a Németországban, Ausztriában, Svájcban, Hollandiában élő írók tömörültek; itt a hajdani magyar hegemoniát a nyolcvanas években cseh vezető szerep váltotta fel, és némileg csökkent a magyarok részvétele a közös munkában.

A vezetésben azonban mindvégig részt vett Benedek Alice mint alelnök és Vadasi Bettina mint pénztáros. A csoport magyar tagjaihoz tartozott a többi között Háy-Majoros Éva, Balajthy Anna, Mirtse Ágnes, Monoszló Dezső és Katalin, Magyarai Sándor, Gödrös Mátyás, Nagy Csaba, valamint e könyv szerzője. A csoport évenként legalább egyszer két-három napos értekezletre gyűlt össze. A Gummersbachban rendezett 1986-os találkozó központi témája - a 30. évforduló alkalmából - az 1956-os magyar forradalom volt. Háyné Majoros Éva a november 4-i írói segélykiáltás körülményeit idézte fel, Balajthy Anna pedig az ötvenhatos eszméket ápoló magyar ellenzék tevékenységét ismertette. Az 1989-es találkozó résztvevői látogatást tettek Brüsszelben, az Európai Közösség parlamentjében, 1990 októberében pedig első ízben ültek össze egy a kommunizmus alól felszabadult országban, nevezetesen Weimar városában. 1992 januárjában Prága volt értekezletük színhelye. Azóta is évenként legalább egyszer találkoznak.

A kelet-európai fordulat után felvetődött a kérdés, van-e létjogosultsága a Nyugaton élő kelet-közép-európai írók összefogásának, miután megszűnt hontalanságuk. Az a vélemény kerekedett felül, hogy a szervezetet fenn kell tartani, mivel némely országból még mindig menekülnek írók, és az ő érdekeik védelmére is gondolni kell. Az írói szabadság melletti kiállás egyébként is állandó feladat, és ebben a jövőben is szerepe lehet az 1951 óta működő Hontalan írók PEN Központjának. A Kelet- és Közép-Európából származó tagok döntésére lett bízva, hogy megmaradnak-e régi szervezetükben vagy csatlakoznak felszabadult szülőföldjük PEN Központjához. A Magyar PEN Központ közölte, hogy szívesen látja a Nyugaton élő írókat. Többen beléptek, mások nem, és vannak, akik mind a kettőben részt vesznek.

A kommunizmus bukása után megnyílt a lehetősége annak, hogy Nyugaton élő írók nagyobb számban belépjenek a *Magyar írószövetségbe*. Szórványosan addig is voltak nyugati tagjai, de 1990-től kezdődően megnőtt a számuk. 1990 nyarán Göncz Árpád, az akkori írószövetségi elnök több nyugati író levélben kért fel a Szövetséghez való csatlakozásra. "Eljött az ideje annak - írta - hogy az egyetemes, az itthon, a szomszédos és a távoli országokban létrejött magyar irodalom egészséges vérkeringését helyreállítsuk és kapcsolatainak szervezett biztosítását megkezdjük. E felismerés első, jelképes gesztusaként ajánljuk fel Önnek és számos, határainkon kívül élő, alkotó magyar írónak - az 1989-es közgyűlés által elfogadott alapszabály értelmében - a Magyar írószövetség rendkívüli tagságát. Az egyetemes magyar irodalom kapcsolódásait erősíthetjük ezzel. Szándékunkban áll e kezdeti lépést más íróársak, irodalomtanárok bevonásával folyamatossá tenni". Volt, aki erre a felkérésre azonnal belépési szándékának közlésével válaszolt, volt, aki még várt, de az 1992-es közgyűlésig - részben Jókai Anna, az új elnök iránti rokonszenvből - nagy számban gyarapodott a Szövetség nyugati tagokkal. Az 1992-es közgyűlésre kibocsájtott jelentés szerint 1989 decembere és 1992 októbere között százötvenhárom új taggal bővült az írószövetség. Ez új tagok túlnyomó többsége a szomszédos országokban és Nyugaton élt. A közgyűlésen Szépfalusi István felhasználta a beszédét arra is, hogy a nyugati írók részvételének jelentőségét méltassa.

A külföldi írók ezenkívül köszönetet mondtak Jókai Annának, hogy a szervezet egységét a politikai ellentétek ellenére is sikerült megőrizni. Az viszont kissé elgondolkasztotta az új tagokat, hogy kezdetben miért lehettek csak rendkívüli és nem rendes tagok, de a befogadás eufórikus hónapjaiban ebből senki sem csinált ügyet. A helyzet visszás voltát azonban, úgy látszik, érezte a vezetőség, mert az 1992. októberi közgyűlésen Jókai Anna javaslatára már rendes tagokká is válhattak a határokon túl élő írók, azzal, hogy maguk dönthetik el, rendes vagy rendkívüli tagok kívánnak-e lenni. (Az utóbbi mellett az a szempont szólt, hogy némely szomszédos országban esetleg hátrány származhatik a Magyar írószövetség munkájában való részvételből.) A rendes tagokká lett nyugatiak azonban továbbra sem lettek teljes jogú tagok, mert aktív szavazati joggal ugyan rendelkeztek már, de passzívvá nem, vagyis nem voltak tisztségekre megválaszthatók. Újabb lépésként ez is megtörtént. Tornai József - aki 1992-ben Jókai Anna utódként elnök lett - 1995 májusában, müncheni előadásában közölte, hogy a jövőben a nyugati írók teljes joggal vesznek részt a Szövetség életében, tehát megválasztásra is jogosultak. Ez végül bekövetkezett az 1995. november 18-i közgyűlésen. A tisztújítás során Sárközi Mátyás és Szépfalusi István személyében a választmánynak két nyugati tagja lett. Az írószövetség készségesen közreműködött a volt emigráns írók hazai megismertetésében. 1990-től kezdődően közülük sokaknak rendezett szerzői estet vagy könyvbemutatót.

A magyar irodalom egységének szép demonstrációja volt *A magyar írók I világtalálkozója*, amelyet Keszthelyen, 1992. augusztus 17-én ünnepélyes külsőségekkel nyitott meg a Magyar Köztársaság elnöke, Göncz Árpád. A kétnapos találkozón a nyugati írók közül társelőadóként, felszólalóként, jelentéstevekként, vitavezetőként Czigány Lóránt, Györgyey Klára, Kabdebó Tamás, Kibédi Varga Áron, Magyarai Sándor, Monoszló Dezső, Mócsi Ferenc, Nagy Pál, Papp Tibor, Szél Erzsébet, Várdy Huszár Ágnes és e könyv szerzője szerepelt. A nyugati felszólalók egyike, a párizsi Papp Tibor - amint egy hírlapi tudósításban olvasható volt - "kemény szavakkal illette az írószövetséget, mert az szerinte 'vaslábú szervezet', amelyben nyoma sincsen az irodalmi életnek, a magyarországi változásoknak. Többet kellene tennie a magyar irodalomért, segítenie a könyvterjesztést, a kiadást, egyáltalán sokkal többet törődhetnék a művek megszületésének elősegítésével".²¹ Az iménti igény bejelentése indokolt volt, és az írószövetség - Tornai József vezetésével - igyekezett is eleget tenni a sürgetéseknek. Am nem rajta, hanem a mostoha anyagi körülményeken múltott, hogy a vállalt feladatokból és tervekből csak keveset teljesíthetett, így a többi között az írók művei megjelentetésének elősegítését. Aligha láthatta el maradéktalanul feladatát, amikor állandóan csökkent állami támogatása, és másokkal megosztott székházának bérlését is veszély fenyegette.

Kezdetől fogva részt vettek nyugati magyarok a *Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság* munkájában. Eleinte csak azok, akik együttműködtek a hazai kommunista hivatalokkal, vagy legalábbis távol tartották magukat az emigráns intézményektől. Az 1986. szeptemberi bécsi hungarológiai kongresszuson hivatalos részről még tartózkodás kísérte némely nyugati magyar jelenlétét, de az idegenkedés hamarosan megszűnt, és mire bekövetkezett a hatalmváltás, a hungarológia magyar művelői már teljes egységben végezték munkájukat.

Az 1991 augusztusában Szegeden rendezett kongresszuson nagyszámban szerepeltek az előadók között korábban még távol tartott volt emigránsok, és a harmincnyolc tagból álló végrehajtó bizottságban helyet kapott Birnbaum Marianna, Bisztray Gyula, Czigány Lóránt és e könyv szerzője, a háromtagú számvizsgáló bizottság elnöke pedig Futaky István lett. Azóta teljes az összhang a Társaság Magyarországon, a szomszédos államokban és a Nyugaton élő magyar tagjai között.

Szép számmal vettek részt nyugatiak a *Magyar Történészek Világszövetségének* működésében, valamint néhányan - főleg Kende Péter és Bak János - *Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete* munkájában.

Nyugati magyar költő, Major-Zala Lajos hévízi házában rendezett évi találkozókából nőtt ki a *Csokonai Vitéz Mihály Irodalmi és Művészeti Társaság*, amely Major-Zala elnöklétével 1985-ben létesült, és évenként irodalmi értekezletre invitál hazai és külföldi magyar írókat. Eddig a legnagyobb méretű -Hévízi Irodalmi Napoknak nevezett - találkozót 1994. június 30. és július 3. között rendezte, a Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Körrel közösen. A központi téma ez a kérdés volt: "Ki fél a nyugati magyar irodalomtól? Ha más, miben más?" A programban több előadás hangzott el (a nyugatiak részéről pl. Kabdebó Tamástól, András Sándortól, Czigány Lóránttól, Kemenes Géfin Lászlótól, a hazaiak részéről Kukorelly Endrétől, Erdélyi Zsuzsannától, Glüch Csabától), a jelenlévő írók irodalmi esten léptek fel, és előadták Major-Zala Lajos egy új művét, a *Láttál-e tündérrózsát becsukódva?* című oratóriumot. A Társaság 1995. júliusi találkozásának témája *A szexualitás nyelve a magyar irodalomban* volt. A Csokonai Társaság minden esztendőben kiosztotta a Csokonai-díjat. Ezzel eddig Csengey Dénest, Takáts Gyulát, Fodor Andrást, Papp Árpádot, Fülöp Gábort, Ferdinandy Györgyöt, Kántor Lajost, Péntek Imrét, Határ Győzöt, Monoszló Dezsőt, Kemenes Géfin Lászlót jutalmazta, 1994-ben a Csokonai-díjhoz további három társult: Hévíz város irodalmi díja, Keszthely város irodalmi díja és a Festetics-kastély Helikon díja.

A hévízihez hasonló az ugyancsak nyugati kezdeményezésre indult csobánkai írói találkozó, amelyről azonban rendezőjéről, a Szivárvány című folyóiratról szóló alfejezetben lesz szó.

A fenti áttekintés azt a benyomást keltheti, hogy a nyugati magyar írók beilleszkedése a hazai irodalmi intézményrendszerbe és a két irodalmi központ egyesülése megtörtént. Panasz legfeljebb azok részéről hangozhatnék el, akik ebből bármi oknál fogva kimaradtak. Általános elégedettség a nyugatiak körében mindezek ellenére nem következett be. Egy évtized tapasztalatait összegezve Czigány Lóránt találóan állapította meg, hogy a nyugati magyar íróknak ugyanolyan hiányérzete van a hazai fogadtatást illetően, mint amilyen a hazai közvéleményben régóta észlelhető a hazai irodalom nyugati recepciójával kapcsolatban. A nyugati magyar irodalomnak ugyanúgy nem sikerült "betörnie" a hazaiába, mint ahogyan a hazainak nem sikerült a nyugatiba. Mindketten a jelenlét hiányát érzik. "A hazai magyar irodalom - Czigány szerint - nincs jelen a nyugati irodalmi tudatban. Ugyanúgy, mint ahogy a nyugati magyar író sincs jelen a hazai irodalmi tudatban".²²

Persze, mind a két felismerés ellen felhozhatók ellenérvek és bizonyítékok. Az érzéseknek azonban gyakran ugyanolyan erejük van, mint a tényeknek. Széles körökben elterjedt vélemény: a hazai és a nyugati magyar irodalom összeolvadása még várat magára. Egy új keletű német kifejezést használva: még nem nőtt össze, ami összetartozik.

3. *Értelmiségi körök*

a) *Katolikus Magyar Értelmiségi Mozgalom (KMÉM)*

Sokan inkább Pax Romanaként ismerik, lévén magyar tagegyesülete az 1920-ban alapított katolikus nemzetközi Pax Romána mozgalomnak. Protestáns társszervezetéhez, az EPMSZ-hez hasonlóan a KMÉM-et is jellemzi a saját egyházhoz és világnézethez való hűséget kiegészítő nagyfokú nyitottság és másokkal szembeni türelem. Ugyanakkor viszont mindkét értelmiségi szervezet magatartása és működése olykor értetlenséget és idegenkedést vált ki egyházi környezetük bizonyos régi beidegződésekhez, hagyományokhoz, szokásokhoz, struktúrákhoz mereven ragaszkodó köreiből. Az eredmény, a társadalmi hatás és siker azonban őket igazolja és társadalmi elfogadottságuk az egyházi közösségek javát is szolgálja, tekintélyüket és a világban játszott szerepüket növeli.

A KMÉM 1987-ben kapta jelenlegi nevét. Azelőtt Katolikus Magyar Egyetemi Mozgalomnak (KMEM) nevezték, és a névváltoztatás kizárólag azt jelezte, hogy a tagok túlnyomó többségükben már nem egyetemi hallgatók voltak, hanem értelmiségi pályákon mozgó felnőtt férfiak és nők. A szervezet élén mint elnök 1985-től Skultéty Csaba közíró, a Szabad Európa Rádió volt munkatársa állott. Társelnökké az 1985-ös közgyűlésen Polgár Kornél Hollandiában élő építészmérnököt választották meg. Az egyházi tanácsadó tisztét 1966-tól kezdődően a bencés Békés Gellért római egyetemi tanár, a Katolikus Szemle főszerkesztője látta el.

A KMEM működésének legfőbb eseménye az évi kongresszus, amelyet a hagyományoknak megfelelően a húsvétot követő héten rendez. Az egy hetes program minden alkalommal valamely időszerű téma vagy kérdés megbeszélésére kínál lehetőséget. A rendezők nemcsak szakavatott és illetékes előadókról gondoskodnak, de arról is, hogy az előadásokat színvonalas irodalmi, zenei, film, képzőművészeti műsor kísérje, és mód nyíljon a konferenciahely környékének megismerésére, valamint szórakozásra is. A KMÉM joggal büszkélkedhet azzal, hogy semmilyen más nyugati magyar értelmiségi találkozó nem olyan látogatott, mint az ő tavaszi kongresszusai. Ezek anyaga, vagy abból készült válogatás gyakran külön kötetben is megjelent. A Katolikus Szemle 1991. évi magyarországi áttelepedése után főleg a KMEM találkozóin elhangzott előadások közrebocsájtásával foglalkozik. A mozgalom tagjainak tájékoztatása nyomtatott közlöny formájában történik. Ennek az időszaki kiadványnak 1964-től *Pax Romána*, 1979-től *Hírek a Magyar Pax Romána életéből* volt a címe, 1995-től ismét mint *Pax Romána* jelenik meg, közölvén mind a KMÉM, mind a Magyar Pax Romána Fórum híreit.

A KMÉM 1990-ig idegenkedett minden hivatalos hazai kapcsolattól. Miután ebben a tagok túlnyomó többsége egyetértett, a hazai intézményekkel való viszony soha nem okozott problémát, és nem váltott ki vitát. Közmegegyezés jött létre a tekintetben, hogy mint emigráns szervezet tartózkodik a budapesti kormány által létesített vagy támogatott szervezetekkel való együttműködéstől.

Az 1986-os, a Rajna-vidéki Odenthal/ Altenberg-ben rendezett kongresszus központi témája - tekintettel Buda visszafoglalásának 300. évfordulójára - "Magyar tudat Kelet és Nyugat között" volt. 1987-ben a svájci Einsiedeln látta vendégül a KMÉM tagjait. "Ember a változások sodrában" volt a központi téma. Az előadásokat Rezsőházy Rudolf, Mehrle Tamás, Steinmann Judith, jákii István, Kürthy Tamás, November András, Morei Gyula, Wild-mann János, Ujváry Julianna, valamint a Magyarországról érkezett Hankiss Elemér és Tillmarin József tartotta. 1988-ban majd 280 résztvevővel az ausztriai Puchegg volt a találkozó színhelye. Ezen megemlékeztek arról, hogy 30. alkalommal rendeztek Pax Romána kongresszust. "Az ifjúság jövője - a jövő ifjúsága" témakörben a többi között Nyugatról Schermann Rudolf, Kozma György, Békés Gellért, Magyarországról Tomka Miklós, Frenkl Róbert, Kamarás István, valamint a Zágrárból érkezett Szentmártoni Mihály adott elő. 1989-ben újból Németországban - nevezetesen Reichenauban - találkoztak a katolikus értelmiségiek. Tekintettel a felgyorsult hazai eseményekre, a programért felelős Horváth Árpád a tanácskozások tárgykörének - "Földindulás Magyarországon? Nézetek és elemzések" címmel - a magyarországi politikai és társadalmi változásokat jelölte meg. A nyugatiak részéről a többi között Horváth Árpád és Kende Péter, a magyarországi vendégek közül Nyíri Tamás, Lukács László (a Vigilia szerkesztője), Endreffy Zoltán beszélt a közelgő fordulat várható és előrelátható irányáról, jellegéről, méreteiről.

Az 1990-es év nemcsak a kommunizmus bukása felett érzett örömet és a demokrácia győzelmének felszabadító élményét vitte a KMÉM életébe, hanem a megelégedettség érzését, hogy a nemzetközi Pax Romána alapításának hetvenedik évfordulóján a magyar tagozat külföldön végzett jó és sikeres munkára pillanthat vissza. A szeptember végén a svájci Fribourgban rendezett 6. európai konferencián a KMÉM illő módon vett részt, hangsúlyt adva annak a hatékony tevékenységnek, amelyet a nemzetközi Pax Romaná-ban évtizedeken át kifejtett. A magyar tagozat képviselője egyébként Komarnicki Egon volt. A helyi szervezetek több helyütt megszilárdultak és újak alakultak. Münchenben és Innsbruckban hagyományosan jelentős munka folyt, eredményes működést fejtett ki a Rajna-menti, az eindhoveni, a löweni csoport, sőt 1989-ben a belső munkaközösség két tagja, Torontóba került két jezsuita novicius, helyi csoportot alapított Kanadában. 1989 novemberében változás történt a KMÉM élén. Skuitéty Csaba utódként a Baselben élő, de a svájci városon kívül Burgenlandban és Budapesten is sokat tartózkodó Galambos Gyula lett az elnök.

1991-ben a hazatérés jegyében került sor a KMÉM első magyarországi találkozójára. A Győrött és Pannonhalmán április 1-6-án rendezett kongresszuson 12 országból körülbelül 330-an vettek részt. "Útban Európa felé..." volt a központi téma. Az európai egységről és Magyarországnak abban való részvételéről Galambos Gyula elnökön kívül a kérdésben járatos szakemberek

adtak elő, a többi között Brunner György, Gábor Dzsingisz, Mustó István, Mándy Pál, Czigány Imre, Nagy Péter. Előadott, illetve kerekasztal beszélgetésen vett részt a nyugatiak közül Békés Gellért, Morei Gyula, Skul-téty Csaba, Kovács K. Zoltán, Parragi László, a hazaiak közül Pozsgay Imre, Andrásfalvy Bertalan, Mécs Imre, Sulyok Elemér. Az első hazai KMÉM kongresszusról szólva Pomogáts Béla egy kívánatos politikai stílus magyarországi megjelenését üdvözölte. Ennek művelői - mint írta - "évtizedek óta élnek egy demokratikus politikai kultúra világában, elsajátították a mások véleményének és személyiségének megbecsülését, tudják, hogy a sokat emlegetett 'tolerancia' (amelyet a hazai politikusaink egy része többszörösen megbicsakló nyelvvél sem tud kimondani) nem valami jól hangzó, anti-bolsevista varázsige, hanem egyszerűen türelmességet és megértést jelent... A Pax Romána ezzel a találkozóval 'hivatalosan' is hazatért, és nagyon remélem, hogy ez a hazatérés nemcsak a lelkek épülése vagy a keresztény értelmiség öntudatra ébredése tekintetében lesz gyümölcsöző, hanem a magyar 'politikai kultúra' fejlesztésének egy számottevő lehetőségét is megteremti".²³

Az 1991-es találkozó idején, április 5-én Győrött formailag is megalakult - miután az alapítók 1990. november 9-én Budapesten már eldöntötték összefogásukat - a Magyar Pax Romána Fórum. Ezzel megszűnt az a politikai helyzet adta állapot, hogy az egész magyar katolikus értelmiséget és diákságot a nemzetközi Pax Romána mozgalomban csak a nyugati KMÉM képviselte. 1992. március 28-án hivatalosan egyesült a Magyar Pax Romána mozgalom nyugati és hazai tagozata. Ezzel formailag is hazatért a KMÉM. A csúcsszervezet létrejöttével megvalósult a teljes magyar képviselet. A Fórumhoz alapításakor 22 katolikus értelmiségi szervezet, társaság és kör csatlakozott, majd később újabb jelentkezőkkel bővült. "Az értelmiségi jelzőt a nemzetközi Mozgalom - mint európai elnöke Győrött mondta - nem értelmezi szigorúan, bár ebben is, mint minden másban országról-országra, városról-városra más stílust követ Van, ahol a tudományos kutatómunka áll előtérben, másutt a társadalomgondozás, ismét máshol a világnézeti képzés vagy a lelki elmélyülés".²⁴ A Magyar P. R. Fórum elnökségében hat tag a hazaiakat és kettő a KMÉM-et képviseli. Elnökké az 1993. novemberi közgyűlésen Galambos Gyulát, a KMÉM vezetőjét választották. Galambos új megbízatása miatt a KMÉM élére Crouy-Chanel Imre került.

1992 áprilisában Lillafüreden gyűltek össze kongresszusukra a KMÉM külföldi, valamint a Pax Romána Fórum hazai tagjai. Témául a "Keresztények és a szabadság" viszonyát választották. Az előadók és felszólalók között olyan neves szakemberek voltak találhatóak, mint Nyíri Tamás, Surján László, Csorba László, Boór János, Nagy Endre, Weissmahr Béla, Örsy László, Endreffy Zoltán, Tomka Miklós, Andrásfalvy Bertalan, Horváth Árpád, Bence György, Katus László, Csepeli György, Vajda Mihály, Gyulay Endre megyéspüspök, Isépy László. Megtisztelte látogatásával a kongresszust Göncz Árpád köztársasági elnök is. A Zárónyilatkozat kifejezésre juttatta a KMÉM ama meggyőződését, hogy "a politikai mozgalmak szerint tagolt társadalomban - a politikai doktrínák és pártok felett, az indulatok intoleranciájával szemben - a nemzet összefogásának kell érvényesülnie. A hazai és a nyugati magyarságnak e nemzeti összefogás jegyében kell a magyar kisebbségeket és szórványokat támogatnia. Közép- és Kelet-Európa népeinek a keresztény szolidaritás szellemében kell egymás iránt kiengesztelődniük és egymásra tájékozniuk".²⁵

"Megújuló egyház a megújuló társadalomban" témakörben ült össze eszmecserére az 1993-as kongresszus. A Vépen és Szombathelyen rendezett üléseken öt püspök, a Magyar Országgyűlés egy alelnöke, több államtitkár, követ és képviselő, számos magyar és külföldi testvérszervezet, valamint 23 országból mintegy 400 érdeklődő vett részt, magyarokon kívül más nemzetiségűek is. Az előadók között volt Morei Gyula, Andorka Rudolf, Nyíri Tamás, Blankenstein Miklós, Horányi Özséb, Rónay László, Wildmann János. Szerzői estet adott Jókai Anna író. A szokásos reggeli áhítatok, valamint szervezeti megbeszélések és hangverseny egészítették ki a programot. A kongresszus résztvevői nagy egyetértéssel fogadták a Zárónyilatkozatot. Eszerint a krisztushívők feladatának tekinthető "az emberi személy méltóságának és lelkiismereti szabadságának védelme; törekvés a más felekezetűekkel, vallásúakkal és világnézetűekkel való párbeszédre a kölcsönös türelem szellemében; az emberek testvériségének tanúsítása az egyház kommuniójának elmélyítésével; a közjó előmozdítása a szolidaritás és szubszidiaritás elvének megfelelően". Az egyház és állam kapcsolatát illetően a kongresszus úgy vélte, hogy "kívánatos a jó viszony, de ez nyilván nem jelenti azt, hogy az egyház a világi hatalom erejével próbálja a maga krisztusi küldetését megvalósítani".²⁶

Egy évvel később, 1994 tavaszán Siófokon "Szegénység - gazdaság - gazdálkodás" volt a kongresszus tárgyköre, amelyen belül olyan gyakorlati kérdések is szóba kerültek, mint a munkanélküliség, a hajléktalanok ügye, a létminimum alatt élők sorsa. Előadott a többi között Kindler József, Rezsőházy Rudolf, Férge Zsuzsa, Rabár Ferenc, Frank Miklós, Örsy László, Pulay Gyula. A kerekasztal-beszélgetés résztvevői között volt Szabó Iván, Tardos Márton, Botos Katalin, Inotai András, Petschnig Mária Zita, Urbán László, Farkas Beáta. A miséken és áhítatokon több jelenlévő püspök és prelátus mondta a szentbeszédet, illetve tartott bibliamagyarázatot.

A KMEM helyi szervezetei nemcsak számban gyarapodtak, de a legtöbb a kilencvenes évek közepéig működésében is megerősödött. Ez azért is jelentős, mert sok - főleg nyugat-európai - magyar szervezet tevékenysége visszaesett a magyarországi fordulat óta. 1995-ben KMEM-csoport működött Basel-Arlesheimben, a Belgium-Hollandia-Rajna-vidék háromszögben. Eindhoven-ben, a francia Svájcban, Luxemburgban, Bécsben, Innsbruckban és Münchenben, valamint Kanadában, Torontóban. Ezek a csoportok nemcsak tagjaik összefogására és szellemi épülésére törekszenek, hanem - mint például a hollandiaiak és a müncheniek - számos segélyakciót indítottak vagy támogattak. Igen tevékeny a bécsi és az innsbrucki csoport, mindenek előtt azonban a müncheni. Az innsbruckiak - Hanák Beatrix irányításával - minden évben megrendezték az immár hagyományos - péntektől vasárnapig tartó - őszi hétvégi találkozójukat, mindig más és más témáról, szakavatott előadókkal, igényes kísérő műsorral, és legtöbbször szép számú résztvevővel. 1990 és 1995 között például előadott a többi között Bulányi György, Szilas László, Frank Miklós, Cs. Gyimesi Éva, Várta János, Bolberitz Pál, Horváth Árpád. A müncheni csoport - amelyben András Mária, Boór Márta, Boór János,

Kalniczky Imre játszott vezető szerepet - ugyancsak régi hagyományokat követve havonként rendezett előadásokat, tekintélyes írókat tudósokat, szakembereket egyházi férfiakat hívott meg és ezek az estek gyakran száznál is több érdeklődőt vonzottak. A Magyarországról és más külföldi országokból érkezett előadók között volt 1990-ben Bulányi György, Gyulay Endre, Czakó Gábor, 1991-ben Donáth László, Duray Miklós, Morei Gyula, Pomogáts Béla, Csoóri Sándor, 1992-ben Cs. Gyrmesi Éva, Tomka Miklós, Matuska Márton, Fejtő Ferenc, Zlinszky János, Nagy Endre, 1993-ban Reizer Pál, Jókai Anna, Dornbach Alajos, Miklósházy Attila, Kodolányi Gyula, 1994-ben Lukács János, Csáky Pál, Tarnay Brúnó, Tarjányi Béla, Szarka László, Weissmahr Béla, 1995-ben Gosztonyi Péter, Béky Gellért, Korzenszky Richárd, Horváth Árpád, Juhász László, Skultéty Csaba, Dobszay László. A müncheni csoport tagjai 1993 júniusában látogatást tettek Prágában, szeptemberben pedig ők fogadták a prágai magyarok egy csoportját.

A Magyar Pax Romána Fórum élén 1994 novemberében változás történt. A közgyűlés Galambos Gyula utódként Keresztes K. Sándor győri építészmérnököt voltirúnisztert választotta meg elnöknek. 1995 májusában vette át tisztét a többi megválasztott tisztségviselővel együtt. A két alelnök Galambos Gyula és Szöllősy Ágnes budapesti művészettörténész lett, aki Komarnicki Egon einthoveni jogással együttképviselet a Fórumot a nemzetközi Pax Románában.

A világszervezet európai tagozata egyébként a Fórumot a megelőző esztendőben végzett munkája elismeréseként 1994. október 21-én beválasztotta elnökségébe.

A külföldről hazatért és a munkát magyarországi társakkal közösen folytató szervezetek fő buktatóját, a beilleszkedés és alkalmazkodás nehézségeit a KMÉM sem kerülhette el. Az egymásra találás eufóriáját egy idő után követte az eltérő tapasztalatok és beidegződések szembesülése, ami nem mindig történt simán és zavartalanul. A KMÉM és magyarországi barátainak egy részével az 1994. november 11-13-i hétvégén tartott dobogókői megbeszélésén az elégedetlenség és csalódás is hangot kapott. Mint Crouy-Chanel Imre elnök megállapította: "A kongresszusokon - többek szerint - érzékelhetően egy kisebbség szellemisége érvényesül. Ezért fennáll az a veszély, hogy egyes tagszervezetek és egyének tartósan távol maradnak a Pax Romána mozgalomtól. Úgy tűnik, a magyar társadalom politikai megosztottsága jelentkezik a Fórum tagjai közt is, és rontja a kongresszusok nyitottságát testvéri légkörét. A Pax Romána mozgalom tagjainak jelentős része úgy érzi, hogy több püspök részéről a Mozgalom jószándékú törekvéseit komoly bizalmatlanság övezi. Ez a helyzet a Mozgalom tagjait igen fájdalmasan érinti".²⁷ A némely püspöknél észlelt bizalmatlanság a KMEM külföldi tagjainak nem új és nem meglepő jelenség. Nyitottsága és ökumenikus beállítottsága miatt Nyugaton sem örvendett az intézmény mélyrehatóbb rokonszenvnek a katolikus klérus egyes köreiben. Ez sohasem zavarta vagy bénította munkáját. Úgy tűnik, megtalálta a módját annak, hogy vállalt feladatát az Egyház iránti hűségben megmaradva végezze. Eredményei ennek sikerét látszanak igazolni.

Az április 4. és 11. között Siófokon rendezett 1996-os kongresszus újból szépszámú érdeklődőt vonzott és a "Kultúránk válaszüton" címmel kezdeményezett eszmecsere igen eleven volt.

b) Európai Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferencia (EMEIK)

Míg az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem és a KMÉM a protestáns és a katolikus ifjúsági mozgalomból nőtt ki, és lett felnőtt értelmiségi szervezetté, az 1959-ben alakult *Európai Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferencia* megmaradt az ifjúságot összefogó intézménynek. Az EMEIK vallási alapon foglalkozik a hontalanságban élő fiatalok nevelésével és szellemi gyarapodásával. Vezetői ennek folytán kezdettől fogva nagyrészt protestáns, többségükben evangélikus lelkészek voltak, név szerint Cseri Gyula, Gémes István, Glatz József, Pátkai Róbert, Szépfalusi István, Terray László, Vájta Vilmos. Ebből váltak ki (külön szervezetet teremtve) az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetemet 1969-ben megalapító idősebb tagok. Az EMEIK a fiatalokra összpontosította figyelmét és erejét, követve a hűsvét hetében rendezett évi konferenciák 1960-ig visszamenő hagyományát.

E konferenciák az EMEIK híveinek egyetlen összejöveteli lehetősége, mivel • helyi tagozatok hiányában más mód nincs arra, hogy egymással szervezetileg találkozzanak. A konferenciák időtartama egy hét, és az előadások mindig egy meghatározott tárgykörben mozognak. Ezek nagyrészt vallásiak, olykor azonban kiegészülnek az irodalmat és a tudományt érintő témákkal. Utóbbiak közül a legmaradandóbb hatást a leggyakoribb előadók egyikének, Szenté Imre írónak és tanárnak irodalmi és nyelvészeti előadásai váltották ki. Az ő ebbéli munkája felbecsülhetetlen értékű volt, a lelkészek által végzett nevelést és oktatást szervesen egészítette ki. A politika soha nem került szóba, még távoli megközelítésekkel sem. Ennek tudható be, hogy a találkozók szemléleti egyöntetűségét és jó hangulatát semmi nem zavarta meg.

A konferenciák központi tárgyköréül a rendezők ilyeneket választottak: "Isten képmása" (1985); "Kiáltás a válságból" (1986); "Ti vagytok a föld sója" (1987); "A teremtett világ és az ember" (1988); "Ne félj, te kicsiny nyáj!" (1989-es 30. jubileumi konferencia); "Tudakozzátok az írásokat" (1991, a Vizsolyi Biblia 400. évfordulója alkalmából annak a kérdésnek a vizsgálata, milyen szerepe van a bibliának a mai világban); "Sola gratia - Kegyelemből élünk" (1992); "Az eljövendőt keressük" (1993); "Kövessetek engem" (1994). 1990-ben és 1995-ben az Ökumenikus Találkozón vettek részt az EMEIK tagjai. A konferenciákat németországi protestáns tanulmányi házakban vagy üdülőkben rendezték. Például (mint az 1989-es jubileumi összejövetelt is) Bischofsheimben, azután Ratzeburgban, Bodenrodban, Diemerstein-Fran-kensteinben, Althütte-Lutzenbergben, valamint a Bünsdorf-Wittensee-i egyházi üdülőben.

A létszám változó volt. Előfordult, hogy száznál több fiatal vett részt. Az eléggé népes 1988-as konferencián az egyetemisták aránya 40 százalék volt. 1989-ben Bischofsheimben 90-en, 1992-ben Bodenrodban csak 85-en jelentek meg. Köztük tizennyolcan Magyarországról és heten Erdélyből. 1993-ban Bünsdorfban százan vettek részt. A felnőttek találkozóival összehasonlítva ezek alacsonyabb számok, noha a szervezők igyekeznek a programot az ifjúság igényeihez alakítani, tehát előadásokon és az evangélizáción kívül van népzene, néptánc, népi hagyományokkal való ismerkedés, vetített képes és filmelőadás, kirándulás, szórakozás.

Az EMEIK célja, hogy a magyar protestáns gyülekezet életéből sok esetben elszakadt fiatalokat visszavegye a vallási közösségekbe. A lelkész vezetők mindent elkövetnek ennek érdekében, a konferenciákat a résztvevők megaláztatására rendezik, de mintha elégtelen lenne körülöttük a hírverés. A nyugati magyar lapok és rádiók nem érzik szükségesnek, hogy a találkozóról méltó formában és terjedelemben beszámoljanak, a konferenciák hírére terjesszék és irántuk az érdeklődést felkeltsék. Talán a szervezőknek is nagyobb gondot kellene fordítaniuk munkájuk megismertetése és népszerűsítése érdekében.

c) Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (EFMSZ)

Az 1969-ben alakult EPMSZ másfél évtizedes működés után jutott el fejlődésének ahhoz az állomásához, amelyen megbízható adatok birtokában készíthetett mérleget teljesítményeiről és eredményeiről. 1985-ig annyira gyökeret eresztett a nyugati magyar értelmiségi színtéren, hogy az emigráns szellemi élet legfontosabb fórumai és legtevékenyebb alakítói egyikeként tartották számon. Különösen igényes kiadványprogramja és évenként megrendezett tanulmányi hetei olyan kulturális rangot biztosítottak neki, amellyel kevesen dicsekedhettek. Feladatai közé tartozott: "1) A különböző országokban élő magyar származású értelmiségiek és a magyar kultúra támogatói közt baráti és szellemi kapcsolatok létesítése és ápolása; 2) Egyetemes emberi és kivált a magyarságot, a magyar protestantizmust és az ökumenikus mozgalmat érintő kérdések tanulmányozása és nyílt keresztény szellemben való megvitatása; 3) A szabad véleménycsere elősegítése; 4) A magyar kultúra ápolása."²⁸

Az EPMSZ soha nem tartozott a népes szervezetek közé. Az európai emigráns elitnek főleg a humán tudományok, az irodalom és a művészetek iránt érdeklődő részét óhajtotta megnyerni, és ezért az elmúlt két és fél évtized alatt ezernél aligha lehetett több azoknak a száma, akik konferenciáin megjelentek és kiadványainak rendszeres előfizetőivé váltak. Ez azonban nem lebecsülendő szám, ha figyelembe vesszük, hogy a vonzáskörébe került magyarok nem átmeneti, hanem tartós kapcsolatokat építettek ki vele. Vezetőinek egyike, Szöllősy Pál egy interjújában megjegyezte: "A Szabadegyetem jellegénél, célkitűzésénél fogva sohasem válhatott tömegmozgalommá, a nyugati magyarságnak, sőt azon belül az értelmiségnek is csak kisebbik részét szólította meg. A nyugati magyarságnak voltak népszerűbb, szélesebb köröket megmozgató vallási, kulturális vagy akár politikai szervezetei, rendezvényei. Nem szeretném, ha önteltségnek, vagy sznobságnak hatna, de mi inkább a *mustármag* szerepére törekedtünk és nagy gondot fordítottunk a színvonalra. Ez szörvány helyzetben, amikor kísért a provincializmus, nem könnyű dolog. Akik giccset, olcsó magyarkodást, talmi tömegárut vagy könnyű szórakozást kerestek, elkerülték rendezvényeinket, nem vásárolták könyveinket."²⁹ Bárczay Gyula elnöki minőségében találóan állapította meg: "Az EPMSZ a magyar emigráció különböző mozgalmait, szervezeteit és egyesüléseit között egy egészen sajátos egyedülálló szintet képviselt. Ennek a sajátosságnak köszönhető, hogy valójában nagyon kevés ember közreműködésével és egy

aránylag kis támogató csoporttal nagy eredményeket tudott elérni és olyan értékeket teremtett, amelyek a magyar emigráció kivételes teljesítményei közé tartoznak."³⁰

Mindehhez hozzátehető, hogy az EPMSZ kiváló eredményei egy tehetséges és összetartó vezetőségnek tulajdoníthatók. Ennek összetétele az indulás óta mind a mai napig alig változott. Az alapítók közül 1984-ben Tóth János, majd Cs. Szabó László elhunyt, Szépfalusi István pedig kivált az irányításból. Ballá Bálint, Bárczay Gyula, Kovács Andor, Szöllősy Árpád és Szöllősy Pál azonban együtt maradt, és a tagság bizalmából egymást váltotta az elnöki tisztségben, valamint más vezető funkciókban. Ezen kívül a szervezet javát szolgálta, hogy e vezető testület minden tagja egymást kiegészítve más és más területen mutatott kiemelkedő képességet.

1986 nyarán az EPMSZ-t fenntartó Baráti Társaság 120 taggal rendelkezett. Ezek közül 59 Svájcban, 25 az NSZK-ban élt. Az elzászi liebfrauenbergben 1986. május 8-án rendezett közgyűlésen követendő célként jelölték meg, hogy a könyvkiadás folyamatosságát biztosító könyvbarátok számát 600 fölé emelik.³¹ A tisztújítás során az 1982 óta elnökként működő Kovács Andor helyébe Bárczay Gyulát választották meg a Szabadegyetem új elnökévé. Az elnökségből kivált és addig jelentős munkát végzett tagok - Irányi Béla, Kneffel Magda, Parragi Anikó, Száva Ildikó, Tóth Miklós - helyébe újakat választottak. Irányi és Tóth ellenőrként vállalt további feladatot. Alelnök Ballá Bálint lett. A nyolcvanas évek közepéig létrejött a szervezet néhány helyi csoportja is, például Bécsben, Münchenben, Innsbruckban és Hollandiában. Ezek azonban nem bizonyultak tartós kezdeményezéseknek. Ezzel szemben a Berlinben alakult csoport igen tevékenynek mutatkozik.

1985 májusában a Bodeni-tó partján fekvő Bodmanban rendezett akadémiai napokon "A változások útján" címmel a résztvevők a két háború közötti reformmozgalmakat tekintették át, a többi között András Károly, Bárczay Gyula, Kovács K. Zoltán, Molnár József, Szöllősy Árpád, valamint két magyarországi vendég, Kovács Bálint és Tóbiás Áron előadásával. Az EPMSZ néhány fiatal tagja pedig a hazai alternatív mozgalmakról adott tájékoztatást. Az irodalmi és művészeti estek közül az "István, a király" című film bemutatója és a rendezőjével, Koltay Gáborral való beszélgetés emelkedett ki. Egy évvel később, 1986 májusában a franciaországi Liebfrauenbergben folytatódott - "A magyar társadalom a változások útján" - címmel a reformmozgalmak és megújulási kezdeményezések áttekintése, ezúttal az 1945 és 1985 közötti időszakra irányítva a figyelmet. A nyugati előadókon - Harmat Pál, Jaczkó Pál, Molnár Miklós, Oplatka András, Wildmann János - kívül ezúttal már öt hazai író és tudós - Bauer Tamás, Csurka István, Frenkl Róbert, Kiss Gy. Csaba, Szűcs Jenő - és a filmrendező Lugossy László lépett a több mint száz tagú hallgatóság elé. A legsikeresebb akadémiai napok közé tartozott az 1987 április végén a svájci Lugano melletti Magliasóban rendezett találkozó, amelyen "Szigetmagyarság" címmel a nyugati magyarok szerepe és feladatai kerültek megbeszélésre. Mintegy másfélszázán jelentek meg. A nyugati előadókhöz - köztük Király Béla, Luka László, Nagy Károly, Sipos Gyula - tekintélyes hazai szellemi emberek társultak. Benda Kálmán, Für Lajos és László Gyula történész, valamint Mészöly Miklós író előadásaikban és felszólalásaikban érzékletes képet nyújtottak a magyarországi ellenzéki áramlatokat jellemző gondolatokról és szándékokról.

A legnagyobb hatású előadást Für Lajos tartotta arról, hogy mit vár a hazai magyarság az emigrációtól. A konferencia fontos eseménye volt, hogy a Szabadegyetemnek sikerült a legkülönbözőbb irányzatokhoz tartozó európai és tengerentúli emigráns szervezetek tizenkét képviselőjét közös asztal mellé ültetni és velük az emigráció helyzetét, valamint feladatait megvitatni.

1988. májusában ismét Liebfrauenberg volt az EPMSZ évi tanulmányi hetének színhelye. Témája így hangzott: "Számítógépes forradalom". E tárgykör nemcsak a technikában végbement korszakos változások áttekintésére és értékelésére nyújtott módot, hanem az eszmecsere megmutatta, hogy az emigrációnak a műszaki és természettudományokban is vannak magyar ügyekben feladatot vállaló jeles szakértői. A kulturális program fénypontja Nemes Nagy Ágnes szerzői estje volt. A konferenciával egyidőben tartott közgyűlésen a vezetőség meglelégedéssel regisztrálta, hogy több városban helyi csoport alakult. A könyvkiadói program a terveknek megfelelően alakult. A könyvbarátok száma viszont még nem tudta túlhaladni az öt és félszázat, de a várakozások mégis biztatóak voltak. A református Hermán János mellé az evangélikus Pátkai Róbert társult tanácsadó lelkészként.

Az 1989 április végén-május elején a burgenlandi Felsőőrött tartott akadémiai napok már a fordulatot sejtető magyarországi változások jegyében folytak. Az EPMSZ huszadik évfordulóját ünnepelte, és a nyugatiak mellett már nagy számban jelentek meg magyarországi érdeklődők, nemcsak előadói, de egyszerű résztvevői minőségben is. A rendezők csaknem 300 vendéget tartottak nyilván. A "Mi a magyar ma?" kérdésre a konferencia megnyitása napján Csoóri Sándor és Kende Péter válaszolt, megadva egyúttal az elkövetkező napok központi tárgykörét és a témák megközelítésének kiindulópontjait. Szakavatott előadók (András Károly, Balogh Júlia, Hámos László, Sajti Enikő, Skultéty Csaba, Szépfalusi István) a szomszédos országokban élő magyarok helyzetét és a kisebbségi problémák kezelésének ügyét ismertették, Görömbei András és Czigány Lóránt az irodalomról, Vályi Nagy Ervin a társadalmi változás keresztény értelmezéséről beszélt, mások a politikai fejleményeknek a kultúrára gyakorolt hatásáról és az egyházak szerepéről tájékoztattak. A Szabadegyetem húsz évének eredményeit Balla Bálint és Bárczay Gyula összegezte. Az irodalmi műsorban Csokits János, Andorrában élő költő mutatkozott be, alkotói tevékenységét pedig Sipos Gyula ismertette.

Ugyancsak sikeres találkozáson bizonyult az 1991 május elején, ismét Magliasóban rendezett tanulmányi hét, amelynek témája "Bibó István és a magyar politikai kultúra" volt. Az összejevetelt a résztvevők egyike, Donáth László budapesti evangélikus lelkész méltán nevezte egy hírlapi beszámolójában Bibó ébresztésére kezdett vállalkozásnak, azt várva tőle, hogy nem marad hatástalan. "Talán nemcsak Magliasóban, hanem Budapesten is lehetséges lesz - mondta - kilépni a hamis és szűkös keretből, őszintén és kritikusan szólni az embereket elválasztó kérdésekről, tisztelni a másképp politizálóban az erkölcsi személyiséget."³² Bibó István eszméit és törekvéseit, valamint azok hatását az ellenzéki mozgalomra, illetékes személyiségek - köztük Göncz Árpád köztársasági elnök, Kenedi János, Molnár Gusztáv, Vásárhelyi Miklós, Kende Péter,

Szöllősy Árpád, Litván György, Gyurgyák János, Ballá Bálint - idézték fel és okos gondolatokkal járultak hozzá a Bibó-kép gazdagodásához. Az eszmecsere azonban még eredményesebb és hatásosabb lehetett volna, ha erősebb képviselőket kapott volna az a politikai áramlat és mozgalom - nevezetesen a népi -, amellyel Bibó mindvégig szolidáris volt és amelyhez tartozónak vallotta magát. Igaz, a konferencia vendége volt a népi irányzatot is tükröző kormányzat több képviselője; nézetüknek Keresztes K. Sándor adott felszólalásában hangot. Ehelyütt talán az is említést érdeme^ amit Vásárhelyi Miklós a nyugati magyar szellemi intézmények szerepéről mondott. Szerinte a hazai ellenzéki mozgalom két vonulatán - az urbánusán és a népién - kívül "harmadik vonulatként" az emigráció is megemlíthető: "hisz' a Szabad Európa Rádió, a párizsi Irodalmi Újság és a Magyar Füzetek, a müncheni Új Látóhatár, a Nemzetőr és a Bécsi Napló tevékenysége *nem választható el az ellenzéki mozgalom történetétől.*"³³ A második maglasi konferencián mintegy másfélszázán vettek részt, gazdag programot kínált és előadói között a nevezettek közül oly neves írók és politikusok akadtak, mint Pozsgay Imre, Kányádi Sándor, Baka István, Albert Gábor, Lócsei Pál, Kövér László, Domokos Mátyás, B. Szabó István, Martos Péter.

Az 1990. októberi bázeli tisztújító közgyűlésen Odor László berni nagykövet személyében először képviseltette magát a hivatalos Magyarország. Bárczay Gyula nemcsak azt nevezte eredménynek, hogy a Szabadegyetem könyvei szerepelnek a budapesti könyvhét kínálatában, elkészült Magyarországon nyomtatott első kiadványa, könyvbemutatót rendezhetett az írószövetségben, de azt is, hogy sikerült 597-re emelni a könyvbarátok köre taglétszámát. Ez 1990 december végére 621-re nőtt, tehát túlhaladta az évekkel előbb célul kitűzött hatszázas határt. A közgyűlés megerősítette Bárczayt elnöki, Ballá Bálintot alelnöki tisztségben, kooptálta az elnökségbe - Cs. Szabó László halála óta betöltetlen helyre - Csoóri Sándort, végül lelkes tanácsadóvá választotta a református Vályi Nagy Ervint és az evangélikus Donáth Lászlót.

Az 1991-es volt 1996-ig a Nyugaton rendezett utolsó konferencia. Az elnökség a rendszerváltozás után elsőrangú feladatának tekintette tevékenységének Magyarországra és a Kárpát-medence más országaira való kiterjesztését. Szorosabbá váltak immár nemcsak a személyi, de az intézményi kapcsolatok és növekedett a Szabadegyetem segítő tevékenysége is, amennyiben anyagi támogatásban részesített hazai és kisebbségi kulturális vállalkozásokat. Az elnökség több tagja 1991 október közepén az RMDSZ és Tőkés László püspök meghívására Nagyváradon hétfői találkozón vett részt, hogy az erdélyi magyar értelmiség csaknem száz jelenlévő képviselőjével megismertesse a Szabadegyetemet és tudományos eszmecserét folytasson. Az első magyarországi akadémiai napok színhelye Balatonkenese volt 1992-ben, majd 1993-ban az erdélyi Szováta, 1994-ben pedig a szlovéniai Lendva adott otthont az évi konferenciának. Az elnökség úgy döntött, hogy a találkozókat felváltva rendezze magyarok által lakott területeken. Balatonkenesén "Nyugatról jöttünk..." címmel négy évtized tapasztalatait foglalták össze az előadók: a többi között a genfi Nagy László és Luka László, a stockholmi Jakabffy Ernő, a luzerni Horváth Árpád, a zürichi Oplatka András, a bázeli Vályi Nagy Ágnes és Kovács Andor, valamint a párizsi Kende Péter. A magyarországi

Szöllősy Árpád, előadók között szerepelt Jókai Anna írószövetségi elnök és Pungor Ernő akadémikus. Szerzői estje volt Csoóri Sándornak, Sütő Andrásnak, Nadas Péternek, előadóestje az erdélyi Illyés Kingának. Jókai Anna szerint az EPMSZ tagjai "segítették abban, hogy a kislélekszámú magyarság bebizonyítsa: igenis tud adni valami lényegeset, sőt *hozzá tud tenni* valami újat a világ szellemi történetéhez. Szabadabbak voltak, mint az itthon maradottak, s ezt a szabadságot nem önjavukra, hanem mindannyiunk javára teljesítették ki."³⁴ Balatonkenesén a vártnál kevesebb magyarországi résztvevő jelent meg, viszont Erdélyből harmincötén utaztak a konferenciára.

1992-ben az elnökség a szervezet jövőjét illetően úgy határozott, hogy az EPMSZ addig folytatja működését, ameddig szükség van rá, vagyis amíg a tagok igénylik és támogatják fennmaradását. Az 1992-es közgyűlésnek azt javasolta, hogy a munka folyjék tovább; maradjon az EPMSZ a nyugati magyarság szervezete, de a Baráti Társaság és a vezetőség egészüljön ki a Kárpát-medencében élő új tagokkal, olyformán, hogy 2/3 nyugati és 1/3 Kárpát-medencei lakos legyen; egyelőre szüneteltesse a könyvkiadást, és a lektori bizottság dolgozzon ki új munkaprogramot; a következő elnökség vizsgálja meg, mit tehet a Szabadegyetem a Nyugaton élő második generációs magyarok érdekében. A közgyűlés e javaslatokat magáévá tette, majd a fennálló helyzethez igazodva módosította az alapszabályt. Arra az elhangzott óhajra, hogy a magyarországi elnökségi tagok politikai elveikkel együtt ne hozzák magukkal az otthoni viszályokat is, Bárczay Gyula elnök kijelentette, hogy az elnökség meg akarja őrizni az EPMSZ teljes függetlenségét, és már ezért is igyekszik magát a hazai pártviszályoktól távol tartani. E tiszteletreméltó törekvést nem volt azonban könnyű következetesen érvényre juttatni; a külső befolyások olykor erősebbeknek bizonyulnak, mint a nemes szándékok és az egység őszinte vágya.

A Szovátán tartott 1993 májusi közgyűlésen új elnököt és elnökséget választottak. Az elnöki tisztségen Bárczay Gyulát az 1974 és 1976 között egyszer már a szervezet élén álló Szöllősy Pál váltotta fel. Megválasztása után egy interjúban azt mondta, hogy "a mai magyarországi helyzet fényei és árnyai, megszűrve ugyan, de a mi elnökségünkre is kivetődnek. Alkatomnál fogva kiegyenlítő természet vagyok... De azért senki se higgye, hogy hajlandó leszek elvtelen kompromisszumokra, megalkuvásra. A napi politikát, pártviszályokat következetesen távol kívánom tartani szervezetünkől - ha ez nem sikerül, inkább lemondok."³⁵ A belpolitika beszüremkedése már a szovátai közgyűlésen is jelentkezett. A két alelnök Balla Bálint és Bárczay Gyula lett. A 15 tagú elnökség a nyugatiak és a Kárpát-medenceiek meghatározott aránya (10:5) szerint alakult át. A jelöltek közül Csoóri Sándor egyéb közéleti elfoglaltsága miatt nem vállalt újabb elnökségi tagságot. Ezt tette két alapító tag, Kovács Andor és Szöllősy Árpád is. Az előbbi korára és más elfoglaltságára való tekintettel hátrította el az újbóli jelölést, az utóbbi korán és tervezett hazatelepedésén kívül a Szabadegyetem belső életét érintő egy-két aggályával indokolta döntését. Elvállalta azonban a pénzügyek további intézését. A könyvkiadói program anyagi ügyei, valamint a könyvbarátok szervezési tennivalói is megmaradtak az ő hatáskörében. Jegyzőnek ismét Steinmann Juditot választották meg, aki e tisztségét 1986 óta tölti be. Az elnökségbe a régi és tevékeny nyugati tagok közül választással vagy kooptálással ismét

bekerült - a már említetteken kívül - Ferenczi Sándor, Gödri Zsolt, Kende Péter, Kótai István, Nagy Csaba, Vályi Nagy Ágnes.³⁶ A nemzetközi hírű Toró Tibor temesvári professzor is elnökségi tag lett.

A szovátai konferencia egyébként az egyik legnépesebb találkozóknak bizonyult. A résztvevők száma 250 volt, akik közül 110 nyugat-európai országból érkezett. E sikeres tanulmányi hét pozitív válasz volt a kérdésre, van-e létjogosultsága a Szabadegyetemnek, és érdemes-e folytatni a munkát. Fülöp G. Dénes marosvásárhelyi református lelkész, az erdélyi találkozó egyik kezdeményezője a meghívók érzéseit tolmácsolva a konferencia után kijelentette: "Úgy érzem, elértük azt, amit akartunk: ne mindig csak mi akarjunk már eljutni, bejutni Európába, egyszer már üljön fel Európa vonatra, s jöjjön el hozzánk. Ez alkalommal, úgy érzem, ez megtörtént... A szervezés zavartalanul folyt, noha megkeresett előzőleg az állambiztonság képviselője és tájékoztatást kért a rendezvényről. Amit természetesen meg is adtunk. Csakhogy most már félelem és görcsök nélkül. Az állambiztonságnak is éreznie kell, hogy Erdélyben Európában vagyunk."³⁷ Az akadémiai napokon a többi között Bárczay Gyula, Frenkl Róbert, Kende Péter, Szöllősy Árpád adott elő, a gyergyószárhegyi irodalmi délutánon pedig Pomogáts Béla bevezetője után neves erdélyi írók és költők olvastak fel műveikből, köztük Sütő András, Szilágyi István, Bálint Tibor, Egyed Emese, Farkas Árpád, Kántor Lajos. A betegsége miatt Budapesten tartózkodó Lászlóffy Aladár a magyar fővárosból küldte el verseit felolvasásra. Az "Ökuméne és társadalmi megújulás" témájáról indított és Szöllősy Pál által vezetett beszélgetésen a különböző egyházak képviselői vettek részt. Köztük volt Tempfli József nagyváradi katolikus püspök és a helyi ortodox román pap is.

A szovátai konferencia jelentős erkölcsi és társadalmi siker volt, anyagilag viszont ráfizetéssel járt. Mint az elnökség 1993. novemberi budapesti ülésén megállapította, a jövő konferenciák veszteségesek lesznek, hiszen a Kárpátmedencei vendégek nem tudják vállalni a részvétel költségeit. Ezeket a Szabadegyetemnek kell fedeznie. Az újraindított könyvkiadás is növeli a gondokat, miután a hazai és szomszéd országokbeli érdeklődők nem tudják megfizetni a nyugati könyvárakat, nekik méltányosabb áron kell adni a kiadványokat.³⁸

Az 1994-es akadémiai napokra május elején a szlovéniai Lendván került sor. A központi téma "Európai régiók - régiók Európája" volt. Az előadások a közép-európai regionalizmus, az európai együttműködés, és a magyar külpolitika különböző vetületeit érintették. Előadók voltak a többi között Szabó Máté, Bárczay Gyula, Kiss Gy. Csaba, Szarka László, Illés Iván, Eger György. Az Oplatka András által vezetett kerekasztal-beszélgetésen a hazai választások ellenére Jeszenszky Géza külügyminiszteren kívül részt vett mind az addigi, mind a majdani kormányzat több képviselője, valamint Smaranda Enache, a romániai "Liga Pro Európa" elnöke.

A Szabadegyetemre mindig jellemző volt a nyugodt hang, az emelkedett vitastílus és a kölcsönös türelem. Amikor úgy döntött, hogy működési körét kiterjeszti a hazai és a szomszédos országokban élő magyarokra, féltő volt, hogy a sokszínűség és a Szabadegyetemtől eltérő politikai kultúra előnytelen hatást gyakorol működésére. Ez eddig nem következett be, mert mind

a jelenlegi vezetőség, mind a tágabb munkatársi gárda ragaszkodik a Nyugaton kialakult működési elvekhez és munkamódszerhez, a szervezet nyugati jellegének fenntartásához, olyan légkörhöz, amelyben - mint Szöllősy Pál egy körlevelében írta - "nyugodtan meghallgatjuk egymást, hajlandók vagyunk egymástól tanulni, akkor is, ha felfogásunk, nézeteink különböznek. Ahol az ellentétes véleményt nem tekintjük ellenségesnek, hanem nyitottak vagyunk a vita, disputa iránt..."³⁹ A Szabadegyetem küszöbön álló feladata a magyarországi rokonszenvezői kör megerősítése, egyéb Kárpát-medencei csoportok létrehozása és megfelelő jogi formákban való működtetése. E célt szolgálják a hétvégi találkozók is. A fentebb már említett nagyváradi kívül sikeres volt az 1993 októberében Kaposvárott, a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társasággal közösen rendezett bemutatkozás is. 1996 őszén Komáromban tervez a Szabadegyetem találkozót a szlovákiai magyarság képviselőivel.

A Magyarok Világszövetségével való viszony az EPMSZ-nek nem okozott annyi gondot, mint sok más szervezetnek és intézménynek. 1989 előtt elzárkózott minden együttműködés és kapcsolat elől. A magyarországi fordulat után érdeklődéssel fordult az MVSZ tevékenysége felé és a kritika jogát fenntartva kísérte figyelemmel működését. Vállalt tennivalói annyira lefoglalták, hogy a külső kapcsolatok kiépítése nem tartozott legfontosabb feladatai közé. Jelenleg tehát a világszervezethez való viszonyt a szorosabb együttműködés helyett a rokonszenvező, jóindulatú érdeklődés jellemzi.

A jövőt illetően a Szabadegyetemen belül is felvetődött a kérdés, mi legyen a magyarság új helyzetében a feladata és tennivalója. A döntés az volt, hogy működését meg kell osztania Magyarország és a Nyugat között. Hogy ezt vezetői hogyan képzelik el, világosan kifejtette Balla Bálint egy vele folytatott beszélgetésben: "Magyarországon úgy akarunk jelen lenni - mondta -, hogy megmaradva nyugati szervezetnek, mégis az otthoni vérkeringés pulzusán tartsuk a kezünket, és így jobban tudjunk közvetíteni Nyugat és Kelet magyarsága között. Mert hiszen a Szabadegyetemnek nem csak az a terület fölötti univerzális közvetítés volt a feladata Nyugaton. Kétségtelenül ez volt az egyik, de ugyanakkor mindig is csináltuk - ha sokszor csak jelképesen is, rendkívüli nehézségek között és titokban - a közvetítést Magyarország és a Nyugat között. Sőt, nemcsak Magyarország és a Nyugat között, hanem az egész Kárpát-medence magyarsága és a Nyugat között. Ez volt az a gondolat, hogy ezt jobban tudjuk csinálni Magyarországon... Természetesen ezt úgy akarjuk csinálni, hogy Nyugaton megmaradnak a szervezési keretek és az anyagi lehetőségeink, amelyek szükségesek ahhoz, hogy Keleten bármit is tudjunk csinálni. És e mögött az a megfontolás húzódik meg, amiről még eddig itt nem volt szó: a demográfiai változás. Úgy gondoltuk, hogy utánpótlásunkat mind a vezetőség, mind a tagság és konferencia híveink, alkalmi látogatóink tekintetében Magyarországról és a kelet-európai területekről rekrutáljuk, mert ez Nyugaton rendkívül nehezen megy... De nem leszünk magyarországi szervezet. Ebbe az is közrejátszik, hogy nem csak jó tapasztalataink vannak a magyarországi változásokkal kapcsolatban. Besugárzik hozzánk is néhány disszonáns vita, és szeretnénk azért egy kis refugiumot tartani magunknak, ahol őrizzük a pártatlanság

szellemét... Kezdve köteteink tervezésétől, konferenciai előadóinkon át tagságunkig, nem vagyunk hajlandók engedményeket tenni az egyetemesség igényéből, s a mindenkit tisztelő és mindenkivel szemben toleráns alapállásunkból."⁴⁰

A Szabadegyetem elnöksége - különösen Szöllősy Árpád - sokéves kitartó munkájának és sokoldalú nyugat-európai kapcsolatainak volt tulajdonítható, hogy miként 1979-ben Sütő András, úgy 1995-ben ismét egy jeles erdélyi magyar író, Kányádi Sándor kapott *Herder-díjat* A közép- és dél-kelet-európai népek közötti szellemi érintkezés kimagasló eredményei jutalmazására alapított nemzetközi díj átadására 1995 májusában került sor a bécsi egyetem aulájában, német és osztrák professzorok, valamint kormányképviselők részvételével tartott ünnepségen. Ezen a Szabadegyetemet Szöllősy Árpád, Szöllősy Pál és a neves erdélyi fizikus, Toró Tibor képviselte.

Alapos megfontolás és előkészítés után az elnökség 1995-ben elérkezettnek látta az időt a Szabadegyetem magyarországi ágának megalakítására. A júliusban Budapesten tartott, meghívott értelmiségiekkel kibővített ülésen megszületett a döntés az *Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Egyesület* alapítására, Budapest székhellyel. A bírósági nyilvántartásba vételhez szükséges formális alakuló közgyűlésre 1996 első negyedében került sor és azóta megtörtént az Egyesület hivatalos bejegyzése is. Ennek elnöke Szöllősy Pál és alelnöke Balog Zoltán budapesti református lelkész.

"Magyar jelenlét Európában" volt az 1996 tavaszi (ápr. 27.-máj. 4.) Akadémiai napok központi témája. Ez alkalmat nyújtott a többi között az európai integráció néhány magyar vonatkozású kérdésének, továbbá a Magyarországgal szomszédos országokban, valamint Európa nyugati felében élő magyarok helyzetének, feladatainak és lehetőségeinek megbeszélésére. Az Akadémiai napok színhelye a dél-németországi Gomadingen volt. A jövőt illetően az a nézet alakult ki, hogy a Szabadegyetemnek egyaránt kellene törekednie a nyugati és a Kárpát-medencei jelenlétre.

d) Magyar Ökumenikus Találkozók

Az előbbieken érintett három vallási irányultságú szervezetnek el nem múló érdeme, hogy nemcsak szóban hirdette a keresztény egyházak együttműködése, az ökuméne gondolatát, hanem cselekedeteiben és kezdeményezéseiben is igyekezett megvalósítani. Még annak árán is, hogy mind a katolikus, mind a protestáns oldalon akadtak tekintélyes és elismert személyiségek, akik az értelmiségiek úttörő vállalkozását olykor fenntartásokkal fogadták. Az EPMSZ-ben, a KMÉM-ben és az EMEIK-ben működő egyházi férfiak - név szerint talán Békés Gellért említendő meg az első helyen - felismerve a keresztények közötti szóértés és békesség parancsoló szükségét, laikus szervezetekben az együttműködés eszméjét ápolták és mintegy az egyházak áldását adták a civilek fáradozásaira. Az említett három intézmény legjelentősebb közös műve az 1971-től kezdve időközönként együttesen megrendezett Magyar Ökumenikus Találkozók.

Az első színhelye a svájci Sión, a másodiké, 1976-ban az ausztriai Fuschl és a harmadiké, 1984-ben a belgiumi Nassogne volt. A közös tanulmányi heteket húsvét hetében rendezték és ehhez maradt hű a 4. Találkozó is, amelyre közvetlenül a magyarországi szabad választások után, 1990 április közepén került sor. A rendezés feladatát ezúttal a KMÉM látta el. Színhely a németországi Münster közelében fekvő Borken-Gemen, a központi téma "Keresztény felelősségünk Magyarorszáért", a résztvevők száma 240 volt. A budapesti előadók - köztük Andrásfalvy Bertalan, Pomogáts Béla, Schlett István, Lengyel László, Solt Ottilia, Szálai Júlia, Kamarás István - a magyarországi helyzet beható elemzésével, a nyugatiak - köztük Horváth Árpád és Ballá Bálint - pedig a változások külföldi távlatú értékelésével járultak hozzá a bekövetkezett politikai fordulat által felvetett kérdések megválaszolásához. A vallási elmélyülést Békés Gellért, Cseri Gyula, Gémes István, Bárczay Gyula, Hafenschner Károly és a rendező szervezetek más egyházi vezetőinek előadásai segítették elő. A programot ismertető Horváth Árpád az új tennivalóról szólva kifejtette, hogy a külföldön élő magyarokra vár "az a kényes és sok tekintetben ellentmondásos feladat, hogy a burjánzó eufóriában, évtizedes tapasztalatunkat latba vetve, gátat vessünk az otthoniak nem egyszer tapasztalt lelkes naivitásának, és óvjuk népünket egyrészt a csodaváró eszkatológiától, így attól a téves következtetéstől, hogy a demokratikus átalakulás eo ipso azonnal anyagi jóléttel jár... Ha valamit ma először importálni kellene az országba, akkor az az európai kis népek megalázkodást kizáró és a nagyok megbecsülését kiváltó önérzete, felnőtt öntudata, egyenes tartása."⁴¹ Az 1990 óta eltelt idő igazolta, mennyire időszerű és helyénvaló volt ez a feladatvállalás és figyelmeztetés.

Öt évvel később, 1995 áprilisában az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem volt az Ökumenikus Találkozó soros rendezője, azonban a KMÉM-Pax Romána is, melynek kérésére a konferenciát egy évvel előrehozták, nagy részt vállalt a rendezésből. Ezúttal első ízben Magyarország - Gyula városa - volt a tanulmányi hét színhelye. A találkozó témája ez lett: "Az evangélium: közös szolgálatunk ma". A résztvevők utakat-módokat kerestek arra vonatkozóan, hogy a különböző keresztény felekezetek hívői egymással testvéri közösségben hogyan követhetik az evangélium kiengesztelődést és megbékélést hirdető tanítását, és hogyan közvetíthetik hitelesen mai szekularizált világunkban ezt a minden embert békességre hívó üzenetet a hazánk térségében élő népek és nemzetiségek felé is. Húsz országból több mint ötszáz résztvevő érkezett. A találkozó nyitó napján a város református templomában evangélikus pap végezte az egyházi szolgálatot, katolikus mondott szentbeszédet és református osztott úrvacsorát. A záró napon a katolikus főplébánia templomban Gyulay Endre Szeged-csanádi megyéspüspök misézett és Vályi Nagy Ágnes református lelkész hirdette az igét. Az ökuméne jegyében folytak az áhitatok is: katolikus, református és evangélikus közreműködésen kívül görögkeleti is volt, és egy alkalommal izraelita vendégek szavait hallgatta a közönség. A találkozót a két elnök nyitotta meg, a Pax Romána részéről Galambos Gyula, az EPMSZ részéről Szöllősy Pál. Két pódium-beszélgetés az ökumenikus törekvések múltját és jövőjét érintette, a két kerekasztal-beszélgetés témája pedig így hangzott: "Megbékélés népek és nemzetek között" és "Megbékélés a magyar társadalomban".

A Zárónyilatkozat főleg a magyarországi egyházak és vallási közösségek égető problémáit tárgyalta, azok megoldása felé mutató kívánalmakat fogalmazott meg. A résztvevők hangot adtak meggyőződésüknek, hogy "a magyar nép lelki és erkölcsi megújulásában az ökumenikus magyar kereszténységnek fontos feladata van/ A Zárónyilatkozat az ökumenikus mozgalom jelen helyzetére is kitért, amennyiben fájónak nevezte azt a közös felismerést, hogy "a keresztények jézusi egysége megvalósításának jelentős elvi és gyakorlati akadályai változatlanul fennállnak."⁴²

e) Hollandiai Mikes Kelemen Kör (HMKK)

Az előbbieken említett KMÉM-től és EPMSZ-től eltérően a mintegy kétszáz tagot számláló Hollandiai Mikes Kelemen Kör nem "tért haza", nem osztotta meg működését Hollandia és Magyarország között, a hazai változások ellenére is teljesen nyugati intézmény maradt. A máig is működők között a legrégebb, hiszen 1959 tavaszán alakult, 1959 óta rendezi évi tanulmányi napjait. 1965 és 1989 között kötetbe gyűjtötte és nyomtatásban megjelentette több konferenciájának anyagát. Elnökei és egyéb tisztségviselői gyakran változnak, de az alapítók és régi vezető tagok közül többen mindvégig meghatározó szerepet játszottak és játszanak a Kör életében. Ezek - a többi között - Tóth Miklós, Kibédi Varga Áron, Tüski István, Piri Zoltán, Ács Zoltán, Várdy Péter, Csikós Imre és Hedvig, Bohus Béla, Tánczos Ottó, Németh Gábor. Az elnöki tisztet 1987-től Schermann Péter, 1988-tól Csikós Imre, 1990-től Tánczos Ottó látta el. 1994-től ismét Tóth Miklós áll a szervezet élén. A Kör különböző holland városokban évente 8-10 előadást rendezett. Működött és működik - váltakozó intenzitással - néhány helyi csoportja, de a külvilág főleg könyvei (ezekről másutt lesz szó) és szeptember eleji konferenciái alapján ismeri.

A csütörtöktől vasárnapig tartó találkozókra a résztvevők száma általában száz körül vagy valamivel felette szokott lenni. Nagyrészt értelmiségiek és ennek megfelelően a szervezők igyekeznek a különböző témakörökben illetékes és tekintélyes szakembereket meghívni előadóknak. Igényes az irodalmi, zenei és képzőművészeti műsor is. A konferenciát nagy számban látogatják költők és írók, ezért a szerzői vagy irodalmi estek gyakorta igen magas színvonalúak. 1980-tól Magyar Irodalmi Figyelő címmel avatott irodalomtörténészek és kritikusok minden konferencián részletesen ismertetnek egy jelentős szépirodalmi alkotást vagy életművet, a szerzőt pedig a Kör emléklakettel és diplomával tünteti ki. E megtiszteltetésben eddig - 1980 és 1995 között - a következők részesültek: Esterházy Péter és Nádas Péter (1980), Hajnóczy Péter (1981), Rába György és Tolnai Ottó (1982), Kodolányi Gyula és Kabdebó Lóránt (1983), Fábrián László (1984), Földényi F. László (1985), Csalog Zsolt (1986), Krasznahorkai László (1987), Petri György (1988), Cselényi László (1989), Pusztai János (1990), Radnóti Sándor (1991), Márton László (Budapest, 1992), Tandori Dezső (1993), KukoreUy Endre (1994), Illyés Kinga és Sebestyén Mihály (1995). A javaslattevő és a díjazottakat méltató előadásokat Sípos Gyula, Czigány Lóránt, Kibédi Varga Áron, Cs. Szabó László, Karátson Endre, Határ Győző, Siklós István, Balassa Péter, Sárközi Mátyás, Nagy Pál, Csordás Gábor, Lászlóffy Aladár tartotta.

Az 1985-ös tanulmányi napok színhelye az Arnhem közelében fekvő Eefde, témája "A holnap magyarsága - a magyarság holnapja", az előadók névsora a következő volt: Ballá Bálint, Czigány Lóránt, Gecsényi Lajos, Gombár Csaba, Illyés Elemér, Losonczy Anna, Mészöly Miklós, Sándor Anna, Borbándi Gyula. Az irodalmi esten fellépett szerzők közé tartozott a többi között Határ Győző, Mészöly Miklós, Kibédi Varga Áron, Mirtse Ágnes, Mócsi Ferenc, Sárközi Mátyás. 1986-ban ismét Eefdeben volt a találkozó és e község konferenciatelepe az elkövetkező években többször is fogadta a Mikes magyar vendégeit. "Az emberi tevékenység ars poeticája" volt a megbeszélte tárgykör. Különös figyelmet keltő előadást tartott Kibédi Varga Áron és Siklós István. Egy évvel később, 1987. szeptember közepén a központi téma így hangzott: "Változás és állandóság: a mai magyar társadalom korszerűsödés! problémái". Az előadók sorában ezúttal több történész és szociológus is szerepelt. A többi között Péter László és Kemény István is előadott. A témának különös időszerűséget kölcsönzött a Magyarországon már kifejlődni látszó társadalmi átalakulási folyamat.

1988-ban "Értékvilágaink" címmel arról folyt a tanácskozás, milyen értékvilágokban élnek a magyarok és milyen hajszálcsovek létesültek a magyar kulturális értékek között. Az ezzel összefüggő kérdésekről Csikós Imre elnök bevezetője után Alexa Károly, Bárczay Gyula, Bozóki András, Czigány Imre, Fazekas Tiborc, Kende Péter, Kibédi Varga Áron, Sárközi Mátyás, Mészöly Miklós és Szócs Géza beszélt. A mai magyar irodalom értékvilágáról szóló kerekasztal-beszélgetés résztvevői voltak: Mészöly Miklós, Karátson Endre, Sipos Gyula, Borbándi Gyula. A közeli Deventer filmszínházában Kosa Ferenc rendező bemutatta "A másik ember" című filmjét, amelyről a vetítés után beható eszmecsere folyt. 1989-ben "A szó hatalma"-ról, a kommunikációs eszközök példátlan iramú fejlődéséről és befolyásáról vitáztak az előadók és résztvevők. A bevezető előadást Kassai György műfordító tartotta. Parancs János költő lektori működésének tapasztalatait használva fel a magyarországi könyvkiadásról beszélt. A további előadók Csepeli György, Karátson Endre, Diener Péter, Neubauer János, Karády Viktor, Hernádi Miklós, Honti László, Kibédi Varga Áron, Tverdota György voltak. A hagyományos irodalmi esten Kibédi Varga Áron a Katolikus Szemle, az Új Látóhatár és az Irodalmi Újság évfordulói alkalmából méltatta a nyugat-európai magyar folyóiratok szerepét és eredményeit.

Az 1989-90-es magyarországi változások a HMKK tagjait is izgalomba hozták és fellelkesítették. Több más szervezettől eltérően azonban a maguk feladatára és munkájára vonatkozóan nem láttak okot annak bármilyen módosítására. Tóth Miklós egy budapesti lapnak adott interjúban kijelentette: "Nekünk nem kell megváltoztatnunk semmit. A Mikes holland szervezet. Hollandul igyekszünk gondolkodni, mert nem gondolkozhatunk másképp. A világot az Északi-tenger partjáról nézzük, Magyarországot is, amellyel szívünk minden sejtjével együttérzünk, de ami ott történik, annak nem vagyunk tevékeny részesei. Azt kizárólag a magyar nép fogja eldönteni. Sok emigráns szervezetnek tudat alatt Budapest a fővárosa. Nekünk nem. De rettentő fontos, amit ott történik, mert része vagyunk a magyarság kulturális és szellemi életének. És a magyar sorsnak. Ezért reméljük, hogy Magyarország megtalálja az utat a nyugat-európai értelemben vett parlamenti demokrácia felé, amerre 1945 után elindult."⁴³

Az 1990-es tanulmányi napokra szóló meghívásban a vezetőség arról a távlatról szólt, amely szükséges lesz ahhoz, hogy a magyarság megtalálja a helyét a magát újra meghatározó Európában. "Az Északi Tenger partjáról - olvasható a meghívóban - a tények talán más viszonyulásban tűnnek fel, mint például a Duna partjáról nézve. Nagy vonalakat keresünk akkor, amikor minden részlet mozgásban van és régi, begyógyulónak vélt sebek szakadnak fel. Feladatunk azoké, akiknek - Adyval szólva - *szívük izzik, agyuk jégcsapos.*" A "Magyarság Európában - A szellem útján" tárgykörben Dobos László, Cs. Gyimesi Éva, Lászlóffy Aladár, Végei László, Fejtő Ferenc, Jászay Antal, Péter László, Czigány Imre és Tóth Imre tartott előadást. Az erdélyi Illyés Kinga pedig előadóestet tartott "Szabadság, mit jelent ez?" címmel. Felemelő pillanat volt, amikor a HMKK tanulmányi napjai elindítóinak egyike, Prágay Dezső átnyújtotta az amerikai Ius Humana Alapítvány 1990-es díját Cs. Gyimesi Évának, a magyar forradalomra emlékeztető ezüst érmet pedig Illyés Kingának.

Az 1991-es tanulmányi napokat meghirdető körlevelében az elnökség az előző konferencia Lapatízlalatából kiindulva megállapította: "A kép, amelyet önmagunkról rajzolunk, nem egyezik meg feltétlenül azzal, ahogyan minket látnak az európai társnemzetek. A kérdés tehát az, mennyiben színezi a *külföld* magyarságképét az általunk pozitívnak tartott jelleg, illetve, milyen mértékben árnyékolják be a képet nem kívánatosnak tartott vonásaink. Ezért kívánjuk ezévi tanulmányi napjainkat a magyarságról való képalkotás kérdésének szentelni."⁴⁴ A szeptember 5-8-án rendezett konferencia, első ízben a Kör történetében, két nyelven folyt: magyarul és angolul. A magyar nyelven előadók között volt Péter László, Csordás Gábor, Végei László, Thomka Beáta, Czigány Lóránt, Duray Miklós, Indig Ottó (Nagyvárad), angolul adott elő Jeszenszky Géza, Norman Stone (Oxford), Péter László, Maráczy László, Róbert Aspeslagh (Hága). Angol nyelven folyt Péter László vezetésével a "Magyarország idegen szemmel" című kerekasztal-beszélgetés is. A konferenciát Tanczos Ottó nyitotta meg és zárta be.

Ugyancsak kétnyelvű volt az 1992-es értekezlet, amely "Európa: a frusztrációk közössége" témájának megbeszélésére ült össze. Tóth Miklós bevezetője után magyarul Kosáry Domokos, Főidényi F. László, Dobos László, Fekete György, Németh Sándor, angolul Theo de Boer (Amsterdam), Lieve Joris (Amsterdam), Róbert Aspeslagh (Hága), Winfried Böttcher (Aachen), Norman Stone (Oxford), Leo Vladar (Tilburg), Jan Minkiewicz (Amsterdam), Zuzana Szatmary (Pozsony) és C. J. Rikroos (Rotterdam) adott elő. Angolul folyt a "Nemzetek Európája" című kerekasztalbeszélgetés is.

1993-ban a HMKK a korábbi tanulmányi napok színhelye, Eefde helyett a Hilversum és Baarn határában lévő Drakenburgh konferencia-telepre hívta vendégeit. A téma ezúttal a következő volt: "Átrendezések: változó értékrendek Közép-Európában". A történelmi, irodalomtörténeti és művészettörténeti tárgyú előadásokat Kibédi Varga Áron, Tverdota György, Karátson Endre, Dávidházi Péter, Csutak Judit, Majsai Tamás, Kassai György, Hanák Péter, Beké László, Péter László, Radnóti Sándor és Cs. Gyimesi Éva tartotta.

1994-ben Arnhem - közelében, Ellecomban rendezték a Mikes-napokat. Ezúttal a téma - "Kötődéseink - kötéltánc" címszóval - a magyarok identitástudatának sokrétűsége volt. Erről vallottak a Magyarországról, a szomszédos és nyugati országokból érkezett előadók: név szerint Karátson Endre, Fülöp Géza, Csordás Gábor, Juhász Erzsébet, Hegedűs Géza (Amsterdam), Marác László, Czigány Imre, Fischer György, Zabolai Csekme Éva, Tóth Miklós. Az áttekintésben helyet kaptak a nyugati magyar fiatalok azonosságtudatának kérdései is. Ez, miután a nyugati magyar kulturális munka, új bevándorlások és letelepedések elmaradása következtében, mindinkább a már Nyugaton született magyarok feladata lesz, idővel sorsdöntő problémává válhatik. Külön esten ismét sor került a jelenlévő költők és szépírók szereplésére, azon kívül képzőművészeti kiállításra és könyvvásárra. Illyés Kinga előadóestje egészítette ki a gazdag programot.

1995 szeptember közepén újból a baarni Drakenburgh konferenciaterület volt a tanulmányi napok színhelye. A téma pedig: "Az irodalom... és ami utána következik", pontosabban az a kérdés, milyen szerep vár az irodalomra a közelgő 21. században, különös tekintettel természetesen a magyar irodalomra. Előadást tartott és/vagy a két kerekasztal-beszélgetésben részt vett Czigány Lóránt, Deréky Pál, Cselényi László, Esterházy Péter, Fábrián László, Földényi F. László, Gömori György, Kabdebó Lóránt, Kibédi Varga Áron, Krasznahorkai László, Kukorelly Endre, Lászlóffy Aladár, Márton László (Budapest), Nagy Pál, Sipos Gyula. A konferenciát zenei program, képzőművészeti kiállítás és irodalmi est egészítette ki. A megnyitó és záró szavakat Tóth Miklós elnök mondta.

fő Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör (SMIKK)

Az 1976 elején alakult SMIKK célja kezdetben a magyar irodalom pártolása és a nyugati magyar irodalmi termékek terjesztése volt. Minthogy azonban alapító és első tagjai között irodalmárok és képzőművészek is akadtak, tevékenysége középpontjába már nem az irodalom népszerűsítése és terjesztése, hanem - könyvkiadással, kiállításokkal, íróknak és művészeknek nyújtott szereplési lehetőségekkel - az alkotómunka serkentése került. A Kör élén alapításától kezdve mint elnök Saáry Éva állt. Főtitkára 1983-tól B. Szabó Péter volt. Az évenként Luganóban Saáry Éva lakóhelyén rendezett Tanulmányi Napok sorozata 1977-ben, a könyvkiadás 1978-ban indult. A Kör gyakran szervezett szerzői esteket, író-olvasó találkozókat emigráns, valamint hazai íróknak (köztük Csurka Istvánnak, Csengey Dénesnek, Lezsák Sándornak), bemutatkozási lehetőséget nyújtott (Genfben, Bernben, Bázelen, Zürichben) nyugati magyar irodalmi folyóiratoknak, kiállításokat rendezett főleg Svájcban élő festőknek, grafikusoknak, szobrászoknak, német nyelvű irodalmi és zenei esteken magyar művészeket ismerttetett meg a befogadó ország közönségével. Az ilyen jellegű események közül a legjelentősebbek a B. Szabó Péter és felesége, Szakállós Márta által rendezett Zürichi Magyar Irodalmi Napok voltak. Tevékenységéről és programjairól *Értesítő* című időszakos tájékoztatóban számolt be. A Kör tagjainak száma 1988 végéig 250-re emelkedett; jó szervezettségével sikeresnek nevezhető munkát végzett.

A Tanulmányi Napok rendezése Saáry Éva érdeme volt Jó helyi ismeretekkel, nagy hozzáértéssel és szívós munkával sikerült a luganói konferenciák tekintélyét és népszerűségét megalapoznia. Az október második felében sorra kerülő konferenciák általában négy-öt napig tartottak. Az előadások tárgya az évenként kiválasztott témakörhöz igazodott. A tanulmányi program kiegészült képzőművészeti kiállítással, hangversennyel, irodalmi esttel, október 23-a körül az ötvenhatos forradalomra és szabadságharcra történő emlékezéssel. Előfordult az is, hogy nagyobb tárgykör áttekintése két vagy három egymást követő konferenciát vett igénybe. A "Magyar Mérleg" és a "Gesta Hungarorum" című sorozat például három-három évig tartott, egymástól témában és időszakban világosan elhatárolt részletekkel. A résztvevők száma általában 80 és 100 körül mozgott.

Az 1985-ös találkozó témaköre a Horthy-korszak kulturális viszonyainak áttekintése volt ("Erővonalak a két világháború közti magyar szellemi életben" címmel). 1986-ban az ötvenhatos forradalom utáni harminc esztendőre pillantottak vissza az előadók "Három évtized - határokon innen és túl" címmel. A konferencia résztvevői aláírásukkal csatlakoztak a kelet- és közép-európai demokratikus ellenzék közös nyilatkozatához, amelyet a magyar forradalom harmincadik évfordulóján bocsájtott ki.⁴⁵ 1987-ben "Az ezredforduló küszöbén - Pillantás a jövőbe" volt a központi téma. 1988-ban "Arcok és eszmék a nyugati magyar irodalomban" címmel a nyugati magyar irodalom teljesítményeinek és eredményeinek számbavétele történt. Az előadók ilyen kérdésekre iparkodtak választ adni: beszélhetünk-e nyugati magyar irodalomról, ha igen, van-e önismerete és értéktudata; hol a helye az egyetemes magyar irodalomban; milyen az olvasótábora és az intézményrendszere? A nyugati magyar szakemberek felfogása két hazai irodalomtörténész és kritikus, Pomogáts Béla és Szakolczay Lajos véleményével szembesült lényeges eltérések nem igen mutatkoztak. A megindult magyarországi politikai változások indokolták, hogy az 1989-es konferencia témája "Reményeink, gondjaink - Magyarország, 1989" lett. A főleg politológus előadók az események elemzésével és értékelésével egy demokratikus Magyarország létrejöttének esélyeit vetítették a hallgatóság elé. A résztvevőket nagyfokú bizakodás és reménykedés töltötte el, hiszen egy héttel a tanulmányi napok megkezdése előtt Budapesten kikiáltották a magyar köztársaságot és meghirdették a szabad választásokat.

Az 1985 és 1989 között rendezett öt luganói konferencia előadóinak listáján két-két alkalommal a következők szerepeltek: Csernohorszky Vilmos, Csiky Ágnes Mária, Czettler Antal, Horváth Tamás, Kende Péter, Sárközi Mátyás, Borbándi Gyula, az egy alkalommal szereplők között volt Albert Pál, Békés Gellért, Bogyay Tamás, Bor György, Fejtő Ferenc, Hajnal László Gábor, Hanák Tibor, Harmat Pál, Kabdebó Tamás, Lökkös Antal, Monoszló Dezső, Püski Sándor, Szőcs Géza. A magyarországi szellemi emberek közül kezdetben főleg Szij Rezső és Lisztóczy László jelent meg. Az előbbi gyakran nyitott meg a konferenciák alatt rendezett tárlatokat. Az 1989-es tanulmányi napokon már öt magyarországi vendég szerepelt előadóként vagy kerekasztal-beszélgetés résztvevőjeként.

A SMIKK egészen 1989-ig azok közé a nyugati magyar intézmények közé tartozott, amelyek nemcsak a hazai hivatalos körökkel és szervezetekkel való kapcsolatot utasították el, de kerülték a hazai irodalmi és tudományos közéletben szereplőkkel való érintkezést is, vagy azt a minimumra csökkentették. A szabad választások után viszont a SMIKK fenntartás nélkül az új Magyarországgal való együttműködést pártfogolta és gyakorolta. Az 1990-es tanulmányi napokat a Kör Lugano helyett Szegeden rendezte, mégpedig a "Szűkülő vagy táguló horizontok? Magyar-magyar kapcsolatok a megváltozott helyzetben" időszerű témájáról. A SMIKK volt az első nyugati magyar szervezet, amely nyomban a fordulat után konferenciát szervezett Magyarországon. Czettier Antal arról tartott előadást, hogy mi volt az oka Közép-Európa feldarabolásának. E témához kapcsolódott a felvidéki Gál Sándor, a kárpátaljai Ballá D. Károly, az erdélyi Bálint Pataki József beszámolója, valamint a Délvidékről Sajti Enikő és a kisebbségi problémák nyugati megítéléséről a bécsi Bárki Éva-Mária előadása. Rajtuk kívül Saáry Éva, B. Szabó Péter, Komlós Attila., Lisztóczy László, Pomogáts Béla, Juhász László, Endrey Antal adott elő. A szegedi konferencia sikeresnek bizonyult és azokat látszott igazolni, akik a nyugati értelmiségi találkozóknak Magyarországon való folytatását szorgalmazták. Saáry Éva a tanulmányi napokat ismertető cikkében kifejtette, hogy: "Az irodalmi társaságok számára elérkezett az 'igazi dialógus' ideje: az eszmecsere megkezdését nem lehet elodázni, megkerülni. A magyarországi megjelenés és szereplés - legalább egy alkalommal történő megkísérlése - *kötelező lépéssé* vált."⁴⁶

Az egyszeri megkísérlés, úgy látszik, kevésnek bizonyult, mert a következő SMIKK- konferenciákra is Magyarországon került sor. 1991 őszén Eger volt a tanulmányi napok színhelye, ezúttal "A demokrácia iskolája - problémák és lehetőségek" témakörébe vonva a négy napon át tartó előadásokat és eszmecsereket. Az előadók újból a nagy magyar régiókból érkeztek, név-szerint Benedek István, Csernohorszky Vilmos, Dupka György, Egyed Péter, Hódi Sándor, Jókai Anna, Lisztóczy László, Magyar Lajos, Popély Gyula. Az "Erkölc és politika" című kerekasztal-beszélgetésben a hazai politikai, vallási és kulturális közélet több jeles képviselője vett részt. A programot ismét képzőművészeti kiállítás egészítette ki.

Az 1992 júniusában Zürichben tartott közgyűlésen Saáry Éva lemondott elnöki tisztéről és 17 esztendő tevékenység után visszavonult a SMIKK vezetésétől. Ez először egy évre Czettier Antalra, majd 1993-ban B. Szabó Péterre hárult, aki ezután üv. elnökként irányította a Kör munkáját. Saáry Éva kiválása érzékeny veszteség volt, hiszen az egyesületi élet irányításán kívül az ő feladata volt a luganói konferenciák előkészítése és szervezése, valamint a SMIKK által kiadott tanulmánykötetek szerkesztése.

Korábbi szerteágazó tevékenységét a Kör már nem tudta folytatni. Mivel működésének jelentős részét Magyarországra helyezte át és szembesült a hazai feltételekkel, sem a konferenciák rendezése, sem a könyvkiadás nem volt már a régi formában és méretekben lehetséges. A SMIKK társként bekapcsolódott azonban más vállalkozásokba. Ezek közül igen sikeresek voltak a Csokonai Vitéz Mihály Irodalmi és Művészeti Társasággal 1994. július 1-3-án közösen rendezett Hévízi Irodalmi Napok.

Ugyancsak másokkal - a székesfehérvári Vörösmarty Társasággal és a temesvári Interconfessio Társasággal - közösen szervezte a SMIKK Székesfehérvárott az 1995-ös Tanulmányi Napok-at A július 29-30-án rendezett másfélnapos értekezlet tárgyköre így hangzott: "Magyar paradigmák". B. Szabó Péter üv. elnök bevezetője után az erdélyi Borbély Imre tartott vitaindító előadást, amelyet a főtémát részletező és kiegészítő rövidebb előadások, illetve hozzászólások követtek. A témáról indított eszmecsere 1995 szeptemberében a vajdasági Szabadkán és Zentán, valamint az 1996 májusi második székesfehérvári tanácskozáson folytatódott.

g) Dies Academicus Hungaricus Genevensis

A Genfi Magyar Akadémiai Napok nevű konferencia nem több, mint aminek mondja magát. Minden szervezeti élet nélkül, egyetlen ember, Luka László genfi orvos kezdeményezésére és munkájával időközönként valamely kérdés [mpghps7p1pqrp](#) tudós férfiakat és érdeklődő közönséget hív egybe. A Genfben 1977 óta szervezett négy találkozót követően 1990 októberében - egy héttel a SMIKK szegedi konferenciája után -, a Dies is megrendezte magyarországi bemutatkozását.

Az 1987. júniusi háromnapos genfi találkozót "Független magyar értelmiség" címmel a Magyarországon elindult változásokkal, a világos körvonalakat nyert második társadalommal és második gazdasággal foglalkozott. Az értekezlet francia nyelven folyt kerekasztal-beszélgetéssel indult, a magyarországi reformkezdeményezések értelmezésével folytatódott, végül az új, független szervezetek, köztük a katolikus bázisközösségek áttekintésével zárult. Az előadók között volt Nyugatról Luka László, Molnár Miklós, Zsillé Zoltán, Widmann János, Magyarországról Hankiss Elemér és Bruszt László, Erdélyből Szöcs Géza.

Az 1990 októberében immár Budapesten összehívott egyetlen tanulmányi nap témája "Az új Magyarország hazai és nyugati szemmel", színhelye pedig a Magyar Tudományos Akadémia Országház utcai épületének nagyterme volt. A "Magyarország útja Európába" című első részt Kosáry Domokos vezette; három nyugati előadó, a genfi Nagy László, a párizsi Faragó Béla és a zürichi Oplatka András Magyarország nyugati megítéléséről, és az ebből levonandó következtetésekről beszélt. A helyzetábrázoláshoz Göncz Árpád, Csoóri Sándor, Andrásfalvy Bertalan Hankiss Elemér és Szabó Miklós szólt hozzá. A "Magyarország útja a világgazdaságba" című második részben, egy Kárász Artúr által vezetett kerekasztal-beszélgetésben a genfi Hierony-mi Ottó, az amerikai Demény Pál, a párizsi Kemény István, valamint a hazai közgazdák közül Bod Péter Ákos pénzügyminiszter, Kopátsy Sándor és Bogár László vett részt. A nyugatiak fő mondanivalója abban összegezhető, hogy nagyobb szabású nyugati segítségre nem lehet számítani, Magyarországnak törekednie kellene arra, hogy megálljon a saját lábán. Igyekezzen a maga erejéből gazdaságilag felemelkedni, kemény munkát és áldozatokat vállalva, ami meghozza majd a fáradozások gyümölcsét.

Az 1990-et követő években a Dies néhány rövidebb szimpóziumot rendezett Budapesten. 1994. november végén Andorka Rudolf és a genfi Kukorelly Pál elnökletével "A polgár felelőssége az alkotmányos demokráciáért" címmel folyt tanácskozás.

Ehhez Pokol Béla, Schlett István, Kiss Gy. Csaba, valamint két svájci előadó, Bagi Lajos és Reszler András szolgáltatott vitaanyagot. 1995 május végén hasonló megbeszélés folyt nyolc svájci résztvevővel az ELTE Tanárképző Főiskolai karán "Polgári értékrend és párbeszéd" címmel. A polgári értékekről és a polgárosodásról, a párbeszéd szükségéről és nehézségeiről, az értelmiségiek és a türelem viszonyáról mondott véleményt a többi között Tölgyessy Péter, Andorka Rudolf, Gyarmati György, Róna-Tas András, Salamon Konrád, Varga László, Naszvady Attila, Molnár Attila, Kiss Gy. Csaba, Janzós János, Luka László. Az utóbbi a nyugati és hazai tapasztalatokat összevetve úgy látta, hogy a számtalan civil szervezetnek nem sok a haszna, ha azok csak az azonos gondolkodásúakat tömörítik, a más véleményeket nem fogadják el vagy nem ismerik, tehát igazi és gyümölcsöző párbeszédre képtelenek.

Ezt megelőzően 1995. januárban kerekasztal-beszélgetés folyt az 1994-es önkormányzati választásokról, még pedig politológiai és szociológiai megközelítésben. Ez azonban csak részben történt, mert a hazai hozzászólókat inkább a napi politikai vetületek és vonatkozások érdekelték, úgyhogy két nyugati előadóra, Molnár Miklósról és Oplatka Andrásra maradt a tudományos szempontok érvényesítése. 1995 szeptemberében "Polgári pártok - polgári mozgalmak" címmel folyt egy szimpózium., Kukorelly Pál elnökletével, Pozsgay Imre és Tőkéczi László vitaindító előadásával. Egy hónappal később, október 20-án "Örökösök vagyunk-e '56-nak?" kérdésre igyekeztek választ adni Kemény István vitavezetésével Varga László és Orbán Viktor országgyűlési képviselők, valamint felkért és nagy számban önként jelentkezett hozzászólók. A rendszeres összejöveteleket a *Dies és Magyarországi Baráti Köre* közösen rendezi. A szervezési munkát Luka László és Kiss Gy. Csaba végzi.

h) Szepsi Csombor Kör

A Londonban 1964-ben alakult kör az eddig tárgyalt szervezetektől abban különbözött, hogy nem konferenciákat vagy tanulmányi napokat, hanem előadásokat rendezett az angol fővárosban és környékén lakó magyarok számára. Másik tevékenységi köre a könyvkiadás volt. A nyugati magyar könyvtermést több értékes művel gyarapította. Az e munkában tárgyalt időszakban is gyakran adott szereplési lehetőséget Londonba látogató magyarországi és a szomszédos országokban élő magyar íróknak és tudósoknak. A többi között 1985 decemberében M. Kiss Sándor budapesti történész "Progresszió, ellenállás, nemzeti tudat" címmel tartott előadást. 1986-ban az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem vezetői és Domahidy Miklós író mutatkoztak be a londoni közönségnek. 1987. februárban Czine Mihály az erdélyi magyar irodalomról, júniusban Bisztray György az észak-amerikai magyarságkutatóról beszélt. 1988 februárjában Sárközi Mátyásnak, áprilisban Csiky Ágnes Máriának rendezett szerzői estet a Szepsi Csombor Kör.

Mivel a Kör politikával nem foglalkozott, a hazai változások egyelőre csak közvetve érintették. 1988-ban még addigi munkásságának változatlan folytatására gondolt. Czigány Lóránt szerint "Az elkövetkező években a Kör úgy tölti be hivatását, ha továbbra is egy külső, szilárd pontot biztosít a vélemények és a nézetek higgadt érvelésű ütköztetéséhez, ha a tisztázás igényével lép fel. Ha nyitottságát megőrzi az új szellemi áramlatok irányába, de ugyanakkor hagyományainak belső udvaráról szemléli azokat."⁴⁷

Minden másképpen történt. A Kör szervezési munkája két ember, Siklós István és Czigány Lóránt vállán nyugodott. Sok emigráns kezdeményezés egy- vagy kétszemélyes vállalkozás volt, és ha e munkát végzők kiestek, legtöbbször nem akadt, aki helyükbe lépett volna. Siklós és Czigány a szabad választások, és a demokratikus kormány megalakulása után diplomáciai pályára lépett, állást vállalt a londoni nagykövetségen. A Szepsi Csombor Kör ezzel egyidőben beszüntette működését. Formailag nem oszlott fel, de tevékenysége - a londoni magyar értelmiségi közönség nagy veszteségeként - megszakadt, és mind ez ideig nem élelt újjá. Siklós István nem sokkal később, 1991 augusztus végén váratlanul elhunyt.

i) Bornemisza Péter Társaság

Változatlan maradt a nyolcvanas évek második felében is az a kulturális tevékenység, amelyet 1960-as alapításától kezdve a bécsi *Bornemisza Péter Társaság* a magyar és európai szellemi értékek megbecsülése érdekében végzett. A Szépfalusi István által irányított munka a maga tudatossága és rendszeressége folytán nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a Kárpátmedence magyar értelmiségi köreiből Bécs magyar szellemi központjának rangjára emelkedett. Ezen az 1989-90-es fordulat sem változtatott, viszont megkönnyítette a magyar nemzetrészek közötti érintkezést és elhallgattatta a szellemi kapcsolatok politikai mellékszövegét. Nem kellett többé a napi politikára tekintettel lenni és taktikai ötletekhez folyamodni annak érdekében, hogy hazai, kisebbségi és nyugati magyarok egymással szót válthassanak és kapcsolatba kerülhessenek.

A Társaság életének kiemelkedő eseménye volt alapításának 1990-es harmincadik évfordulója. Ennek ünnepélyességét és meghittségét az adta meg, hogy a Társaság meghívott és vendégül látott házastársaikkal együtt százöt romániai magyar író, tudóst, művészt; azokat, akik az elmúlt három évtizedben előadókként szerepeltek a Bornemisza Péter Társaságban. Az október 12 és 21 között "Találkozások Európával" címmel rendezett összejövetel több nyilvános irodalmi estből állt. Bécsben október 14-én romániai magyar irodalmi gálaestre került sor a vendég költők, írók, művészek fellépésével. Egy nappal később német nyelvű gálaest volt Erhard Busek alkancellár, tudományügyi miniszter és Domokos Géza beszédével. Ezen a napon alakult meg Bécsben - aláírván a nemzetközi PEN Chartát - a *Romániai Magyar PEN Központ*. A bécsiek további irodalmi estek követték Grácban, Innsbruckban, Klagenfurtban, Linzben, Salzburgban, Óriszigeten és Felsőőrött.

1991 októberében Páskándi Géza, decemberben Mészöly Miklós, a novemberi nemzetközi PEN kongresszus alkalmából pedig annak magyar résztvevői léptek a Társaság közönsége elé. 1993 végén Sütő András volt a vendég. December 4-én a budapesti Nemzeti Színház társulata Sík Ferenc rendezésében bemutatta az "Advent a Hargitán" című színművét, december 5-én pedig szerzői esten szerepelt, budapesti színészek pedig részleteket adtak elő műveiből. 1994. februárban Tornai József költő, a Magyar írószövetség elnöke olvasott fel verseiből. Rajta kívül más magyarországi és erdélyi írók is szerepeltek az év folyamán.

1995-ben működésének 35. évfordulóját ünnepelte a Társaság. Tavasszal a Román Nemzeti Színház Marosvásárhelyi Magyar Társulata Bornemisza Péter 1558-ban írt "Magyar Elektra"-ját adta elő. Ez volt a mű első bécsi bemutatója. A május 6-i színházi estet május 7-én ünnepi hálaadó istentisztelet követte, majd ugyanaz nap este irodalmi gála műsorra került sor. Ezen - mint a Bécsi Naplóban olvasható volt - "prominens osztrák vendégek mellett az éppen Herder- díjjal kitüntetett Kányádi Sándor lépett fel. Szintén ebben a keretben mutatták be az évfordulóra készült 'emlékkönyvet', amely színesen írja le a társaság főként irodalmi súlypontú tevékenységét. A kezdeti idők dokumentálását 23 oldalas beszélgetés pótolja Szépfalusi Istvánnal, aki a társaságnak minden bizonnyal alfája és tengelye. Hogy ómegája is lesz-e, majd azon múlik, mennyire sikerül eredményesen átadnia a stafétabotot olyanok kezébe, akik - ha más eszközökkel, netán hozzáállással is -, de átmentik azt a szellemet, amit Szépfalusi István maga körül teremtett, és akinek vitathatatlanul legfőbb támasza és pártolója felesége, Szépfalusi Wanner Martha."⁴⁸

A Bornemisza Péter Társaság élén 1978-tól Csordásné Leidenfrost Viola állt. 1994. január 1-jén Kászoni Zoltán tanár és író lett az ügyvezetője. A korábbi évtizedekhez hasonlóan, a Társaság a nyolcvanas és kilencvenes években sem korlátozta működését Bécsre, hanem Ausztria tartományi fővárosaiban és a magyarok által lakott más nagyobb településeken is rendezett irodalmi és kulturális előadásokat.

j) Stockholmi Magyar Ökumenikus Önképzőkör

E svédországi kulturális egyesület 1986-ban azzal a céllal alakult, hogy a Stockholmban és környékén élő fiatal magyarok nemzeti öntudatát és önismeretét gyarapítsa, őket a magyar műveltségben megtartsa és tájékozódásukat elősegítse. Nagy előnyére szolgált, hogy Szenté Imre költő, író, tanár közreműködését és támogatását élvezte, rajta keresztül a stockholmi kezdeményezés bekapcsolódott a nyugat-európai magyar szellemi és értelmiségi vérkeringésbe. Az öt alapító között volt Szentkirályi Csaba, Vánky Anna, Tóth Károly Antal. Az Önképzőkörnek 1986-ban 60 tagja volt és a sikeres kezdés megteremtette jó működésének alapjait. Évente többször került sor irodalmi előadásokra, műsoros estekre, zenei és népművészeti programokra. A vezetők gondot fordítottak a svéd művelődésben való eligazodásra is. A helyi előadók közül legtöbbet Szenté Imre és Tóth Károly szerepelt; őket magyarországi és a Kárpát-medence más országaiból érkezett magyar vendégek váltogatták.

Fontos fejezet kezdődött az Önképzőkör életében 1988 nyarán. Ekkor indult a nyári kulturális táborozások sorozata. Ennek állandó színhelye a Göteborg közelében lévő Tangagården lett, ahol a Svédországi Magyar Protestáns Gyülekezet otthona jó lehetőséget nyújt nagyobb létszámú vendégsereg elhelyezésére és előadások tartására. Vánky Anna elnök az 1993-as táborozás ünnepélyes megnyitásán a táborok akkor öt éves történetéről ezt mondta:

"Hosszas tervezgetés és tapogatózás után és pontosan abból a szükségletből született, hogy a szétszóródott magyarok együtt lehessenek. Természetesen ezt a célt szolgálta az emigráció legtöbb szervezete, csoportosulása, közössége amúgy is. Nem mi találtuk ki a táborozást sem, hanem csak a tapasztalatok, élmények, minták alapján a szükséglet figyelembevételével próbáltuk kialakítani ezt a mi táborunkat. Ott voltak a remek minták, pl. a cserkésztáborok, ahol mint szülők vettünk részt... De ott voltak a húsvéti Ifjúsági Konferenciák is, ahol ifjak, öregek, minden korosztály együtt élt, imádkozott, előadást hallgatott, vitatkozott 5 napon át és minden évben visszavágyott találkozni; vagy a Magyar Protestáns Szabadegyetem és a Pax Romána találkozói, ahol a szellemi és lelki javak fürdőjében felváltva merítkezhetünk. Az amerikai Itt-Ott táborozásokat csak hallomásból ismertük, de amit hallottunk róla az nagyon is kívánatos volt. Ám a tábor szervezésére leginkább a szükséglet, az igény sarkallt. A vágy az együttlét után, megosztani a gondot az egyénit, megvitatni az egzisztenciális kérdéseket, a beilleszkedés kontra beolvadás esélyeit, feloldani az elfutás, a cserbenhagyás görceit, kibeszélni és megosztani a nagy sorskérdéseket, kiutat keresni az egyéni és nemzeti reménytelenségből és nem utolsó sorban kikapcsolódni, felszabadulni és játszani!... Ragyogó előadók, páratlan személyiségek voltak a vendégeink, akik nemcsak tollal és szóval szolgálnak, de helytállásból és önfeláldozásból is példát mutattak. Nagy szükségünk volt rájuk. Segítettek tisztázni helyünket, helyzetünket, feladatainkat, lehetőségeinket. Örök nyomot hagytak bennünk/⁴⁹

Az 1988 nyarán rendezett első táborozáson még csak 19 felnőtt és 5 gyerek vett részt. Tamási Áron-idézet: "Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne" volt a témakör. Erről beszéltek az Önképzőkör alapítói. 1989-ben "Nemzetünk sodrában" volt a téma és már négy külföldi meghívott is előadott. Szenté Imre kitűnő előadást tartott Nagy László költészetéről. 1990-ben Erdélyből Gyimesi Éva és Cseke Péter, Magyarországról Solt Ottilia, Nagy András, König Helmut volt a meghívott, a helyiek közül Szenté, Tóth és Csatlós János műfordító szerepelt. A téma "Magyarország 1990 - A szellemi Magyarország" volt. 1991-ben "Helyünk Európában" címmel Szenté Imrén, Tóth Károly Antal és Gönye Gabriellán kívül a kolozsvári Kántor Lajos és Erzsébet adott elő. Első ízben vett részt a táborozáson több észak- és kelet-európai magyar. 1992-ben 9 országból már több mint hetvenen voltak kíváncsiak az erdélyi Lászlóffy Aladár, a felvidéki Grendel Lajos és a budapesti Kiss Gy. Csaba előadására. 1993-ban 87 résztvevő jelenlétében a "Szétszórtság-összetartás" központi témakör részleteit elemezte a többi között Kányádi Sándor költő, Ernszt Árpád budapesti könyvtáros, Kovács László Béla dániai matematikus, valamint a helyiek közül Molnár-Veress Pál református lelkész, Szenté Imre és Tóth Károly Antal. Az 1994. augusztusi táborozáson "Hogyan tovább" volt a megválaszolandó kérdés, tehát a magyar sorskérdésekről, jövőről és tennivalókról folyt a vita kerekén 80 résztvevővel. A helyieken kívül előadott néhány külföldi vendég is, köztük Beké Kata Budapestről és Dávid Gyula Erdélyből. 1995 július elején a "Túlélés - megmaradás" ügyét vitatták meg az előadók és a megjelent érdeklődők. Meghívott előadóként Lászlóffy Aladár kolozsvári költő két alkalommal is szerepelt. Rajta kívül Szenté Imre, Bihari Szabolcs, Kovács László Béla, Tóth Károly Antal tartott előadást.

A műsort vallásos elmélkedések, képzőművészeti kiállítás, szavalóest és hangverseny, valamint különféle szórakozások egészítették ki. Az évközi előadásokat is mind többször Kárpát-medencei meghívottak tartották. 1994-ben az Önképzőkör 7, 1995 első felében 5 előadást, illetve szerzői estet rendezett. 1991 szeptemberében megválasztott vezetősége a következőkből állt: Vánky Anna, Szenté Imre, Molnár-Veress Pál, Szentkirályi Csaga, Török-Várhelyi Enikő.

k) Magyar Baráti Közösség (MBK)

Az MBK a legnagyobb és legjelentősebb amerikai magyar értelmiségi szervezet. Előzménye a hajdani ötvenhatos magyar diákok szövetsége tagjaiból alakult Itt-Ott nevű társaság volt. Felekezeten felüli, vallásos, karitatív és kulturális szervezetként indult és ezt a jellegét mindmáig megtartotta. Jelenlegi nevét 1974-ben vette fel. Nyár végi konferenciáit 1972 óta rendezzi, 1976-tól kezdve az Ohio állambeli Laké Hope nemzeti parkban. A Laké Hope nevet a közösség tagjai és a konferenciák látogatói Reménység tavára magyarították és így ment át a közbeszédbe. A nyár végi találkozók egy hétig tartanak. Hivatalosan Magyar Hét a nevük. Vannak, akik több napos autótutat is vállalnak, hogy az Egyesült Államok távoli széleiről a konferencia színhelyére utazzanak. Az MBK folyóirata, az *Itt-Ott* 1967 óta jelenik meg. Jelentős könyvkiadói tevékenységet is folytat. Minderről azonban a folyóiratokról és a könyvkiadásról szóló részben lesz szó.

Az MBK élén a Tanács, annak élén a gondnok áll. Ezt a tiszteletet 1984-87-ben Éltető Lajos, 1987-91-ben Ludányi András, 1991-93-ban Somogyi Balázs töltötte be. 1993 decemberétől Böjtös László a gondnok. A választmány 11 tagú, beleszámítva az előző gondnokot, aki hivatalból tagja. A Tanácsnak van titkára, pénztárosa és ifjúsági tanácsosa. Működnek helyi szervezetei - gyülekezetei - is, amelyek élén ugyancsak gondnokok állnak. 1994-ben volt helyi gyülekezet Oregonban, Sarasotában, Georgiában, Clevelandben, Columbus-ban, a Keleti Parton, Detroitban és a kanadai Torontóban.

A közösség önmagát tartja fenn és tagjainak áldozatkészsége nemcsak működését biztosítja, de több kezdeményezését, vállalkozását és segélyprogramját is életben tartja. Miután tagjai különféle felfogásúak és rokonszenveik is széleskörűek, egységes politikai állásfoglalásokra csak ritkán és akkor is csak néhány konkrét nemzeti kérdésben került sor. Így például mindenekelőtt a Magyarországgal szomszédos államok magyar nemzetiségű polgárai emberi és kisebbségi jogai kérdésében, a Bős-Nagymarosi Vízlépcső megépítése ügyében, a kommunista uralom éveitől a hazai ellenzéki áramlatok és csoportok támogatása, valamint az ötvenhatos forradalom emlékének ébrentartása érdekében. A leghatékonyabb tevékenységet a magyar kisebbségek jogvédelme ügyében fejtette ki, a kisebbségi jogoknak a sajtóban történt ébrentartásával és szorosan együttműködve a Hámos László által vezetett Magyar Emberi Jogok Alapítvánnyal. Az MBK bizonyos távolságot tartott a politikai emigráció hangadó köreitől, amiért elkülönüléssel és az emigrációs szolidaritás iránti értetlenséggel vádolták. A késő Kádár-korszak, az enyhülés éveiben a pozitív lépések és jó irányú kezdeményezések tudomásul vételét néhol félreértették és félremagyarították, a szervezetnek méltánytalanul a fennálló magyar rendszerrel szembeni elnézést és politikai naivitást vetettek a szemére.

Az évenként megrendezett találkozók szervezésében a mindenkori gondnokon kívül a legfontosabb szerepet a clevelandi Böjtös László játszotta. Az ügy-kezelésben és a résztvevőkről való gondoskodásban megnyilvánuló képességei folytán nagyrészt neki volt köszönhető a konferenciák zavartalan lebonyolítása. Az 1985. augusztusi Magyar Hét hazai meghívottja Pomogáts Béla volt, aki a mai magyar irodalomról beszélt, a Bécsből érkezett Monoszló Dezső pedig Mécs László költő munkásságát idézte fel. 1986-ban - a 15. MBK- konferencián - a harminc év előtti magyar forradalomra emlékeztek a résztvevők. A tanulságokat Király Béla, Nagy Károly, Horváth Elemér és Éltető Lajos elemezte. Magyarországról Lőrincze Lajos és Tóth Pál Péter érkezett, Nyugat-Európából pedig az EPMSZ két vezetője, Kovács Andor és Bárczay Gyula. Megnyitó beszédében Éltető Lajos arról szólt, hogy az emberi, baráti kapcsolatok kiépítése és ápolása által befolyásolható a történelem alakulása. Az MBK úgy érezte, hogy e magatartásával valamelyest hozzájárult a magyarországi viszonyok javulásához. A konferencián felolvasták Csurka Istvánnak az MBK-hoz küldött nyilatkozatát, amelyben tiltakozott az írásaira kimondott magyarországi tilalmak ellen. A konferencia elhatározta a tiltakozás közzétételét.

Az 1987. augusztusi találkozón a korábbinál is érezhetőbb volt a hazai változások előszele. A mintegy 240 résztvevő különös figyelemmel kísérte Csoóri Sándor előadását, amelyben a nemzeti ellenzék szemléletének és törekvéseinek adott hangot. A hazai vendégek közül rajta kívül Görömbei András (az irodalmi tudat alakulásáról), M. Kiss Sándor, Radnóti Sándor, Balogh Júlia tartott előadást. A nyugati előadók között említést érdemel Bay Zoltán, a neves fizikus, Király Béla történész, továbbá Németh Magda, Püski Sándor, Nagy Károly, Hámos László, Nyeste Zoltán, Csicsery-Rónay István, Lipták Béla, Mózsi Ferenc, Érdy Miklós. Az egyéb műsorok közül kiemelkedett Csoóri Sándor szerzői estje, amelyet nagy tetszéssel fogadott a közönség.

1988-ban három budapesti vendég érkezett a Reménység tavához: Csurka István, Nagy Gáspár és Ara-Kovács Attila, résztvett a konferencián a Nyugaton tartózkodó Konrád György is. Szlovákiából Duray Miklós, Kanadából Faludy György, Angliából Czigány Lóránt érkezett. Rajtuk kívül előadott a többi között Király Béla, Nagy Károly, Hámos László, Lipták Béla. Szerzői estje volt Csurkának és Nagy Gáspárnak. Egy évvel később, 1989-ben Für Lajos és Mécs Imre volt a magyarországi meghívott, de rajtuk kívül más hazai szellemi emberek is megjelentek és előadtak. Például Szegedy-Maszák Mihály, Vásárhelyi Miklós és Csalog Zsolt. Részt vett a konferencián Duray Miklós is, Németországból pedig Ballá Bálint és Kanadából Tamási Miklós. A helyiek közül Ludányi András, Nyeste Zoltán, Király Béla, Várallyay Gyula, Sinor Dénes beszélt. A magyarországi fordulat körvonalai már bontakozni látszottak és ez kifejezésre jutott a konferencia Zárónyilatkozatában. A résztvevők közölték: 1) Vállaljuk, hogy nyugati országokban élve magyarságunkat megtartjuk, a magyar nyelvet és kultúrát gyermekeinknek átadjuk, munkálkodunk az egyetemes magyar érdekek védelméért, érvényesítéséért; 2) Aggodalmunkat, szolidaritásunkat és segítőkészségünket nyilvánítjuk ki azok iránt, akik a Kárpát-medencében kishírhígi jogfosztottság és válságos politikai, gazdasági, társadalmi problémák miatt hátrányos helyzetben élnek; 3) Támogatjuk azokat a reformtörekvéseket, amelyek a függetlenség, a demokrácia, a társadalmi, kulturális és gazdasági felemelkedés megvalósításáért küzdenek.

Az MBK néhány tagja kifogásolta, hogy Éltető Lajos gondnok alelnöki tisztséget vállalt a Magyarok Világszövetségében, mások pedig közreműködtek az Anyanyelvi Konferencia tevékenységében. Lipták Béla 1989 végén, az ilyen hazai kapcsolatokat élesen elítélő Nemzetőrben, kételyeinek és bizalmatlanságának adott hangot e két szervezetnek az állami kötelékek lazítását és a felettes hivataloktól való elszakadást jelző gesztusai, önmagát autonómnak és demokratikusnak történt feltüntetése őszinteségét illetően. Ez ugyanis - mint írta - anélkül történt, hogy "a szereplők megváltoztak volna". Lipták szerint olyan világszövetségre lenne szükség, amely "tagsággal rendelkezik, mely vezetőit szavazással választja, mely munkáját tagsági díjakból fedezi, melyet senki sem manipulál, mely álláspontjait, programjait maga szavazza meg."⁵⁰ Liptáknak, mint az MBK alapító tagjának és belső emberének kritikája kedvező alkalom volt a Nemzetőr számára, hogy szerkesztőségi cikkben meglehetősen durván újból nekirontson annak az amerikai magyar értelmiségi körnek, amelynek működését mindig bizalmatlanul szemlélte.⁵¹ Kétségtelen, hogy az MVSZ-szel és az AK-val való érintkezés megkönnyítette a Nemzetőr dolgát. A kommunistákkal való együttműködésnek már a halvány gyanúja is az emigráció elleni aknamunka bizonyosságává nőtt a lap irányítóinak szemében. A Nemzetőr túllőtt a célon. Vádjai és ítéletei nem osztották meg az intézményt. Liptákokat és társait nem indították arra, hogy a szervezettel szakítsanak. Küzdelmüket ők belül vívták meg. Az VTBK magyarországi és kisebbségben élő barátait sem térítették el a baráti kapcsolatok ápolásától. Az emigráció tanítómestere szerepében tetszelgő müncheni lap kudarca nyilvánvaló volt.

Az 1990. augusztusi konferencián több mint kétszázötvenen vettek részt (köztük 70 fiatal). Itt a magyar választásokat és a demokratikus átalakulást követő eufóriában az MBK-t ért támadások szóba sem kerültek. Az eltérő felfogású tagok békésen megfértek egymással. Ez a kölcsönös türelem nagy erőssége volt a szervezetnek, biztosította a belső egységet és a közös munka állandóságát. Az előadások és megbeszélések tárgya a magyarországi fordulat volt, egyrészt annak elemzése, másrészt az érdemi rendszerváltozás esélyeinek latolgatása. Az erről szóló referátumokat a hazai tapasztalatok birtokában Csengey Dénes és Sándor Iván, az Amerikában élő Jónás Pál és Szekeres Szabolcs, valamint e könyv Európából érkezett szerzője tartotta. A romániai magyarok helyzetét Ágoston Vilmos és Hámos László, a csehszlovákiai magyarokét a debreceni Süli Zakar István ismertette. Nagy figyelem kísérte Bulányi György előadását a katolikus bázisközösségekről. Egyéb - főleg amerikai magyar - kérdésekről Horváth János, Nagy Károly, Bíró Ruth, Éltető Lajos, Feketekúty László, Gyórfy Ilona, Ludányi András és Mózsi Ferenc beszélt. Az 1938 és 1948 közötti magyar diákmozgalmakról rendezett kerekasztal-beszélgetésen Jónás Pál, Nyeste Zoltán, Nyikos Gyula, Pándy-Szekeres László és e könyv szerzője vett részt. Valamennyien személyes emlékekkel rendelkeztek. A konferencia kellemes színfoltja volt az ifjúságnak nemcsak jelenléte, de tevőleges részvétele. Európai felnőtt találkozók sehol nem lehetett annyi fiatalot látni, mint a Reménység tavánál rendezett konferenciákon. Az esti irodalmi és művészeti műsorokban Huszti Péter és Piros Ildikó budapesti színművészek, Zalán Tibor költő, valamint Bodnár Árpád, Györgyey Klára, Sándor Iván és Somogyi Balázs szerepelt.

Az MBK tanácsa elhatározta, hogy "Az egyetemes magyarság iránt érzett felelőssége és szolidaritása alapján a Magyar Baráti Közösség kész támogatni, segíteni a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem helyreállítását és a komáromi magyar főiskola megalapítását. Felhívással fordul a világ magyarságához, hogy nyújtson gyakorlati segítséget e két létfontosságú magyar intézmény létrejöttéhez."

1991-ben az MBK már a magyarországi átalakulásról szerzett első tapasztalatok birtokában gondolta átjövendő szerepét és tennivalóit. A frissen megválasztott új gondnok, Somogyi Balázs szerint: "Távol kell tartani magunkat az otthoni pártpolitika ellentéteitől, viszályaitól. Célirányosabbnak, körültekintőbbnek kell lennünk a jövőben. Meg kell kísérelnünk a szétszórtságban működő többi magyar egyesülettel való kapcsolatfelvételt, a már létező kapcsolatok elmélyítését. Szorgalmaznunk kell a közös akciók kialakításának, keresztülvitelének munkatervét, a rugalmas és makacs újra- és újrakezdés alapján/⁵² A tennivalók részletesebb felsorolása történt abban a levélben, amelyet az előző elnök, Ludányi András írt távozásakor -1991 januárjában - az MBK Tanácsának: "Fő feladatunk kifelé: I. A magyar érdekképviselet és érdekvédelem világszerte. Ehhez két fő munkakört kell tudjunk elvégezni: 1. az angolszász médiát befolyásolni, és 2. az amerikai és kanadai hatóságokat felvilágosítani és befolyásolni. A fenti munkakörök elvégzéséhez a fő feladatunk befelé: II. A magyar öntudat, közösségi erő, és szervezeti hatásosság ápolása. Ehhez három fő munkakört kell tudjunk elvégezni: 1. az utánpótlást biztosítani cserkészmunkával, hétvégi iskolákkal, nyári tanfolyamokkal és érdekvédelmi műhelyekkel, 2. Közösségünk szervezeti képességeinek felépítését professzionális irodaközponttal és hatásos tagtoborzással, 3. rendszeres adóztatása a külföldi magyarságnak közösségi célokra. (Amíg nincs ilyen anyagi alapja munkánknak, addig csak egyéni áldozatok árán, ad hoc alapon tudunk reagálni a népünket érintő krízisekre. Legalább az anyagiakban kell tudjunk igazságosabb tehermegosztást létrehozni!)"⁵³

Az 1991-es találkozón két kerekasztal-beszélgetés szerepelt a műsoron. Az egyik témája a szétszórtságból adódó feladatok áttekintése, a másiké "Lábadozó ország" címmel a magyarországi helyzet megvitatása volt. Az előbbiben Amerikában élő magyarok, az utóbbiban a helyieken kívül magyarországi vendégek is részt vettek. A megnyitás napján Csoóri Sándor "A nemzeti tudat és a szétszóródás tudata", Entz Géza államtitkár pedig "Kapcsolatunk a határon túli magyarsággal" címmel tartott előadást. A Vajdaságból Hódi Sándor, Erdélyből Csutak István jelent meg a konferencián. Az említettekén kívül a többi között Kálmán Szabolcs, Bánkúty Géza, Nagy Károly szerepelt mint előadó.

1992-ben is két kerekasztal-beszélgetésben foglalkoztak a résztvevők időszerű kérdésekkel. Az egyik témája "És most hová, MBK?" volt. A vezetők, Somogyi Éltető, Ludányi, Sass Márton és mások azt vitatták meg, hogy milyen legyen a magyarországi rendszerváltozással előállott új helyzetben a szervezet működése és hogyan valósítsa meg a maga elé tűzött célokat. Egy másik eszmecserében, Hámos László részvételével, a magyar emberi jogvédelem volt a téma. A Magyar Hét vendégeinek egyike, Sütő András így foglalta össze benyomásait: "A magyarság mai sorskérdéseinek gondjában osztozó férfiak, nők, ifjak merültek a jövőnek aggodalmas, avagy bizakodó vizsgálatába. Külön-külön és együtt szóltak, énekeltek, idéztek föl drámát, játékot, zsoltárt és pentaton dallamot. Jómagam, akit Erdélyből hívtak me» az erdélyi sorsról szólani, úgy éreztem ott magam, akár a Szent Anna tó partján, akár Síkaszóban, a Hargita térdén, ismerősen zúgó-lélegző erdőrengetegben."⁵⁴

Sütő Andrásen kívül a Budapestről érkezett Pomogáts Béla "Magyar lehetőségek és feladatok az ezredfordulón" címen adott elő. Tar Pál washingtoni nagykövet a magyarországi helyzetet ismertette. Nyeste Zoltán az országról szőtt álmok és a valóság szembesüléséről beszélt. A további előadók közé tartozott a vajdasági Matuska Márton, a budapesti Falvay Károly, az amerikai Bertalan Imre és Lauer Edit.

Az 1990-es fordulat után az MBK kebelében is mind nyilvánvalóbbá lett, hogy az emigráns állapotnak vége és hogy új értelmet kellene adni a Nyugaton való élésnek. Egy alkalommal Ludányi András az emigráció és a szétszórtság állapota közötti eltérésre hívta fel a figyelmet. Szerinte az emigrációs szellemiség csupán egyetlen külföldre szakadt generációt tud megmenteni a magyarságnak, az emigráns létet ideiglenes állapotnak tekinti. A szétszórtság lelkület viszont nem szűnik meg egy nemzedékkel, a külföldi létet nem ideiglenes, hanem tartós vagy végleges állapotnak tekinti. A szétszórtság magyar nem Magyarországhoz való viszonyában, hanem tartós szellemi értékek teremtésében és a világban való elhelyezkedésben látja magyarsága értelmét. A hazatérés vagy a beolvadás helyett a külföldön magyarként való megmaradásra törekszik. Papp László építészmérnök, választmányi tag 1992-ben az iménti szemlélet jegyében ezt írta: "Amerikai állampolgárok vagyunk és azok is akarunk maradni. Ez olyan lehetőségeket biztosít számunkra, amelyeket megragadva közvetíthetjük a magyarság dolgait befogadó hazánk felé. Ugyanakkor közvetíthetjük szülőhazánk felé is azt, amit gyűjtöttünk... Ehhez persze az kell, hogy ismerjük azt, amit közvetíteni akarunk, hogy legyen fülünk a hallásra, szemünk az olvasásra, türelmünk egy ország életének figyelemmel kísérésére." Magyarország felé pedig közvetíteni kellene "a demokratikus társadalmi berendezkedés módszereit, az emberi szabadság, az emberi jog intézményesítésének kezdő és haladó fokú lépéseit... Mondjuk el azt is, hogy egy munkás milyen módszerekkel érvényesítheti követeléseit és hogy egy kisebbség hogyan szorítja vissza lépésről-lépésre a faji előítélet dogmáit, s milyen módszerekkel küzd állampolgári jogaiért. Mondjuk el azt is, hogy egy képviselőnek megírt okos levéllel hogyan és miért lehet kisebb-nagyobb eredményeket elérni. Ehhez persze megint az kell, hogy ismerjük azt, amit közvetíteni akarunk, hogy magunk is részt vegyünk a demokratikus intézmények használatában, javításában, alkotásában. Mennél inkább részt veszünk az amerikai társadalmi és politikai életben, annál hasznosabbá válhatunk Magyarország számára is."⁵⁵

Az 1993-as Magyar Hét két Kárpát-medencei hivatalos meghívottja a pozsonyi Dobos László és a kolozsvári Kántor Lajos volt. A két író közül Dobos a Magyarok Világszövetsége alelnökeként, Kántor az Anyanyelvi Konferencia társelnökeként is beszélt; jelenlétük hozzájárult az MBK és a két említett intézmény közötti viszony elmélyítéséhez; az MBK elhatározta, hogy együttműködési szerződést köt az AK-val. A kisebbségi magyarságról Dobos

Lászlón és Kántor Lajoson kívül a pozsonyi Gyurcsik Iván és az aradi Tokay György adott tájékoztatást A Duna TV tevékenységét Csáky Zoltán szerkesztő ismertette. A rendszerváltozás utáni magyar irodalmi közviszonyokról a budapesti Zalán Tibor, az ország gazdasági átalakulásáról a washingtoni Teleki Pál beszélt. A további előadók Papp László, Nagy Károly, Lauer Edit, Böjtös László, Előd László voltak. Többen szóltak az amerikai magyar ifjúság helyzetéről és problémáiról. Dobos László és Zalán Tibor adott szerzői estet. Kántor Lajos és Mócsi Ferenc két folyóiratot, a kolozsvári *Korunkat*, illetve a chicagói-budapesti *Szivárványt* mutatta be. A konferencián elfogadott Zárónyilatkozat szerint az MBK külképviseleti szolgálatot ajánlott fel a Kárpátmedence magyarságának. Egy további pont a következőket juttatta kifejezésre: "A magyarság egyetemessége jegyében kívánunk cselekedni, támogatjuk a világ magyarsága integrálódási törekvéseit, megtartva az egyes területeinken létrehozott kulturális és nyelvi értékeinket."⁵⁶

1993 novemberében megjelent az *MBK Híradó* első száma. A negyedévenkénti egyesületi közlöny a gyors tájékoztatást és a tagok közötti kommunikációt kívánta előmozdítani.

A már Amerikában született másod- és harmadgenerációs magyarok összefogását szorgalmazó *Fiatal Magyarok Amerikai Egyesülete* az MBK-val szoros együttműködésben kezdte meg tevékenységét. Programja ígéretes volt és annak reményét keltette, hogy az új nemzedék a szülőkétől eltérő kiindulópontokkal és formákkal a helyi társadalomban biztosabban mozogva igyekszik a kettős kultúrában való élest, amerikaiként és magyarként, megvalósítani.⁵⁷ Tagjai közül többen az MBK találkozókön is megjelentek és jelenlétükkel növelték a szervezet erejét, de önnön hasznukat is.

A nyolcvanas évek második és a kilencvenes évek első felében, a már említett tisztségviselőkn kívül, a következők tartoztak az MBK legtevékenyebb tagjai közé: Boros Lajos, Cseh Tibor, Kovács Árpád, Kovács Beáta, Ludányi Julianna, Lipták Béla, Nagy Károly, Nyeste Zoltán, Pándy-Szekeres László, Somogyi Csilla, Zoltán Sándor.

Az 1994. évi Magyar Hét magyarországi vendége Sára Sándor filmrendező, a Duna Televízió elnöke volt. Ennek következtében a megbeszéléseken fontos szerepet játszott annak vizsgálata, hogyan lehet a korszerű tájékoztatás és a kulturális értékek terjesztése ügyét a televízió révén a magyar nemzettestek között előmozdítani. Az MBK elhatározta, hogy egy Hargita megyei székely falu lakói részére megteremti a Duna televízió vételének technikai feltételeit. Erre a célra a közösség majd másfélezer dollárt adományozott. Egy évvel később, 1995 augusztusának második felében "Megtartó magyar művelődés" volt a központi téma. A konferencia két budapesti vendéget köszönhetett: Beké György, Erdélyből elszármazott író és Bakos István művelődéspolitikust, az MVSZ főtitkárát. A kulturális jellegű találkozón a jövő szellemi feladatairól, a magyarságtudat fejlesztéséről, a zenekultúra és a népművészet helyzetéről, a magyarságról alkotott negatív képek semlegesítéséről hangzottak el előadások és eszmecserek. A Zárónyilatkozatban az MBK elítélte a Szlovákiában és Romániában a magyarok ellen hozott jogfosztó rendeleteket. Végül megjegyezte, hogy "noha a magyar kormány alkotmányos felelőssége 10.5 millió magyar állampolgárra terjed ki, történelmi felelőssége 15 millió magyar előtt van"

1) Bessenyei György Kör

1960-ban a New Jersey állambeli Rutgers Egyetemen végzett magyar diákok, akik korábban az 1956 utáni amerikai magyar egyetemi diákszövetség tagjai voltak, New Brunswickban megalapították a *Magyar Öregdiák Szövetséget*. Rendszeres előadásokat szerveztek és Hétvégi Magyar Iskolát indítottak. Az Öregdiák Szövetség 1977-ben felvette a *Bessenyei György Kör* nevet. Hivatalosan azóta is e kettős megjelölést használja. A szervezési munka oroszlánrészét Nagy Károly és Fekete Pál végezte. Ugyancsak 1977-ben indult meg a "Tanúk korokról - szóbeli történelem" című előadássorozat, amelyben időnként olyanok szólaltak meg, akik jelentős történelmi események szereplői vagy tanúi voltak, esetleg drámai fordulatokkal teli életpályára pillanthattak vissza. Ez előadások közül több később nyomtatásban is napvilágot látott. A Kör alapítása harmincadik évfordulójára 1990-ben kiadott emlékfüzet felsorolta azok nevét, akik a három évtized alatt előadást tartottak. A listán 171 név szerepelt. Ezek közül 102 Magyarországon, 34 az Egyesült Államokban és 14 Romániában lakott. A többiek más országokban éltek. A magyarországi előadók aránytalanul magas száma azt mutatta, hogy erős volt a hazai témák és személyek iránti érdeklődés, másfelől a Kör mindent elkövetett, hogy minél több szellemi embert hívjon meg Magyarországról, illetve nyerjen meg előadás tartására az Egyesült Államokba látogató írókat, tudósokat, ellenzéki beállítottságú személyiségeket. Közülük sokan később fontos szerepet játszottak a demokratikus átalakulásban és a fordulat utáni politikai életben. A hazai meghívottakon kívül nagy számban szerepeltek erdélyi írók és más értelmiségiek is. Amikor 1994 őszén hosszabb budapesti tartózkodása alatt Nagy Károlyt, a Kör szellemi irányítóját az ebbéli tevékenységről is faggatták, megemlítette, hogy a New Brunswickban szerepelt jeles magyarok száma meghaladta a kétszázat.

A magyarországi rendszerváltozás óta e munkában csak annyi változott, hogy megszűnt a Hétvégi Magyar Iskola és a "Tanúk korokról"- könyvsorozat. A Kör tagsága (1990-ben több mint hetvenen voltak) azonban együtt maradt, rendszeresen látogatja a havi egy-két előadást (olykor száz körüli hallgatósággal és újabban nagyobb számban helyi előadókkal), két Ösztöndíjat létesített, amelyek közül az egyikből a Rutgers Egyetem magyarságtudományi hallgatóit, a másikkal a kolozsvári Collegium Transsylvanicum Alapítványt támogatja. Ez ösztöndíjak fedezete önkéntes adományokból és társasági összejövetelek nyereségéből származik. A Kör alapításától kezdve nagyfokú érdeklődést és segítőkészséget mutatott a kisebbségi sorban élő magyarok iránt. Több lépést tett érdekükben, részt vett mások által indított kezdeményezésekben és felemelte szavát, ha jogukat megnyirbálni próbálták. Más kérdésekben is hallatta hangját. 1989 tavaszán például felhívással fordult a budapesti parlament 386 képviselőjéhez, hogy javasolják az országgyűlésben a Bős-Nagymaros vízlépcsőrendszer tervének újratárgyalását és népszavazás meghirdetését az ügyben. Egy interjúban Nagy Károly megemlítette némely nyugati magyar intézmények hazatérését; a Bessenyei György Kört illetően hozzátette: "még mindig van jónéhány olyan feladat, amelyet csak mi és csak külföldön tudunk elvégezni. Amerika továbbra is keveset tud Közép-Európáról, és talán mindig is keveset fog tudni.

És nagyon keveset tud a Kárpát-medence magyarságáról. Az információ-közvetítés mindig is fontos marad. De nemcsak egyszerű információ-közvetítésről van szó. Követi és lobbyszó feladatokat is el kell látnia az amerikai szórvány magyarságnak. Nagyon fontos, hogy nyugati szervezeteink rendszeresen és állampolgáraiként is arra biztassák Amerikát, hogy hathatósan segítse Közép-Európa magyarságát!⁵⁸

Hogy a Bessenyei György Kör mily komolyan veszi vállalt feladatait, bizonyította 1995-ös működése is. Rendszeresek voltak továbbra is az előadások, olyan ismert nevű történészekkel és irodalomtörténészekkel, mint Hanák Péter, Jeszenszky Géza, Katona Tamás, Gerő András, Angi János, valamint az Amerikában élő Sanders Iván. Két budapesti író, Mezey Katalin és Oláh János szerzői estet adott; egy washingtoni egyetemen tanító Taraszovics Sándor "Tizenkét nap szabadság" címmel beszámolt 1956-os forradalmi tevékenységéről; a pozsonyi Bauer Edit, a szabadkai Józsa László és az ungvári Kovács Miklós a magyar nemzeti közösségek helyi gondjairól tudósított; külön előadás hangzott el a Rutgers Egyetemen folyó magyarságismereti munkáról és Sárospatak jelentőségéről a magyar szellemi életben. Az egyesület számos tagja fontos tevékenységet fejt ki amerikai egyetemeken, tudományos társaságokban, a könyvkiadásban és a magyar közösségi életben. A Kör elnöki tisztét 1995-ben Kolumbán Miklós költő vette át.

m) Magyar Szeminárium

A Magyar Szemináriumot 1977 augusztusában alapították a brazíliai Sáo Paulóban élő fiatal értelmiségiek. Céljuk az, hogy közösen igyekeznek magyar nyelvi, irodalmi, történelmi és társadalmi ismereteiket gyarapítani, a magyar művelődésben elmélyedni és annak értékeit megbecsülni. Ezt rendszeres ösz-szej öve telekkel és évi találkozókkal mozdították elő. Az alapítók közé tartozott Cseh Tibor, Pillémé Tirczka Éva, Tóth László, Tirczkáné Palluch Erzsébet.

A találkozók időpontja általában a délamerikai nyár vége, vagyis az északi félteke tavaszi hónapjainak egyike volt, azonban olykor el is csúszott, bele a brazíliai őszebe vagy télbe. Színhelye a Sáo Paulo közelében lévő Reménység tanya, amely voltaképpen négy fiatal magyar házaspárnak festőién szép vidéken, egy domboldalon épült házaiból áll. Az egy vagy két napos találkozókat hétvégeken rendezik, mintegy 30-50 résztvevővel. A témák magyar vonatkozásúak. Az előadók helybeliek vagy külföldről érkeznek. 1987 óta magyarországi előadó is szerepelt a műsoron. Az előadásokat és vitákat gyakran irodalmi összeállítások, zenei programok, filmvetítések egészítik ki.

1990 március végén a magyarországi politikai változások adtak az összejövetelnek különleges aktualitást. Két évvel később, 1992 május végén a nemzeti érzés és liberalizmus körül kerekedett élénk vita. Tóth László ismertette Tamás Gáspár Miklós egy könyvét, amelyben a szerző a két irányzatot szembeállította egymással. Ez a résztvevők nagy részének ellenkezését váltotta ki, azon az alapon, hogy - mint mondták - éppen a magyar szellemi élet és történelem néhány nagy személyisége bizonyította, milyen jól megfér egymással nemzeti eszme és szabadelvűség. Az 1992-es találkozón megjelent Benyhe János nagykövet is. 1994 júliusában a szervezők a két háború közötti Magyarország közviszonyainak elemzését választották a megbeszélés tárgyköréül.

Tirczka Éva megnyitója után Lovas Tibor felidézte Horthy Miklós alakját és működését, Dessewf fy Gyula a két háború közötti szellemi és politikai áramlatokról, Benyhe János a korabeli kulturális életről, Kapós László a társadalmi megoszlásról és ellentétekről, Tóth László pedig a megújulást sürgető reformmozgalmakról - köztük a népiségről és falukutatásról, a KALOT-ról és az 1943-as szárszói konferenciáról - beszélt.

A Sáo Pauló-i Magyar Szeminárium nyugat-európai és észak-amerikai példákön felbuzdulva egészséges mozgást és erjedést indított el a magyar értelmiségi rétegben. Dél-Amerika legjelentősebb kezdeményezései egyikeként majd két évtized alatt szilárd intézménnyé vált.

n) Egyezések és eltérések

Az előbbieken ismertetett értelmiségi körök és találkozók némely tekintetben rokon munkát végeztek, másrészt érdeklődésükben, működésükben, kapcsolatrendszerükben eltértek egymástól. Legtöbbje, még ha ténykedése egyetlen ország területére korlátozódott is, igyekezett a helyinél szélesebb körű figyelmet és hatást kelteni.

A legsokoldalúbb tevékenységet az 1985 és 1995 közötti években kétségtelenül az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, a Katolikus Magyar Értelmiségi Mozgalom, a Magyar Baráti Közösség és a SMIKK fejtette ki, amennyiben igen látogatott évi konferenciákat rendeztek, könyvkiadással foglalkoztak, anyagi megalapozottságuk folytán költségesebb vállalkozásokat, segélyakciókat kezdeményezhettek és legtöbbször helyi csoportokkal rendelkezett. Voltak szervezetek, amelyek - mint a Hollandiai Mikes Kelemen Kör, az Európai Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferencia, a Bornemisza Péter Társaság, a Bessenyei György Kör, a Dies, a stockholmi Magyar Önképzőkör és a brazíliai Magyar Szeminárium - elsősorban rendszeres előadásokkal és/ vagy évi találkozókkal hívták fel magukra a figyelmet. Főleg irodalmi érdeklődésű volt a Hollandiai Mikes Kelemen Kör, a Bornemisza Péter Társaság és amíg létezett, a Szepsi Csombor Kör. A társadalmi kérdések erősen foglalkoztatták az MBK-t, az EPMSZ-et, a KMÉM-t, a Dies-t, a Bessenyei György Kört és némileg a SMIKK-et. Vallásos szellem érvényesült az EPMSZ, a KMÉM és az EMEIK esetében. A magyarságismereti érdeklődés az EPMSZ-nél, az Evangéliumi Ifjúsági Konferenciánál, a stockholmi Önképzőkörnél és a Sáo Pauló-i Magyar Szemináriumnál volt a legerősebb. A magyar kisebbségek helyzetével és sorsával mindegyik törődött, leghatékonyabban talán az MBK, az EPMSZ és Bornemisza Péter Társaság.

A magyarországi fordulat után egyetlen tárgyalt szervezet szűnt meg, a Szepsi Csombor Kör. A többiek változatlanul folytatták munkájukat, annak jeleként, hogy az új helyzetben is találtak feladatot és tennivalót. Jelentős mozzanat, hogy míg a legtöbb nyugati magyar szellemi műhely - folyóiratok és könyvkiadók - megszűnt vagy Magyarországra telepedett, az értelmiségi társaságok és találkozók kitarítottak és helyükön maradtak. Az okokat még senki nem kutatta alaposabban. Lehet, hogy ez azért történt, mert a nyugati magyarok helyi - ez esetben szellemi jellegű - közösségi igényeit csak egyesületek tudják kielégíteni, míg az olvasási igények kielégítése, a gátló körülmények megszűnte után, Magyarországról is lehetséges.

A néhány személyre korlátozott szerkesztőségek és kiadók vezetőinek kiöregedése és az utánpótlás hiánya a sajtóban és könyvkiadásban jobban éreztette hatását, mint a nagyobb létszámú és az öregek pótlására is módot nyújtó társadalmi szervezeteknél. Ámbár érdekes tünet, hogy a legtöbbször az irányítás még a kilencvenes években is az alapítók vagy az első vezető gárda kezében nyugodott. A nemzedékváltás legfeljebb egy-két intézménynél kezdődött el és eléggé lassan halad.

A kommunista rendszer alatt mindannyian szemben álltak a hivatalos Magyarországgal. Ennek azonban különféle változatai és fokozatai voltak. Kormányzati szervekkel egyetlen társaság sem lépett kapcsolatba, de már nem volt ily egyértelmű a Magyarok Világszövetsége és az Anyanyelvi Konferencia elutasítása. Abban eléggé széleskörű volt az egyetértés, hogy mindkét intézményt az állam tartja fenn, munkája irányát az uralkodó párt szabja meg és ügyintéző apparátusának sok tagja belügyi alkalmazott. Voltak azonban - nem az e fejezetben érintett szervezetek egésze, hanem csak néhány tagja -, akik ennek ellenére a hetvenes évektől kezdve hajlottak a korlátozott együttműködésre, mert egyik vagy másik - különösen az Anyanyelvi Konferencia - jó irányú tevékenységet is kifejtett. Az anyanyelv ápolásában, hagyományok megőrzésében, magyar ismeretek terjesztésében, magyarok összefogásában, kulturális értékek védelmében segítséget nyújtott azoknak a külföldi intézményeknek, amelyek erre igényt tartottak. Ennek emigráns részről való elfogadása és méltányolása sok helyütt nagy nehézségekbe ütközött, vagy egyáltalán nem sikerült. Csak az MBK-ban, a Bessenyei György Körben és a Mikesben alakult ki - nem minden vita nélkül - olyan légkör, amelyben eltűrték az Anyanyelvi Konferenciával való érintkezést. Hazai előadók legkorábban a Hollandiai Mikes Kelemen Kör konferenciáin jelentek meg, mindenekelőtt írók, köztük a rezsim hívei is. Később más szervezetek is meghívtak főleg ellenzéki beállítottságú hazaiakat. Közöttük a nyolcvanas években még nem igen tettek különbséget, egyformán hívtak meg előadókat a két nagy ellenzéki táborból. A szervezetek irányítóit tekintve azonban ez időben észrevehető volt, hogy az MBK, a SMIKK, a Bessenyei György Kör, a Bornemisza Társaság, a stockholmi Önképzőkör és a dél-amerikai Magyar Szeminárium az ellenzék nemzeti-népi, a Mikes és a Dies az urbánusnak nevezett szárnyával rokonszenvezett, a KMEM és a Szepsi Csombor Kör érzelmei megoszlottak, az EPMSZ egyensúlyra törekedett, az Evangéliumi Ifjúsági Konferenciánál nem igen lehetett politikai irányultságot észlelni. Ha áttekintjük a nyolcvanas évek második felének előadói listáit, ott is kivehető a politikai rokonszenv jelentkezése. Ezek azonban semmiképpen sem zavarták a szervezetek békés és eredményes működését, az egyesületi tagság és a konferenciák közönsége egyforma figyelemmel és érdeklődéssel fogadta a különféle hazai ellenzéki irányzatok képviselőit.

A helyzet megváltozott a magyarországi fordulat, a szabad választások után kialakult új erőviszonyok nyomán és a demokrácia első tapasztalatai alapján. Az előbbi megoszlás annyiban módosult, hogy a nemzetinek nevezett irányzat népszerűsége erősen visszaesett, legalábbis úgy tűnt, hogy az értelmiségi körök vezetőinek és hangadóinak rokonszenve elpártolt tőle.

Ez a helyenkénti változás belső megrendüléshez vagy szakadáshoz sehol nem vezetett, legfeljebb az egységnek ártott és a hangulatot rontotta. Az érdeklődés és rokonszenv módosulása nem véletlenül olyan szervezeteknél jelentkezett, amelyek részben hazatértek, és tagjaik sorába - elég nagy sikerrel - befogadtak hazai jelentkezőket, sőt őket a vezetésbe és irányításba is bevonták. Bármilyen ésszerű szempontok igazolták is e magatartás helyességét, a magyarországi értelmiség eléggé súlyos megoszlása behatolt az addig szemléleti és törekvésben egységgel méltán büszkélkedő nyugati szervezetekbe is.

A nemzeti irányzat iránti rokonszenv megmaradt elsősorban a tevékenységét továbbra is csak külföldön folytató Magyar Baráti Közösségnél, a Bessenyei György Körnél, a SMIKK-nél, a Magyar Szemináriumnál, részben a Bornemisza Társaságnál és a stockholmi Önképzőkörnél is. Ez nem mondható az EPMSZ-ről, a KMEM-ről, tehát a két legnagyobb európai értelmiségi társaságról, amelyben 1990 óta észrevehető irányváltás történt. A KMEM vezetőségén belül mintha túlsúlyba kerültek volna azok, akik olyan hazai szövetségeket választottak, akikkel korábban - mint sok kérdésben másként gondolkodókkal - csupán párbeszédet óhajtottak folytatni. Az utóbbi évek Pax Romána kongresszusainak előadói névsoraiból aligha lehet más következtetést levonni, mint azt, hogy a KMEM előbbi távolságtartását és pártatlanságát feladva olyan irányzatok felé közeledett, amelyektől korábban - főleg a vallás, a hitélet és az egyház kérdésében vallott nézeteik miatt - idegenkedett. Valamelyest ilyen folyamat ment végbe az EPMSZ kebelében is. Az ott bekövetkezett fordulat - amelynek minden valószínűség szerint komoly okai voltak és mellette intellektuális vonzalmakon kívül biztosan ésszerű meggondolások is szóltak - feltűnőbb és látványosabb volt, mint a katolikusoknál. A Szabadegyetem a nyolcvanas évek végéig nem politikai kérdésekben közömbös szervezet, hanem a nemzeti eszmének és törekvéseknek fontos nyugati fóruma volt, ebbe az irányba mutató kapcsolatrendszeréről nem is szólva. Az irányváltás az 1990-es magliasói Bibó-konferencia előadói karának összeállításával kezdődött, Donáth László evangélikus lelkésznek, prominens szociálliberális politikusnak (majdani MSZP képviselőnek) ugyanannak az évnek a végén lelkészi tanácsadóvá való megválasztásával folytatódott, majd további hasonló jelenségekkel igazolódott.

Ma még nehéz megállapítani, hogy a két nagy szervezetnek az új tájékozódása előnyére vagy hátrányára válik-e. Kétségtelen, hogy sem munkájuk színvonala, sem működésük jelentősége nem csökkent, hiszen érdemes és tekintélyes személyiségekkel gyarapodtak, teljesítményeik változatlanul elsőrangúak. A kérdés inkább csak az, hol és milyen hibát követett el a nemzeti és népi irányzat, hogy ily értékes partnereket elvesztett. Különösen azt véve figyelembe, hogy ezeket korábban a nyugati emigránsokkal erős érzelmi szálak kötötték össze és 1990-ben úgy látszott, hogy a kapcsolatok még inkább el fognak mélyülni. Ez nem következett be. Az EPMSZ és a KMEM olyan magyarországi irányzatok közelébe került, amelyek - egy-két kivételtől eltekintve - korábban nem tűntek ki az emigránsok megbecsülésével és irántuk táplált baráti érzelmekkel. Ha a két nagy európai magyar értelmiségi szervezetet mégis a tőlük korábban távolabb állók nyerték meg együttműködő társaknak, akkor a nemzeti tábor illetékes képviselői valahol nagy hibát és mulasztást követhettek el, hogy a közeli barát EPMSZ és a rokonszenvező KMEM elhidegült tőle.

Végezetül néhány szót arról az érdekes jelenségről, hogy az évekkel korábbi magatartás és az 1990 utáni viselkedés között semmilyen okozati összefüggés nem volt. Azokról a szervezetekről, amelyek - a politikai berendezkedéstől és a hatalmi viszonyoktól függetlenül - már a hetvenes-nyolcvanas években a magyarországi kapcsolatokat és együttműködést pártfogolták, azt lehetett feltételezni, hogy ezt fokozott mértékben teszik az ország felszabadulása után, megragadva az alkalmat, hogy munkájukat teljesen vagy részben ott folytathassák. Azok viszont, amelyek az együttműködéstől idegenkedtek, a jövőben is tartózkodók lesznek és csak mértékkel integrálódnak a magyarországi életbe. Pont a fordítottja történt. Az utóbbiak - köztük az EPMSZ, a KMEM, a SMIKK, de hozzájuk sorolható a Dies is - amint lehetett, Magyarországon konferenciáztak és munkájukat a szülőföldre is kiterjesztették. Az előbbieket, kik nem voltak oly kényesek és szigorúak az érintkezés értelmezésében - pl. a Mikes, az MBK, a Bessenyei Kör - megmaradtak, amik voltak, kizárólag Nyugaton működő szervezetek. Kiderült, hogy az érintkezést korábban elutasítók igazi és eltökélt emigránsokként - teljesen, részlegesen, vagy képletesen - azonnal hazatértek, amint az lehetővé vált. Akikben viszont erősebb volt a diaszpórában való élés tudata és állandónak tekintették a Nyugaton való letelepedést, nem emigránsokként, hanem külföldi szórványokként reagáltak a hazai fordulatra, tehát nem érezték szükségesnek, hogy állapotukon és elhelyezkedésükön bármit is változtassanak. Az egészen vagy félig hazatértek nyugati sajátosságaikkal biztosan hasznára válnak a fizikailag is újból megtalált hazának, de bekövetkezhetik, hogy az idők folyamán elvesztik nyugati jellegüket és beolvadnak a magyarországi intézményrendszerbe. Ami a hazának nyereség, a nyugati magyarságnak veszteség lehet.